

ВАРЛАМ ШАЛАМОВ
ЛЕВИЯТ БРЯГ
1964–1965

Превод: Александър Талаков

chitanka.info

*На И. П. Сиротинскую
На Ира — безкрайният
ми спомен, останал в
сборника „Левият бряг“.*

В. Шаламов

ПРОКУРАТОРЪТ НА ЮДЕЯ

На пети декември хиляда деветстотин четиридесет и седма година в залива Нагаево влезе параходът „КИМ“ с товар от хора. Това беше последният рейс, навигационният сезон приключи. Магадан посрещаше гостите с температура минус четиридесет градуса. Впрочем корабът беше докарал не гости, а истинските стопани на тази земя — затворниците.

Цялото началство на града, военно и цивилно, бе на пристанището. Камионите на Магадан до един очакваха акостиралия параход. Войниците и кадровите войски обкръжиха вълнолома и разтоварването започна.

Всички свободни коли от златните мини в радиус петстотин километра от залива бяха тръгнали празни към Магадан, подчинявайки се на зова на селектора.

Мъртвите ги изхвърляха на брега и ги откарваха на гробището, заравяха ги в братски могили, без да прикрепват към телата дълчици с имената — съставяха се актове за бъдеща ексхумация.

Тези, които бяха в най-тежко състояние, ала все още живи, ги извозваха в болниците за затворници в Магадан, Ола, Арман, Дукче.

Болните в среднотежко състояние заминаваха за централната затворническа болница — на левия бряг на река Колима. Болницата съвсем насъкоро бе преместена там от двадесет и третия километър. Ако параходът „КИМ“ беше пристигнал преди една година, нямаше да се наложи да се пътува петстотин километра.

Завеждащият хирургическото отделение Кубанцев, насъкоро демобилизиран от армията, дошъл направо от фронта, бе потресен от вида на тези хора, от страшните рани, каквито не бе срещал никога през живота си, дори не ги бе сънувал. Във всеки камион, пристигащ от Магадан, имаше трупове на умрели по време на пътуването. Кубанцев разбираше, че това са „леките“, които подлежат, на транспортиране, които не са толкова зле, а „най-тежките“ са ги оставили там.

Хирургът си повтаряше думите на генерал Риджуей, които бе успял да прочете някъде непосредствено след края на войната: „Фронтовият опит на войника не може да подготви човек за зрелището на смъртта в лагерите.“

Кубанцев губеше хладнокръвието си. Не знаеше какво да заповядда, откъде да започне. Колима бе стоварила върху фронтовия хирург прекалено голямо бреме. Ала трябваше да се направи нещо. Санитарите смъкваха болните от колите, отнасяха ги на носилки в хирургичното отделение. Във всички коридори те бяха наредени пътно една до друга.

Ние запомняме миризмите като стиховете, като човешките лица. Миризмата на тази първа лагерна гной остана завинаги във вкусовата памет на Кубанцев. След това цял живот си я спомняше. Би трябвало гнота навсякъде да мирише еднакво и смъртта да е една и съща. Ала не е така. През целия си живот лекарят имаше чувството, че това е миризмата от раните на онези негови първи пациенти в Колима.

Кубанцев пушеше, пушеше и усещаше, че започва да губи самообладание, не знаеше какво да нареди на санитарите, на фелдшерите, на лекарите.

— Алексей Алексеевич — чу до себе си нечий глас.

Беше Брауде — хирург, бивш затворник, бивш завеждащ на същото това отделение, наскоро свален от тази длъжност по заповед на вищестоящото началство само защото бе лежал в затвора, при това фамилията му беше немска.

— Разрешете ми да се разпоредя. Всичко това ми е познато. Тук съм от десет години.

Развълнуваният Кубанцев отстъпи командирското място и работата закипя. Едновременно започнаха да оперират трима хирурзи, фелдшерите от отделението си измиха ръцете — щяха да са асистенти. Други фелдшери правеха инжекциите, сипаха капки за сърце.

— Ампутации, само ампутации — мърмореше си Брауде. Той обичаше хирургията и казваше, че страда, ако в живота му се случеше ден без нито една операция, без нито едно разрязване.

— Сега няма да скучаем — радваше се той. — А Кубанцев, макар да не е лошо момче, се обърка. Фронтови хирург! При тях всичко е по инструкции, схеми, заповеди — на ви сега живия живот, Колима!

Но Брауде беше незлоблив. Свален без всякакъв повод от длъжността си, той не намрази своя приемник, не започна да му прави мръсотии. Напротив, Брауде виждаше, че Кубанцев е объркан, чувстваше голямата му благодарност. Все пак човекът имаше семейство, жена, син ученик. Офицерска полярна дажба, висока заплата, лесна печалба. А Брауде — какво? Зад гърба си имаше десетгодишна присъда, много съмнително бъдеще. Родом от Саратов, ученик на известния Краузе, самият той също беше многообещаващ хирург. Ала тридесет и седма година бе направила на пух и прах съдбата му. На Кубанцев ли щеше да седне да отмъщава за несгодите си...

И Брауде се разпореждаше, режеше, псуваше. Забравяше за себе си и макар в мигове на размисъл да се ругаеше за тази своя презряна черта — не можеше да се промени.

А наум си беше казал: „Ще напусна болницата. Ще замина за континента.“

...На пети декември хиляда деветстотин четиридесет и седма година в залива Нагаево влезе параходът „КИМ“ с товар от хора — три хиляди затворници. По време на пътуването те се бяха разбунтували и началството беше решило да залее трюмовете с вода. Това бе направено при температура минус четиридесет градуса. Какво представлява измръзване от трета-четвърта степен, както казваше Брауде, или замръзване, както се изразяваше Кубанцев — това той научи още в първия ден на колимската си служба — служба заради побързото пенсиониране.

Всичко това трябваше да бъде забравено и Кубанцев, дисциплиниран и волеви човек, така и стори. Накара се да го забрави.

Седемнадесет години по-късно той си спомняше името и презимето на всеки фелдшер от затворниците, на всяка медицинска сестра, спомняше си кой от затворниците с кого е „живял“, имайки предвид лагерните романи. Спомняше си точно какъв чин имаше всеки по-гаден началник. Само едно не можеше да си спомни Кубанцев — парахода „КИМ“ с трите хиляди измръзнали затворници.

Анатол Франс има един разказ — „Прокураторът на Юдея“. Там Пилат Понтийски след седемнадесет години не може да си спомни Христос.

ПРОКАЖЕНИТЕ

В болницата, веднага след края на войната, пред очите ми се разигра още една драма, по-точно нейната развръзка.

Войната беше вдигнала от дъното на живота и бе изкарада на повърхността такива пластове, такива късове от действителността, които винаги и навсякъде са се криели от ярката слънчева светлина. Събитието нямаше нищо общо с криминалните и с подземния свят. Това бе нещо съвсем различно.

По време на бойните действия бяха разрушени лепрозориумите и прокажените се бяха смесили с населението. Тайна или явна война бе това? Химическа или бактериологична?

Болните от проказа лесно се представяха за ранени, за пострадали през войната. Прокажените бягаха заедно с другите хора на изток, връщаха се в истинския, макар и страшен живот, където ги посрещаха като жертви на войната, може би дори като герои.

Прокажените живееха, работеха. Трябваше да свърши войната, за да се сетят за тях лекарите и страшните картотеки на лепрозориумите отново да започнат да се попълват.

Прокажените живееха сред хората, споделяха с тях отстъпленията, настъпленията, радостите или болките от победата. Те се трудеха във фабриките, обработваха земята. Ставаха началници и подчинени. Само войници не ставаха никога — заради осакатените си пръсти, които приличаха на бойни травми, бяха неразличими от тях. Прокажените се представяха именно за инвалиди от войната — единици сред милионите такива.

Сергей Федоренко бил завеждащ склад. Инвалид от войната, той чевръсто се оправял с непослушните си, осакатени пръсти и добре вършел работата си. Очаквала го кариера, партийна книжка, но щом се домогнал до парите, Федоренко започнал да пие, да гуляе, арестували го, осъдили го и той пристигнал в Магадан с един от курсовете на колимските кораби с присъда от десет години по битов член.

Тук Федоренко сменил диагнозата си. Макар в Колима също да имаше предостатъчно инвалиди, например членовредители. Но беше по-изгодно, по-модно, по-незабележимо да се разтвори в морето от измръзвания.

Точно такъв го срещнах в болницата — последствия от измръзване трета-четвърта степен, незарастваща рана, ръце-чукани и чукани-крака.

Федоренко се лекуваше. Лечението беше безрезултатно. Но нали всеки болен се бореше с лечението както можеше, както умееше. След многомесечни трофични язви Федоренко го изписаха и в желанието си да бъде в болницата той стана санитар в хирургическото отделение, което имаше около триста легла. Тази болница беше централна, с хиляда легла само за затворниците. На един от етажите в пристройката бе болницата за волнонаемни.

Стана така, че лекарят, който водеше историята на заболяването на Федоренко, се разболя и вместо него започна да „записва“ доктор Красински — стар военен лекар, почитател на Жул Верн (защо ли?), човек, когото колимският живот не бе отучил да поприказва, да побъбри, да обсъди това-онова.

Преглеждайки Федоренко, Красински останал поразен от нещо — и той не знаел от какво. Тази тревога я помнел от студентските си години. Не, това не било трофична язва, не било резултат на взрив или от брадва. Това било бавно разрушаваща се тъкан. Сърцето на Красински се разтуптяло. Той извикал още веднъж Федоренко и го помъкнал към прозореца, на светло, като внимателно се вглеждал в лицето му и не можел да повярва на очите си. Лепра! Това беше „львско лице“. Човешко лице, приличащо на муциуната на лъв. Красински трескаво запрелиствал учебниците. Взел една голяма игла и на няколко пъти убол едно от многото бели петънца по кожата на Федоренко. Никаква болка! Облян в пот, Красински написал рапорт до началството. Болният Федоренко бил изолиран в отделна стая, а в центъра, в Магадан, били изпратени парченца кожа за биопсия, оттам те заминали за Москва. Отговорът дошъл след около две седмици. Проказа! Красински ходел като герой. Началниците си разменяли писма с цел изписване на наряд за колимския лепрозориум. Той се намираше на един остров, а на двата бряга имаше картечници,

насочени към мястото за преминаване на реката. Наряд, трябваше им наряд.

Федоренко не отричаше, че е бил в лепрозориум и че прокажените, забравени от всички, успели да избягат. Едни — да догонват отстъпващите, други — да посрещнат хитлеристите. Също както през целия си живот, Федоренко спокойно чакаше да го изпратят където трябва, ала болницата бе обзета от буря. Цялата болница. И онези, които са били пребивани по време на следствието, с души, изпепелени от хиляди разпити, със съсипани, измъчени от непосилната работа тела — с присъди от двадесет и пет години плюс пет лишаване от гражданска права — присъди, които нямаше как да се преживеят, през които нямаше как да се оцелее, бе невъзможно да останат живи... Всички бяха обзети от ужас, крещяха, проклинаха Федоренко — страхуваха се от проказата.

Това е същият онзи психически феномен, който кара беглеца да отложи грижливо подготвяното бягство, защото през този ден в лагера ще дават тютюн или ще им разрешат да пазаруват в лавката. Колкото лагери — толкова страни примери, лишени от логика.

Например човешкият свян. Какви са границите и размерите му? Хората, чийто живот бе съсипан, бъдещето и миналото — стъпкани, изведнъж се оказват подвластни на някакъв смешен предразсъдък, на някаква глупост, която, кой знае защо, не могат да превъзмогнат, от която кой знае защо не могат да се отърсят. И този внезапно появил се като най-изтънчено човешко чувство свян се помни цял живот като нещо истинско, нещо безкрайно скъпо. Веднъж в болницата на един фелдшер, който все още не беше такъв, а просто „помагаше“, му заповядаха да бърсне жени, един женски етап... За да се позабавлява, началството беше наредило жените да бърснат мъжете, а мъжете — жените. Всеки си прави весело както може. Но мъжът-бръснар започна да моли познатата си сама да извърши този ритуал на „санитарна обработка“ и не искаше да разбере, че всъщност животът му е свършил, че всичко това е забавление за лагерното началство — мръсна пяна в този страшен казан, където се вареше собственият му живот, стегнат в мъртва хватка.

Това човешко, смешно, нежно чувство се проявява у хората внезапно.

В болницата цареше паника. Нали Федоренко беше работил там няколко месеца. Уви, при проказата „продромалният период“ на заболяването, преди появата на външни признаци, трае няколко години. Мнителните бяха обречени завинаги да останат с този страх в душите си независимо дали щяха да са свободни, или да си останат арестанти.

В болницата цареше паника. Лекарите трескаво търсеха по телата на болните и на персонала тези нечувствителни бели петънца. Заедно с лекарската слушалка и чукчето иглата стана задължителен инструмент при първичните прегледи.

Болният Федоренко го довеждаха и събличаха пред фелдшерите, пред лекарите. Близо до него стоеше надзирател с пистолет. Доктор Красински, стиснал огромна показалка, разправяше за проказата, като сочеше ту „лъвското лице“ на бившия санитар, ту загниващите му пръсти, ту лъскавите петна по гърба му.

Бяха прегледани абсолютно всички обитатели на болницата, волнонаемни и затворници, и изведнъж едно бяло петънце, загубило чувствителността си бяло петънце, бе открито на гърба на Шура Лещчинска, фронтова сестра — понастоящем дежурна в женското отделение. Тя бе пристигнала в болницата наскоро, преди няколко месеца. Нямаше „лъвско лице“. Беше не по-строга и не по-снизходителна, не по-шумна и не по-непринудена от която и да било медицинска сестра, бивша арестантка.

Затвориха Лещчинска в една от стаите на женското отделение, а парченце от кожата ѝ бе откарано в Магадан, оттам — в Москва — за анализ. И отговорът дойде: проказа!

Дезинфекцията след проказата е сложно нещо. Трябва да се изгори къщата, в която е живял проказеният. Така пише в учебниците. Но да се изгори, да се изчисти с огън цяла една стая от огромната двуетажна сграда, сграда-гигант! Никой не посмя да стори. Също както при дезинфекцията на скъпи кожени връхни дрехи хората рискуват и оставят заразата, запазвайки коженото богатство, символично поръсвайки безценните кожи — понеже в дезинфекционната камера от високата температура ще загинат не само микробите, ще загинат и самите вещи. Началството би си премълчало дори в случай на чума или холера.

Някой бе поел отговорността да не се пали. Стаята, в която бе затворен Федоренко, очакващ придружително писмо и конвой до лепрозориума, също не я гориха. Просто поляха всичко с фенол и с карбол, поръсиха на няколко пъти.

Веднага се появи ново голямо неудобство, Федоренко и Лешчинска сами заемаха по цяла стая с няколко легла.

Отговорът и нарядът — наряд за двама — все още ги нямаше, още не бяха пристигнали, колкото и да напомняше началството в ежедневните си, по-точно еженощни телефонограми до Магадан.

Тогава бе преградена част от избеното помещение на болницата и бяха направени две малки килии за арестантите-прокажени. Прехвърлиха Федоренко и Лешчинска там. Под ключ, с постови пред вратата, прокажените бяха оставени да чакат заповедта, нарида за лепрозориума, конвоя.

Федоренко и Лешчинска останали в килиите си едно денонощие, а на другия ден, при смяната, часовите намерили килиите празни.

В болницата настана паника. Всичко в килиите си беше на място — прозорците, вратите.

Красински се досети пръв. Бяха избягали през пода. Якийт Федоренко беше махнал дървените трупи, излязъл в коридора, окрал помещението, където режеха хляба, също и операционната на хирургичното отделение, съbral всички спирт и спиртни разтвори от шкафа, всички „кодеинчета“ и замъкнал плячката си в бърлогата под земята.

Прокажените си харесали едно местенце, направили си ложе, нахвърляли върху него одеяла и дюшети, оградили се с дървени трупи от света, от конвоя, от болницата, от лепрозориума и живели няколко дни като мъж и жена — струва ми се, цели три дни.

На третия ден копоите-хора и копоите-кучета ги откриха. Аз също бях в тази група, вървях леко превит през високото мазе на болницата. Основите бяха заложени много надълбоко. Разхвърляхме дървените трупи. В дъното, съвсем неподвижни, лежаха голите тела на двамата прокажени. Обезобразените мургави ръце на Федоренко прегръщаха бялото, сякаш изльчващо светлина тяло на Лешчинска. И двамата бяха пияни.

Увиха ги с одеяла и ги занесоха в една от килиите — вече не ги разделяха.

Кой ги беше увил в одеялата, кой бе докосвал тези страшни тела? Специален санитар, когото бяха намерили в болницата и на когото (с разрешение на висшето началство) всеки работен ден се зачиташе за седем. Повече, отколкото при работещите във волфрамовите, калаените и урановите мини. Седем дни за един. Този път членът, по който човекът излежаваше наказанието си, нямаше никакво значение. Бяха намерили един фронтовак, осъден за измяна на родината, с присъда двадесет и пет плюс пет, който наивно смяташе, че с геройството си ще намали присъдата, ще ускори излизането си на свобода.

Затворникът Королков — фронтови лейтенант — дежуреше пред килията денонощно. Дори спеше там, пред вратата. А когато пристигна конвойт от „острова“, Королков го взеха заедно с прокажените, за „прислуга“. Повече нищо не се чу за него, нито за Федоренко, нито за Лешчинска.

В ПРИЕМНАТА НА БОЛНИЦАТА

— Етап от Златистия!
— Какви са там?
— Кучета^[1].
— Извикай войници за обиск. Сам няма да можеш да се справиш.
— Бойците ще изтърват нещо. Такива са ни кадрите.
— Няма. Аз ще съм на вратата.
— Добре тогава.

Етапът, мръсен, прашен, се „стоварваше“. Хората не бяха случаини — прекалено много бяха плещестите, имаше доста с превръзки, процентът на хирургично болните бе много голям за един минен етап.

Влезе дежурната лекарка Клавдия Ивановна, волнонаемна.
— Започваме ли?
— Да изчакаме, докато дойдат войници за обиска.
— Това някаква нова процедура ли е?
— Да. Нова процедура. Сега ще видите защо е нужно това, Клавдия Ивановна.

— Излез в средата на стаята — ти, с патериците. Документите! Нарядчикът подаде направлението за болницата. Личните дела ги остави настррана.

— Свалий превръзката. Дай бинтове, Гриша. Наши бинтове. Клавдия Ивановна, моля да огледате счупването.

Бялата ивица на бинта се плъзна на пода. Фелдшерът я ритна. Към шината за транспортиране бе закрепен не нож, а цяло копие, огромен шиш — най-портативното оръжие във войната на „кучетата“. То издрънча на пода и Клавдия Ивановна пребледня.

Войниците го грабнаха.
— Свалийте всички превръзки.
— Ами гипса?
— Махайте го и него. Утре ще им сложат нов.

Без да гледа, фелдшерът се вслушваше в познатия звук на падащото на каменния под желязо. Под всяка гипсова превръзка имаше оръжие. Закрепено и гипсирано.

— Разбирате ли какво означава това, Клавдия Ивановна?

— Разбирам.

— И аз разбирам. Няма да пишем рапорт до началника, но ще съобщим на шефа на санитарната част на мината, нали, Клавдия Ивановна?

— Двадесет ножа — съобщете това на лекаря — от петдесет души етап.

— Вие наричате това ножове? Та те повече приличат на копия.

— Сега, Клавдия Ивановна, трябва да върнем всички здрави. И вървете да си догледате постановката. Знаете ли, Клавдия Ивановна, в онази мина има един неграмотен лекар, който веднъж бе поставил диагноза за травма на болен, паднал от някаква кола — „пролапс от камион“, като „пролапс ректи“ — изпадане на правото черво. Но се е научил да им крие оръжието под гипса.

Едно безнадеждно злобно око се беше втренчило във фелдшера.

— Е, който е болен — ще остане в болницата — рече Клавдия Ивановна. — Минавайте един по един.

В очакване да ги изпратят обратно хирургично болните псуваха, без да се смущават от нищо. Изгубените надежди им бяха развързали езиците. Псуваха дежурния лекар, фелдшера, охраната, санитарите.

— Ще ти отворим ние очите — пенеше се един от пациентите.

— Какво можеш да ми сториш, мръснико? Най-много да ме заколиш, докато спя. Достатъчно хора по петдесет и осми член пребихте в забоите през тридесет и седма година. Забравихте ли старците и разните Иван-Ивановичи?

Но трябваше да се внимава не само за „хирургичните“ криминални. Много по-неприятно беше да се разобличават опитите да се попадне в туберкулозното отделение, където болният донасяше увита в парцалче бацилна храчка, взета от някой, който със сигурност бе болен от туберкулоза. Лекарят казваше: „Изхрачи се в бурканчето“ — правеше се спешен анализ за наличие на бацилите на Кох. Непосредствено преди прегледа болният налагаше храчката, пълна с бацили — и, разбира се, се заразяваше. За сметка на това попадаше в

болница, спасяващо се от най-страшното — от работата в златодобивния забой. Поне за час, поне за ден, поне за месец.

Още по-тежко бе да се разобличават онези, които донасяха със себе си шишенце с кръв или си разраняваха някой пръст, за да прибавят една-две капки кръв в урината си — да легнат в болница с хематурия, да останат там поне до утре, поне за седмица. Пък после — каквото е рекъл Господ.

Имаше много такива. Те бяха по-грамотни. Никога не биха лапнали туберкулозна храчка, за да ги хоспитализират. Бяха чували какво са белтьчините, защо взимат урина за анализ. И каква полза могат да имат от това. Месеците, прекарани на легло в болниците, ги бяха научили на много неща. Имаше болни с контрактури — лъжливи — на тях след упойка им изправяха краката или ръцете. А на два пъти контрактурата, срастването, се беше окказало истинско и разобличаващият лекар бе разкъсал живите тъкани, мъчейки се да изправи коляното. Беше се престарал, не беше преценил силата си.

Болшинството бяха с умишлено направени трофични язви — с игла, обилно намазана с газ, се предизвикваше подкожно възпаление. Тези болни можеше да бъдат приети или да не се приемат. При тях нямаше опасност за живота.

Особено много такива, жени, идваха от совкова „Елген“, а по-късно, когато бе открита специалната златна мина за жени „Дебна“ — с ръчни колички, лопати и кирки, броят на възпаленията в тази мина значително се увеличи. Това беше същата онази мина, в която санитарките бяха съсекли с брадва лекарката, прекрасната възрастна лекарка Шицел, родом от Крим. Преди да отиде там, тя работеше в болница, но „досието“ ѝ я отведе в мината, на смърт.

Клавдия Ивановна отиде да доклада постановката на лагерната културна бригада, а фелдшерът легна да спи. Но след час отново го събудиха: „Етап. Женски етап от «Елген»“.

Този етап щеше да е с много багаж. Но това бе грижа на надзирателите. Етапът не беше голям и Клавдия Ивановна рече, че сама ще го приеме, фелдшерът ѝ благодари, заспа и начаса се събуди от нечие подбутване, от плач, от горчивите сълзи на Клавдия Ивановна. Какво се е случило?

— Не мога да живея повече тук. Не мога. Ще напусна дежурството си.

Фелдшерът си плисна студена вода от чешмата, и като се бършеше с ръкав, влезе в приемната.

Всички се смееха с цяло гърло! Болните, охраната, която ги бе докарала, надзирателите. На кушетката се мтяше някакво красиво, много красиво момиче. Не беше за първи път в болницата.

— Здравейте, Валя Громова.

— Е, най-сетне да видя един свестен човек.

— Каква е тази шумотевица?

— Не искат да ме приемат в болницата.

— Защо? Тя има проблеми с туберкулозата си.

— Че това е „пръч“^[2] — грубо се намеси нарядчикът. — За нея имаше специално постановление. Забранено е да я приемат. Нали не е спала с мен. И изобщо с мъж...

— Всички лъжат — безсрамно се развика Валя Громова. — Вижте колко са нежни пръстите ми. Вижте петите ми...

Фелдшерът плю на пода и отиде в другата стая. Клавдия Ивановна изпадна в истерична криза.

[1] Криминални, които сътрудничат с началството в лагерите и с това нарушават апашките „закони“, поради което са във вражда с останалите криминални. По-подробно виж „Войната на кучетата“. — Б.пр. ↑

[2] Жена, която играе ролята на мъж при лесбийски акт. — Б.пр.

↑

ГЕОЛОЗИТЕ

През нощта Крист го събудиха и дежурният надзирател го поведе по безкрайните тъмни коридори към кабинета на началника на болницата. Подполковникът от медицинската служба още не спеше. Лвов, следователят от МВД, седеше до писалището на началника и рисуваше на лист хартия някакви безлични чавки.

— Фелдшерът на болницата Крист, явявам се по ваша заповед, гражданино началник.

Подполковникът махна с ръка и дежурният надзирател, дошъл заедно с фелдшера, изчезна.

— Слушай, Крист — рече началникът, — ще ти докарат гости.

— Ще пристигне етап — каза следователят.

Крист мълчеше в очакване.

— Ще ги измиеш. Дезинфекция и така нататък.

— Слушам.

— Никой не трябва да знае за тези хора. Никакви контакти.

— Имаме ти доверие — обясни следователят и се разкашля.

— Сам няма да мога да се справя с дезинфекционната камера, гражданино началник — каза Крист. Смесителят за горещата и студената вода се намира далеч. Парата и водата не са на едно място.

— Значи...

— Трябва да има и един санитар, гражданино началник.

Шефовете се спогледаха.

— Добре, нека има и санитар — обади се следователят.

— Разбра ли? Никому нито дума.

— Разбрах, гражданино началник.

Крист и следователят излязоха. Началникът се изправи, изгаси голямата лампа и започна да си облича шинела.

— Откъде е този етап? — тихо попита Крист следователя, докато двамата минаваха през голямото преходно помещение към кабинета — московска мода, на която подражаваха навсякъде, където имаше началнически кабинети, все едно дали на цивилни или на военни.

— Откъде ли? Следователят се разсмя.

— Ах, Крист, Крист, не предполагах, че можеш да ми зададеш подобен въпрос... — И произнесе студено: — От Москва, със самолет.

— Значи не познават лагерите. Затвор, следствие и така нататък. Първата вратичка към чистия въздух, както им се струва на всички, които не познават лагерите. От Москва, със самолет...

През следващата нощ голямото, просторно фоайе, в което стъпките отекваха, се изпълни с новодошли — все офицери, офицери, офицери. Майори, подполковници, полковници. Имаше дори един генерал — нисичък, млад, черноок. В конвоя нямаше нито един войник.

Началникът на болницата, слаб, висок старец, с мъка се навеждаше, докато рапортаваше на дребничкия генерал:

— Всичко е готово за приемането им.

— Чудесно, чудесно.

— Банята!

Началникът махна на Крист и вратите на помещението се отвориха.

Тълпата офицерски шинели направи път. Златната звездна светлина от пагоните помръкна — цялото внимание на съпровождащите и на посрещачите се съсредоточи върху малката група марсни хора, облечени с някакви дрипи — но не с арестантско облекло, не — това си бяха техните дрехи, цивилни, следствени, изтъркани по подовете на затворническите килии.

Дванадесет мъже и една жена.

— Заповядайте, Ана Петровна — рече един от арестантите, като направи път на жената да влезе първа.

— Недайте, недайте. Първо влезте да се измиете вие. Аз ще поседна да си почина.

Вратата се затвори.

Деветимата, които ме бяха наобиколили, се взираха в очите ми, опитвайки се да разгадаят нещо, без да разпитват.

— Отдавна ли сте в Колима? — попита ме най-храбрият, съзрял в мен „Иван Иванович“.

— От тридесет и седма.

— През тридесет и седма всички ние още бяхме...

— Мълкни — намеси се един друг, по-възрастен.

Влезе надзирателят ни, секретарят на партийната организация на болницата Хабибулин, доверено лице на началника на болницата. Той наблюдаваше новодошлите и мен.

— А бръснене?

— Вече сме поръчали. Ще дойде персиецът от криминалните, Юрка.

Юрка скоро се появи с инструментите си. На портала го бяха инструктирали и той само мучеше.

Вниманието на новопристигналите отново се насочи към Крист.

— Няма ли да си изпитате заради нас?

— Как мога да си изпая, господа инженери — нали така?

— Геолози.

— Господа геолози.

— А къде се намираме?

— В Колима. На петстотин километра от Магадан.

— Е, довиждане. Банята е много хубаво нещо.

Геолозите — всичките! — преди били работили зад граница, в чужбина. Присъдите им бяха от 15 до 25 години. Със съдбата им се разпореждаше специалното управление — същото, в което имаше толкова малко войници и толкова много офицери и генерали. Те не бяха на подчинение нито на Колима, нито на Далстрой. Колима им осигуряваше само планинския въздух през решетките на прозорците, голямата дажба, баня три пъти месечно, легло, бельо без въшки и покрив. За разходки и за кино тогава още и дума не можеше да става. Тази отвъдполярна вила бе избрана за геолозите от Москва.

Геолозите бяха предложили на началството да свършат нещо голямо по специалността си — пореден вариант на котела без барабан на Рамзин^[1].

Искрата на творческия плам може да се избие и с помощта на обикновена тояга — това е добре известно след „перековката“ и безбройните Беломорканали. Подвижната скала на хранителните „поощрения и наказания“, приспадането на работните дни, надеждата — и ето че робският труд се превръща в нещо благословено.

Месец по-късно малкият генерал пак пристигна. Геолозите бяха пожелали да ходят на кино, на прожекциите за затворниците и волнонаемните. Малкият генерал „съгласува“ въпроса с Москва и им разреши. Балконът — ложата, където седеше началството, бе

преграден със затворническа решетка. По време на прожекциите вкараха геолозите до началника.

Не им даваха книги от лагерната библиотека. Само техническа литература.

Секретарят на партийната организация, болният стар далстроевец Хабибулин, за първи път през надзирателския си живот мъкнеше със собствените си ръце вързопи с дрехите на геолозите до пералнята. Нещо, което го гнетеше най-много на този свят.

След още един месец малкият генерал пак пристигна и геолозите поискаха да имат пердeta на прозорците си.

— Пердeta — тъжно казваше Хабибулин. — Пердeta им се приискали.

Дребният генерал беше доволен. Работата на геолозите напредваше. Веднъж на десет дни банята се отключваше и геолозите се къпеха.

Крист не говореше много с тях. Пък и какво можеха да му разправят следствените геолози, което той да не беше срещал през дългия си лагерен живот.

Тогава вниманието на геолозите се насочи към бърснаря-персиец.

— Не приказвай много с тях, Юрка — рече му веднъж Крист.

— Остава само всеки балък да седне да ме учи. — И Юрка му тегли една сочна псуvinя.

Мина още една баня; Юрка дойде явно пийнал, може би беше пил чифир или някакво „кодеинче“. Беше много наперен, по някое време се разбръзда да си ходи, изскочи през портала, без да дочека попътен конвой за лагера, и през отворения прозорец Крист чу сухия револверен изстрел. Юрка бе убит от надзирателя, от същия онзи надзирател, когото току-що беше бърснал. Сгърченото тяло лежеше пред входа. Дежурният лекар му провери пулса, подписа акта. Дойде друг бърснар, Ашот — арменски терорист от същата бойна група на арменските есери, която през 1926 г. беше убила тримата турски министри начело с Талаат бей — виновника за клането на арменците през 1915 година, когато бяха избити около един миллион души... В следствената част провериха досието на Ашот и вече не му се наложи да бърсне геолозите. Намериха човек от криминалните, а и самият принцип бе променен — всеки път ги обслужващите нов бърснар.

Смяташе се, че така ще е по-безопасно — няма да могат да си създадат връзки. По същата система в Бутирския затвор сменяха часовите — непрекъснато ги местеха от пост на пост.

Геолозите не разбраха нищо нито за Юрка, нито за Ашот. Работата им напредваше успешно и пристигналият дребен генерал им разреши половинчасова разходка. Това също беше голямо унижение за стария надзирател Хабибулин. В лагера, пълен с покорни, страхливи, безправни хора, надзирател е голяма началническа длъжност. Но тук в чистия си вид тя не допадна на Хабибулин.

Очите му ставаха все по-тъжни, носът — все по-червен: Хабибулин започна да се пропива. И веднъж падна надолу с главата от моста в река Колима, но успяха да го спасят и той продължи да заема важната си надзирателска длъжност. Покорно мъкнеше вързопите с дрехи в пералнята, покорно метеше стаята и сменяше пердетата на прозорците.

— Е, как я караш? — попита го Крист — все пак те дежуреха заедно повече от година.

— Зле — изпъшка Хабибулин.

Пристигна малкият генерал. Работата на геолозите вървеше отлично. Радостен, усмихнат, генералът обхождаше затвора им. Очакваше го награда.

Хабибулин, изпънал се на прага, го следеше с поглед.

— Добре, добре. Виждам, че не ме изложихте — весело каза дребният генерал. — А вие — той извърна очи към надзирателите, застанали на входа — бъдете учтиви с тях. Иначе ще ви вкарам в гроба, мръсници такива!

И си тръгна.

Залитайки, Хабибулин се довлече до отделението, изпи при Крист двойна доза валериан и написа рапорт с молба колкото може по-бързо да го прехвърлят на каквато и да е друга работа. Търсейки съчувствие, показа рапорта на Крист. Крист се опита да му обясни, че за генерала геолозите са по-важни, по-важни са дори от стотина такива като Хабибулин, но засегнатият старши надзирател не пожела да разбере тази проста причина.

През една от нощите геолозите изчезнаха.

[1] Л. К. Рамзин (1887–1948) — известен учен в областта на топлотехниката, репресиран през 1930 г. и продължил да работи в лагера по специалността си. — Б.пр. ↑

МЕЧКИТЕ

Котето се измъкна изпод нара и едва успя да се шмугне обратно — геологът Филатов запокити по него един ботуш.

— Какво ти става? — рекох, като оставих настрана омазнения том „Монте Кристо“.

— Не обичам котките. Виж, това е друго — Филатов придърпа сивото кутре с гъста козина и го потупа по врата. — Истински овчарски пес. Дръж, Казбек, дръж — насьска го той срещу котето. Но кутрето имаше на носа си две пресни драскотини от ноктите му и ръмжеше, ала не помръдваše.

Животът на котето при нас беше черен. Петима мъже изкарваха на него скуката си — придошлата река бе забавила отпътуването ни. Южиков и Кочубей, двамата дърводелци, вече втора седмица играеха на „шестдесет и шест“ — залагаха заплатите, които им предстоеше да получат. Късметът спохождаше ту единия, ту другия. Неочаквано готвачът отвори вратата и извика:

— Мечки!

Всички се втурнахме навън.

И така, бяхме петима, имахме само една пушка — тя беше на геолога. Брадвите също не стигаха за всички, затова готвачът грабна острия като бърснач кухненски нож.

Мечките — мъжка и женска — вървяха по склона на хълма отвъд потока. Те разтърсваха, чупеха, изскубваха с корените младите лиственици, запокитваха ги в дерето. Бяха сами в тази майска тайга и хората успяха да ги приближат откъм подветрената страна на около двеста крачки. Мечокът беше кафяв, козината му преминаваше в ръждиво, беше два пъти по-голям от мечката, огромните му жълти старчески зъби се виждаха много добре.

Филатов — той беше най-добрият стрелец, седна и подпра цевта на ствола на една лиственица, съборена от ветровете — за по-сигурно. Леко помръдваše цевта, търсейки път за куршума сред започналите да пожълтяват листа на храстите.

— Стреляй — ръмжеше готвачът с пребледняло от хазарта на лова лице. — Стреляй!

Мечките чуха шумоленето. Реакцията им бе мигновена, като на футболисти по време на мач. Женската хукна нагоре по склона на хълма — отвъд билото. Старият мечок не побягна. Обърнал глава към опасността, озъбен, той бавно тръгна към клековия храсталак. Явно беше готов да се изправи срещу заплахата — той, мъжкарят, жертваше живота си, за да спаси своята другарка, излагаше се на смъртна опасност, прикривайки бягството ѝ.

Филатов стреля. Той, както вече казах, беше добър стрелец — мечокът падна и се затъркаля по склона към дъното на клисурата — докато една лиственица, която той бе пречупил като на шега преди половин час, не спря тежкото му тяло. Женската отдавна беше изчезнала.

Всичко бе толкова огромно — небето, скалите, че мечокът изглеждаше като детска играчка. Беше умрял мигновено. Вързахме лапите му, прокарахме под тях една тояга и, като се олюявахме под тежестта му, слязохме в дъното на клисурата, върху хълзгавия, дебел два метра лед, който още не се беше стопил. Довлякохме зяра до входа на къщурката ни.

Двумесечното кутре, което през краткия си живот не беше виждало мечка, се навря под нара, обезумяло от страх. Котето направи друго. Бясно се нахвърли върху мечока, който ние петимата деряхме. Късаше парчета топло месо, гълташе съсиреците, танцуваше върху възлестите червени мускули на зяра...

Кожата излезе четири квадратни метра.

— Месцето ще да е двестатина кила — повтаряше на всеки от нас готвачът.

Плячката беше богата, но тъй като не можехме да я откараме оттук и да я продадем, веднага си я разделихме по равно. Котелките и тиганите на геолога Филатов денонощно бяха на огъня, докато най-сетне не го сви стомахът. След като се увериха, че мечешкото месо не е подходящо за изплащане на картоиграфически дългове, Южиков и Кочубей осолиха всеки своя дял в трапове, облицовани с камък, и всеки ден ходеха да го наглеждат. Готвачът скри своя дял неизвестно къде — знаеше някакъв специален начин на осоляване, но не го сподели с никого. А аз хранех котето и палето и тримата се справихме

най-добре с месото. Спомените от успешния лов ни стигнаха за два дни. Едва на третия ден, надвечер, отново започнахме да се караме.

ОГЪРЛИЦАТА НА КНЯГИНИЯ ГАГАРИНА

Времето на следствието, прекарано в затвора, тече, без да оставя забележими, ярки следи в паметта. За всеки следствен затворът, срещите, които стават там, хората — не са най-важното. Основното, за което се хабят духовните и физически сили — това е борбата със следователя. Онова, което става в кабинетите в крилото за разпити, се запомня по-добре, отколкото затворническият живот. Нито една книга, прочетена в затвора, не остава в паметта — единствено затворите, в които някога се излежаваха целите присъди, са били университети, от които са излизали звездобойци, романисти, мемоаристи. Книгите, прочетени в следствения затвор, не оставаха в паметта. За Крист двубоят със следователя не беше най-важното. Той разбираше, че е обречен, че арестът означава присъда, заколение. И Крист бе спокоен. Беше запазил способността си да наблюдава, да действа въпреки приспивния ритъм на затворническия режим. Неведнъж се беше сблъсквал с пагубния човешки навик да се разправя най-важното за себе си, да се разкрива душата пред съседа — съседа по килия, по болнично легло, по купе във вагона. Тези тайни, пазени на дъното на хорските души, понякога зашеметяваха, бяха невероятни.

Съседът на Крист отясно, механик от една волоколамска фабрика, в отговор на молбата да си припомни най-яркото събитие в своя живот, най-хубавото, което му се е случвало някога, каза, като целият сияеше от събудения спомен, че през 1933 година получил срещу купоните си двадесет кутии зеленчукови консерви и когато ги отворил вкъщи — консервите се оказали месни. Той се заключил в стаята си, за да не го видят съседите, и с брадва разсякъл кутиите до една — всичките били с месо, в нито една нямало зеленчуци. В затвора не се смеят на подобни спомени. Съседът на Крист отляво, генералният секретар на дружеството на политическите каторжници Александър Георгиевич Андреев, сключи посребрените си вежди. Черните му очи заблестяха.

— Да, в живота ми има такъв ден — 12 март 1917 година. Бях осъден на вечна царска каторга. Съдбата се разпореди да посрещна двадесетгодишния юбилей на това събитие тук, в затвора, заедно с вас.

От отсрещния нар слезе висок, възпълен човек.

— Разрешете ми да се включа във вашата игра. Аз съм доктор Валерий Андреевич Миролюбов — той се усмихна слабо и жално.

— Седнете — рече Крист, като му направи място. Това беше много лесно — трябаше само да подгъне крака. Нямаше как по друг начин да се освободи малко пространство. Миролюбов веднага се качи на нара. Лекарят беше обут с домашни чехли. Крист учудено вдигна вежди.

— Не, не съм ги получил от вкъщи, но в Таганка, където лежах два месеца, не е толкова строго.

— Таганка нали е за криминални?

— Да, разбира се, че е за криминални — разсеяно потвърди доктор Миролюбов. — С вашето идване в килията — рече той, като вдигна поглед към Крист — животът се промени. Играйте станаха по-смислени. Не като онзи ужасен „жучок“, на който играеха всички. Дори чакаха с нетърпение да ги изведат до тоалетната, за да играят там на воля. Сигурно имате опит...

— Да, имам — каза Крист тъжно и твърдо.

Миролюбов надзърна в очите на Крист със своите изпъкнали, добри, късогледи очи.

— Очилата ми ги взеха криминалните. В Таганка.

В мозъка на Крист по навик се мяркаха въпроси, предположения, догадки... „Търси съвет. Не знае защо е арестуван. Впрочем...“

— А защо ви прехвърлиха тук от Таганка?

— Не знам. За два месеца не ме разпитаха нито веднъж. А в Таганка... Бяха ме извикали там като свидетел по обира на едно жилище. На един съсед му откраднаха палтото. Разпитаха ме и ми показаха заповед за арестуване... Истинска абракадабра. Вече трети месец — нито дума. И ме прехвърлиха в Бутирка.

— Е, какво пък — рече Крист. — Бъдете търпелив. Чакайте изненади. Абракадабра не е чак толкова голяма. Организирана бърканица, както казваше критикът Иуда Гросман-Рошчин! Спомняте ли си за него? Беше съратник на Махно.

— Не, не го помня — каза докторът. Надеждата му, че Христ може да знае нещо, угасна — изчезна и блясъкът в очите му.

Художествените шарки на сценария на следствието бяха много, извънредно разнообразни. Христ знаеше това. Привличането към делото за обир на жилище — дори като свидетел — напомняше за прочутите „амалгами“^[1]. Във всеки случай таганските приключения на доктор Миролюбов бяха следствен камуфлаж, кой знае защо необходим на поетите от НКВД.

— Да поприказваме за нещо друго, Валерий Андреевич. За най-хубавия ден в живота ви. За най-светлото събитие.

— Да, чух за какво си говорите. Имам такова събитие, което преобрърна целия ми живот. Само че всичко, което се случи с мен, не прилича нито на разказа на Александър Георгиевич — Миролюбов се наведе наляво към генералния секретар на дружеството на политическите каторжници, — нито на разказа на този другар — той се наведе надясно, към волоколамския механик... — През 1901 г. бях в първи курс, учех медицина в Московския университет. Бях млад. С възвишени чувства. Глупав. Недосетлив.

— На езика на апашите — „балък“ — подсказа му Христ.

— Не, не бях балък. След Таганка разбирам малко от техния жаргон. А вие откъде го знаете?

— Учих го по самоучител — рече Христ.

— Не, не бях балък, а един такъв... „гаудеamus“. Разбирате ли? Такива ми ти работи.

— Не се отклонявайте, не се отклонявайте, Валерий Андреевич — обади се волоколамският механик.

— Ей сега. Тук имаме толкова малко свободно време... Четях си аз вестници. В един — огромна обява. Княгиня Гагарина загубила брилянтовата си огърлица. Семейна скъпоценност. Който я намери, ще получи пет хиляди рубли. Прочетох вестника, смачках го и го хвърлих в едно кошче. Вървя и си мисля: де да можеше аз да намеря огърлицата. Половината от парите бих изпратил на майка си. С останалите бих пообиколил из чужбина. Бих си купил хубаво палто. И абонамент за Малий театър. Тогава Художествения още го нямаше. Вървя си по Никитския булевард. Дори не по булеварда, а по дъсчения тротоар — на едно място, щом стъпиш на дъската, непрекъснато изскачаше някакъв пирон. Слязох на платното, за да заобиколя, и

гледам — в канавката... С една дума, намерих огърлицата. Поразмислих за бъдещото си щастие. Не продължих към университета, а се върнах при кошчето за боклук, извадих оттам вестника, разтворих го, прочетох адреса.

Звъня... Пак звъня. Идва лакеят. „Аз във връзка с огърлицата“. Излиза лично князът. Дотичва жена му. Тогава бях на двадесет години. Изпитанието беше голямо. За всичко, с което бях израснал, на което се бях научил... Трябваше да решава веднага — човек ли съм, или не съм. „Сега ще донеса парите — това бе гласът на князът. — Или може би предпочитате чек? Седнете.“ А княгинята — и тя тук, на две крачки от мен. Не седнах. Казах им — аз съм студент и донесох огърлицата не заради наградата. „Ах, такава ли била работата — рече князът. — Моля да ни извините. Заповядайте да закусим заедно.“ И жена му, Ирина Сергеевна, ме целуна.

— Пет хиляди — промълви като омагьосан волоколамският механик.

— Голямо изпитание — рече генералният секретар на дружеството на политическите каторжници. — За мен такова изпитание беше първата бомба, която хвърлих в Крим.

— Сетне станах чест гост в дома на князът, почти всеки ден ходех там. Влюбих се в жена му. Три лета подред пътувах заедно с тях в чужбина. Вече като лекар. Така и не се ожених. Останах си ерген заради тази огърлица... После — революцията. Гражданската война. По онова време се запознах отблизо с Путна, с Витовт Путна^[2]. Бях негов домашен лекар. Путна беше свестен човек, но, разбира се, не беше като княз Гагарин. Не му достигаше нещо... Пък и такава жена нямаше.

— Просто вие сте остарели с двадесет години, станали сте двадесет години по-възрастен от „гаудеamus“.

— Възможно е...

— А къде е сега Путна?

— Военен аташе в Англия.

Александър Георгиевич, неговият съсед отляво, се усмихна.

— Мисля, че тайната на вашите беди, както обича да казва Мюсе, се крие именно в Путна, в целия този „комплекс“. А?

— Но как така?

— Това вече го знаят следователите. Готовете се за битка покрай Путна — вслушайте се в съвета на стареца.

— Ами че вие сте по-млад от мен.

— По-млад или не, просто в мен имаше по-малко „гаудеамус“ и повече бомби — усмихна се Андреев. — Да не спорим за това.

— А вашето мнение?

— Съгласен съм с Александър Георгиевич — каза Крист.

Миролюбов почервя, но се овладя. Свадите в затвора избухват като пожар в суха гора. И Крист, и Андреев знаеха това. На Миролюбов му предстоеше да го научи.

Дойде денят, разпитът, след който Миролюбов два дни лежа по очи и не излизаше на разходка.

На третия ден Валерий Андреевич стана и се приближи към Крист, докосвайки с пръсти зачервените клепачи на сините си, зажаднели за сън очи. Приближи се и рече:

— Прав бяхте.

Прав беше Андреев, а не Крист, но в това се криеше тънкостта да си признаеш собствените грешки — тънкост, която и Крист, и Андреев почувстваха добре.

— Заради Путна ли?

— Заради него. Всичко това е много ужасно, прекалено ужасно.

— И Валерий Андреевич се разплака. Две денонощия беше събирал сили и все пак не беше издържал. И Андреев, и Крист не обичаха плачещите мъже.

— Успокойте се.

През нощта Крист се събуди от развлнувания шепот на Миролюбов:

— Ще ви разкажа всичко. Аз загивам окончателно. Не знам какво да правя. Бях домашен лекар на Путна. И сега ме разпитват не за обира, а — дори е страшно да си го помисли човек — за подготвяно покушение срещу правителството.

— Валерий Андреевич — каза Крист, като прогонваше съня и се прозяваше. — В нашата килия не само вас ви обвиняват в това. Ей го къде лежи неграмотният Ленка от Тумския район на Московска област. Той развинтал гайки от железопътната линия. За риболовни тежести, като злосторника на Чехов. Нали ви бива в литературата, във всичките тези „гаудеамуси“. Обвиняват го във вредителство и терор. И той е

спокоен. А шкембелията до него е Воронков, главният готвач на кафе „Москва“, бившето „Пушкин“ на Страстной площад — ходили ли сте там? Бяха го боядисали в кафяво. Воронков искали да го прехвърлят в „Прага“, на Арбатския площад — директор там бил Филипов. Та в досието на Воронков следователят, без да му мигне окото, е написал — и всеки лист е подписан от Воронков! — че Филипов му е предлагал тритайно жилище, пътувания в чужбина за повишаване на квалификацията. Нали готварското изкуство е на изчезване... „Директорът на ресторант «Прага» Филипов mi предлагаше всичко това, ако се съглася да се прехвърля при него, а когато му отказах — той mi предложи да отровя правителството. И аз се съгласих.“ Вашият случай, Валерий Андреевич, също е от рубриката „техника на границата на фантастиката“.

— Какво сте седнали да ме успокоявате? Вие нищо не знаете. Бях заедно с Путна почти от началото на революцията. От гражданская война. Аз съм свой човек в дома му. Бях с него и в Приморието, и на юг. Само в Англия не ме пуснаха. Не mi дадоха виза.

— А Путна в Англия ли е?

— Вече vi казах — беше в Англия. Беше. Но сега е тук, при нас.

— Такава ли била работата?

— Преди три дни me подложиха на два разпита. На първия mi предложиха да напиша всичко, което знам за терористичната дейност на Путна, за неговите разговори на тази тема. Кой го е посещавал. За какво са приказвали. Написах всичко. Най- подробно. Не съм чувал никакви разговори за тероризъм от никого от гостите... Сетне направиха почивка. Обяд. И мен me нахраниха. С първо и второ. За второ — грах. При нас в Бутирка дават все леща, а там — грах. А след обяда mi дадоха да запаля цигара — аз по принцип не пуша, но в затвора започнах да свиквам. Отново седнаха да пишат. Следователят mi казва: „Вие, доктор Миролюбов, много предано защитавате Путна, вашия дългогодишен господар и приятел, стараете се да му помогнете. Това vi прави чест, доктор Миролюбов. Но Путна не vi отговаря със същото.“ — „Какво значи това?“ — „Ето какво. Вижте какво пише той. Прочетете го.“ И следователят mi подаде доста страници, изписани с почерка на Путна.

— Я виж ти...

— Да. Усетих, че косата ми побелява. В това свое заявление Путна пишеше: „Вярно е, че в жилището ми се подготвяше терористично покушение, плетеши се мрежа на заговор срещу членовете на правителството, срещу Сталин, Молотов. Във всички тези разговори най-активно участие взимаше Климент Ефремович Ворошилов.“ И последната фраза, която се отпечата в мозъка ми: „Всичко това може да потвърди домашният ми лекар доктор Миролюбов.“

Крист подсвирна. Смъртта се беше приближила прекалено много до Миролюбов.

— Какво да правя? Какво да правя? Какво да говоря? Почекът на Путна не е фалшифициран. Познавам го много добре. И ръцете му не са треперели, както на принц Алексей след боя с камшик — спомняте ли си тези исторически процеси, този протокол от разпит от времето на цар Петър.

— Искрено ви завиждам — рече Крист, — че любовта към литературата при вас е над всичко. Впрочем това е любов към историята. След като имате душевни сили за аналогии, за сравнения, би трябвало да имате и за разумно разглеждане на вашия случай. Едно е ясно: Путна е арестуван.

— Да, той е тук.

— Или в Лубянка. Или в Лефортово. Но не и в Англия. Кажете ми честно, Валерий Андреевич — чували ли сте някакви неодобрителни разсъждения, дори в най-общ вид? — Крист засука въображаеми мустаци.

— Никога.

— Или „в мое присъствие — никога“. Трябва да познавате тези следствени тънкости.

— Не, никога. Путна беше съвсем предан другар. Военен. Възгруб.

— Сега още един въпрос. Психологически най-важният. Само че честно.

— Навсякъде отговарям еднакво.

— Е, не се сърдете, маркиз Поза.

— Май ми се подигравате...

— Не, не ви се подигравам. Кажете ми откровено — какво беше отношението на Путна към Ворошилов?

— Той го мразеше — на един дъх изрече Миролюбов.

— Ето че намерихме отговора, Валерий Андреевич. Тук няма хипноза, не се е намесил господин Орналдо, нямало е инжекции, медикаменти. Дори не са го заплашвали, не са го пускали на „конвейер“. Това е хладнокръвна сметка на един обречен. Последната битка на Путна. В тази игра вие сте пешка, Валерий Андреевич. Спомняте ли си как е в „Полтава“… „Загиваш — с тебе и честта, повел врага си към смъртта“^[3]

— „Повел приятел към смъртта“ — поправи го Миролюбов.

— Не „приятел“ — така сте го разбириали вие и такива като вас, Валерий Андреевич, мили мой „гаудеamus“. Тук сметката е направена повече за враговете, отколкото за приятелите. Повече врагове да завлечеш със себе си. Приятелите и без друго ще ги спипат.

— Но аз, аз какво да сторя?

— Искате ли един добър съвет, Валерий Андреевич?

— Добър или лош — все ми е тая. Не искам да умирам.

— Не, добър ще е. Говорете само истината. Ако Путна е пожелал да излъже — това си е негова работа. Вашето спасение е истината, единствено истината, голата истина.

— Винаги съм казвал само истината.

— И пред съда ли? Тук има много оттенъци. Например, лъжа в името на спасението. Или — в името на интересите на обществото и държавата. Класовите интереси на отделния човек и личният му морал, формалната и неформалната логика.

— Само истината!

— Още по-добре. Значи имате опит да говорите истината пред съда. Придържайте се към това.

— Не ми дадохте кой знае какъв съвет — разочаровано рече Миролюбов.

— Случаят ви никак не е лесен — каза Крист. — Да се надяваме, че „там“ много добре знаят кое колко струва.

Ако им потрябва вашата смърт — ще умрете. Не им ли потрябва — ще се спасите.

— Тъжни съвети.

— Други няма.

Христ срещна Миролюбов на парахода „Кулу“ — петият рейс през навигацията за 1937 година. По маршрута „Владивосток — Магадан“.

Домашният лекар на княз Гагарин и на Витовт Путна го поздрави студено — нали Христ бе станал свидетел на душевната му слабост, на един много опасен период от живота му и — поне така смяташе Миролюбов — с нищо не му беше помогнал в този труден, смъртно опасен момент.

Двамата си стиснаха ръцете.

— Радвам се, че ви виждам жив — рече Христ. — Колко ви лепнаха?

— Пет години. Вие ми се подигравате. Та аз нямам никаква вина. И изведенъж — пет години лагер. Колима.

— Положението ви беше много опасно. Жivotът ви висеше на косъм. Щастието не ви е изневерило — каза Христ.

— Вървете по дяволите с такова щастие.

И Христ си помисли: Миролюбов е прав. Това е чисто руско щастие — да се радваш, че са осъдили невинния на пет години. А е можело да му лепнат десет, дори разстрел.

В Колима Христ и Миролюбов не се срещнаха. Колима е голяма. Но от подочутото, след като поразпита, Христ научи, че щастието на доктор Миролюбов не му бе изневерило през всичките пет години в лагера. Освободили го през войната, работил като лекар в една златна мина, остарял и починал през 1965 година.

[1] Практика за осъждане на политически престъпници по членове за криминални престъпления. — Б.пр. ↑

[2] Витовт Путна (1893–1937) — военачалник от Червената армия, впоследствие репресиран. — Б.пр. ↑

[3] Тук и по-надолу стиховете са в превод на Ася Григорова — Б.пр. ↑

ИВАН ФЬОДОРОВИЧ

Иван Фьодорович посрещна Уолас^[1], облечен с цивилен костюм. Кауалните кули в близкия лагер бяха махнати, а арестантите получиха един ден благословена почивка. По рафтовете на магазина в селището беше изкарано всичко „спастreno“ и търговията вървеше така, сякаш изобщо нямаше война.

Уолас взе участие в неделната бригада за вадене на картофи. На полето му дадоха една американска крива лопата — насконо ги бяха получили по линията на лендлиза, и това достави удоволствие на американския вицепрезидент. Иван Фьодорович стискаше също такава лопата, само че с руска дръжка — дълга. Уолас попита нещо, като сочеше лопатата, цивилно облеченият човек до Иван Фьодорович му отвърна, сетне заговори самият Иван Фьодорович и преводачът училиво преведе думите му на Уолас. Всичко ѝ е много хубаво, само дето дръжката не е подходяща за руския човек — много е къса, не пасва. Преводачът се затрудни да преведе думата „пасва“, ала все пак успя. Но руснаците, които успели да подковат дори бълха (гответики се за пътуването в Русия, Уолас беше прочел нещичко и за това), усъвършенствали американския инструмент: сложили друга, по-дълга дръжка. Най-удобната дължина — на дръжката заедно с лопатата — е от земята до очите на работещия. Цивилният, който стоеше до Иван Фьодорович, показа как се прави това. Време беше да започват ударния трудов ден — да вадят картофи, които вирееха добре в Крайния север.

На Уолас всичко му беше интересно. Как растат тук зелето, картофите? Как ги садят? С разсад ли? Като зелето? Чудна работа. Колко събират от хектар?

От време на време Уолас поглеждаше съседите си. Край началниците копаеха млади хора — червендалести, доволни. Копаеха весело, чевръсто. Като избра подходящ момент, Уолас се взря в ръцете им, в белите, несвикнали с лопатата пръсти, и се усмихна, разбрал, че това са преоблечени воиници от охраната. Уолас виждаше всичко — и отрязаните кауални кули, и онези, които бяха останали, и скучените

арестантски бараки, оградени с тел. Той знаеше за тази страна не по-малко от Иван Фьодорович.

Копаеха весело. Иван Фьодорович скоро се измори — беше отпуснат човек, несвикнал на труд, ала не искаше да изостане от вицепрезидента на Америка. Уолас беше с момчешка фигура, подвижен, макар и по-възрастен от Иван Фьодорович.

— Свикнал съм да работя това във фермата си — весело казва той.

Иван Фьодорович се усмихваше, почиваше си все по-често.

„Щом се върна в лагера — мислеше си, — веднага ще си инжектирам гликоза.“ Иван Фьодорович много обичаше гликозата. Много добре поддържаше сърцето му. Трябваше да рискува — не беше взел домашния лекар със себе си при това пътуване.

Ударният трудов ден свърши и Иван Фьодорович нареди да извикат началника на санитарната част. Онзи се яви — блед, в очакване на най-лошото. Донос за проклетата риба, която болните ловяха за него? Но нали това беше традиция, осветена от времето?

Когато видя лекаря, Иван Фьодорович се опита да се усмихне колкото може по-милозливо.

— Трябва да ми бъде направена инжекция с гликоза. Имам си свои ампули.

— Вие? Гликоза?

— Какво те учудва толкова? — каза Никишев, като подозрително изгледа развеселилия се началник на санитарната част. — Ето, направи ми инжекцията!

— Аз? На вас?

— Ти. На мен.

— Гликоза?

— Гликоза.

— Ще наредя на Пътър Петрович, на нашия хирург. Той ще го направи по-добре от мен.

— Ти какво, да не би да не можеш? — попита Иван Фьодорович.

— Мога, другарю началник. Но Пътър Петрович ги прави още по-добре. Ще ви дам личната си спринцовка.

— И спринцовка си имам.

Изпратиха да повикат хирурга.

— Слушам ви, другарю началник. Хирургът на болницата Краснишки.

— Ти ли си хирургът?

— Да, другарю началник.

— Бивш затворник?

— Да, другарю началник.

— Можеш ли да ми направиш инжекция?

— Не, другарю началник. Не умея.

— Не можеш да правиш инжекции?

— Сега ще ви изпратим един фелдшер, гражданино началник — намеси се началникът на санитарната част. — Фелдшер-затворник. Така ги прави, че нищо няма да усетите. Дайте ми спринцовката си. Ще я изваря във ваше присъствие. Ние с Пътър Петрович ще го наблюдаваме да не извърши някакво вредителство или терористичен акт. Ще ви стегнем ръката. Ще ви навием ръкава.

Дойде фелдшерът-затворник, изми си ръцете, изтри ги със спирт и направи инжекцията.

— Може ли да си вървя, гражданино началник?

— Върви си — рече Иван Фьодорович. — Дайте му пакет цигари от чантата ми.

— Няма нужда, гражданино началник.

Ето колко сложен се оказа въпросът с гликозата по време на път. На Иван Фьодорович дълго му се струваше, че има температура, че му се вие свят, че фелдшерът-затворник го е отровил, но в края на краищата той се успокои.

На другия ден Иван Фьодорович изпрати Уолас в Иркутск, прекръсти се от радост и заповядва отново да се издигнат караулните кули и да се приберат стоките от магазина.

Напоследък Иван Фьодорович смяташе себе си за голям приятел на Америка — разбира се, приятел в рамките на дипломацията. Само преди няколко месеца експерименталният завод, намиращ се на четиридесет и седем километра от Магадан, бе започнал производството на електрически крушки. Това можеше да бъде оценено само от един колимчанин. За загубена крушка даваха под съд; в мините една липсваща електрическа крушка означаваше хиляди работни часове престой. Крушките, които им докарваха, не стигаха. И

изведенъж такъв късмет. Създадоха си свой завод! Освободиха се от „чуждата зависимост“!

Москва оцени постиженията на Иван Фьодорович — наградиха го с орден. С по-малки ордени бяха наградени директорът на завода, началникът на цеха, в който се произвеждаха крушките, лаборантите. Всички освен човека, създал производството. Това беше един атомен физик от Харков, инженер Георгий Георгиевич Демидов — „буквенник“ с петгодишна присъда — „АСА“ или нещо подобно. Демидов си мислеше, че поне ще го предложат за предсрочно освобождаване, а и директорът на завода намекваше за това, но Иван фьодорович счете, че такова ходатайство ще е политическа грешка, фашист, и изведенъж — за предсрочно освобождаване! Какво ще каже Москва. Не, нека се радва, че работи на топло, а не на „обща“ работа — това е по-добре от всякакво освобождаване. А и орден, естествено, няма как да получи. С ордени се награждават верните слуги на държавата, а не фашистите.

— Може да му подхвърлите около двадесет и пет рубли премия. Малко махорка, захар...

— Демидов не пуши — почтително каза директорът на завода.

— Не пуши, не пуши... Ще я смени за хляб или за нещо друго... Или ако не му трябва махорка, то има нужда от нови дрехи — не лагерни, а, нали разбираш... От онези американски комплекти в кутии, които започнахме да ви даваме като награда. Бях забравил. Вътре има костюм, риза, вратовръзка. В една такава бяла кутия. Така го наградете.

На тържественото заседание в присъствието на самия Иван Фьодорович на всеки герой бе връчена по една кутия с американски подарък. Всички се кланяха и благодаряха. Но когато дойде ред на Демидов, той застана пред президиума, сложи кутията на масата и каза:

— Няма да нося американски вехтории — обърна се и излезе.

Иван Фьодорович оцени това преди всичко от политическа гледна точка — като нападка на фашист срещу съветско-американския блок на свободолюбивите страни, и още същата вечер се обади в районния отдел. Демидов го осъдиха, лепнаха му още осем години, снеха го от длъжност и го изпратиха в дисциплинарна мина, на „обща“ работа.

Сега, след визитата на Уолас, Иван Фьодорович си спомни случая с Демидов с нескрито удоволствие. Винаги се беше гордял с

политическата си предвидливост.

Иван Фьодорович се грижеше особено много за сърцето си след неотдавнашната си женитба за двадесетгодишната комсомолка Ридасова. Беше я направил своя жена и началник на едно голямо лагерно отделение — господарка на живота и смъртта на хиляди хора. Романтичната комсомолка бързо се превърна в звяр. Тя пращаше на заточение, организираше процеси, издаваше нови и повторни присъди — стана център на безброй интриги, подли като във всеки лагер.

Страшно много грижи на мадам Ридасова ѝ доставяше театърът.

— Получих донос от един певец, че режисьорът Варпаховски крои планове за първомайска манифестация в Магадан — празничните колони да минат като църковно шествие, с хоругви, с икони. И че, разбира се, зад това се крие тайна контрареволюционна дейност.

По време на заседанието мадам Ридасова не беше съзряла в плановете за манифестация нещо криминално. Манифестация като манифестация. Нищо особено. И изведнъж — хоругви! Трябаше да се предприеме нещо; тя се посъветва с мъжа си. Съпругът ѝ Иван Фьодорович, човек с опит, възприе съобщението на певеца много сериозно.

— Сигурно е прав — рече той. — Пише не само за хоругвите. Оказва се, че Варпаховски се е сближил с някаква еврейка — от актрисите, дава ѝ главните роли — тя била певица...

— А какъв е тоя Варпаховски?

— Фашист, докараха го от специалната зона. Режисьор, поставял е спектакли при Мейерхолд, сега си спомних, записала съм си — Ридасова порови в „картопеката“ си, Иван Фьодорович я беше научил как да си я направи. — Някаква „Дама с камелии“. И в сатиричния театър — „Историята на град Глупов“. В Колима е от 1937 година. Ето, виждаш ли. А певецът е сигурен човек. Той е педераст, а не фашист.

— А какво е поставял в театъра?

— „Откраднатата Елена“. Гледахме я. Спомняш ли си, много се смя. След това подписахме художникът да бъде освободен предсрочно.

— Да, да, спомням си. Тази „Открадната Елена“ май не беше от наш автор.

— От някакъв французин. Записала съм си го.

— Няма нужда, няма нужда, всичко е ясно. Прати тоя Варпаховски да обикаля с културната бригада, а жената — как ѝ беше

името? — Зискинд. Еврейката я остави тук. Тяхната любов е кратка, не е като нашата — великодушно се пошегува Иван Фьодорович.

Той подготвяше голяма изненада за младата си съпруга. Ридасова обичаше разните дреболийки, докарани оттук-оттам. Вече втора година недалеч от Магадан за него работеше един затворник, прочут майстор — изрязваше от бивни на мамут богато украсена кутийка за бижута за младата жена на Иван Фьодорович. Отначало го водеха за болен, по-късно го записаха в щата на някаква работилница, за да може да си отчита трудодните. И му ги приспадаха — по три за ден — като на преизпълняващите плана в урановите рудници на Колима, където за вредност даваха повече, отколкото за златото, за „метала номер едно“.

Кутийката скоро трябваше да е готова. Утре щеше да свърши с Уолас и можеше да се връща в Магадан.

Ридасова се разпореди Варпаховски да бъде прехвърлен в пътуващата бригада, препрати доноса на певеца в районния отдел на МВД и се замисли. Имаше за какво — мъжът й беше започнал да остарява, започна да пие. Бяха пристигнали много нови, млади началници. Иван Фьодорович ги мразеше и се страхуваше от тях. За негов заместник пристигна някой си Луценко — обикаляше из Колима и във всички големи болници записваше имената на хората, получили травми в резултат на побои. Имаше доста такива. Това му го съобщиха, естествено, доносниците.

Луценко изнесе доклад пред стопанския актив:

— Ако началникът на управлението псува, какво трябва да прави началникът на мината? Техническият ръководител? Десетникът? Какво трябва да става в забоите? Ще ви прочета цифрите за счупванията, за побоите, които взех от болниците.

По доклада на Луценко Иван Фьодорович произнесе голяма реч.

— При нас — набледна той — са идвали много новации, но постепенно всички са се убеждавали, че условията тук са особени, колимски, и това трябва да се знае. Надявам се, че младите другари ще го разберат и ще работят заедно с нас.

Последната фраза от заключителното слово на Луценко беше:

— Дошли сме тук да работим и ще работим, но ще работим не както казва Иван Фьодорович, а както повелява партията.

Всички, целият стопански актив, цялата Колима разбра, че дните на Иван Фьодорович са преброени. Така мислеше и Ридасова. Ала

старецът познаваше живота по-добре от някакъв си Луценко, само комисар му липсваше. Иван Фьодорович написа някакво писмо. И Луценко, неговият заместник, началникът на политотдела на Далстрой, герой от Отечествената война изчезна, сякаш никога не го е имало. По спешност го прехвърлиха някъде, Иван Фьодорович се напи в чест на победата и започна да вилнее в Магаданския театър.

— Изхвърлете този певец, не желая да го слушам, гадината му с гадина — пенеше се той в собствената си ложа.

И певецът завинаги изчезна от Магадан.

Но това беше последната победа. Някъде Луценко продължаваше да пише — Иван Фьодорович разбираше това, ала нямаше сили да предотврати удара.

„Време е да се пенсионирам — мислеше си той, — само да пригответ кутийката за бижута...“

— Ще ти дадат голяма пенсия — успокояваше го жена му. — И ще си заминем. Ще забравим всичко. Всичките Луценковци и Варпаховски. Ще си купим къща с голям двор близо до Москва. Ще станеш председател на Осоавиахим^[2], активист на райсъвета, а? Време е, време е.

— Ама че гадост — рече Иван Фьодорович, — председател на Осоавиахим. Пфу. Ами ти? — неочеквано попита той.

— И аз ще дойда с теб.

Иван Фьодорович разбираше, че жена му ще изчака две-три години, докато той умре.

„Луценко! Приискало му се е да заеме мястото ми ли? — мислеше си той. — Я го гледайте! И сме работили не както трябва — «хищнически» ни бил златодобивът, като на златотърсачи. Това, уважаеми другарю Луценко, е от войната, по заповед на правителството, за да има повече златце, а счупванията, побоите, смъртните случаи — така е било и така ще бъде. Тук е Крайният север — не е Москва. Законът на тайгата, както казват криминалните. Веднъж на крайбрежието тридесет души ги завлякоха вълните, други три хиляди умряха. Заместник-началникът на лагера Вишневецки бе даден под съд от Никишев. И го осъдиха. Че как иначе? Луценко ли ще ми дава акъл?“

— Колата!

Черният ЗИМ на Иван Фьодорович се отдалечаваше с бясна скорост от Магадан, където се плетяха мрежите на някакви интриги — Иван Фьодорович нямаше сили да се бори.

Спря да пренощува в Дома на дирекцията. Той бе негово творение. Нито по времето на Берзин, нито при Павлов дирекцията бе имала свои домове из Колима. Но — беше си казал Иван Фьодорович — щом ми се полагат, нека да има. На всеки пет километра по безкрайното шосе бе построена по една сграда с картини, килими, огледала, бронз, прекрасен бюфет, готвач, завеждащ стопанска част и охрана, където по достоен начин би могъл да пренощува Иван Фьодорович, директорът на Далстрой. И наистина, веднъж годишно той нощуваше в тях.

Сега черният ЗИМ летеше към Дебин, към централната болница, където се намираше най-близкият Дом на дирекцията. Вече се бяха обадили там, бяха събудили началника на болницата, цялата болница бе вдигната по „бойна тревога“. Навсякъде чистеха, миеха, лъскаха.

Ами ако Иван Фьодорович посети централната затворническа болница и ако завари мръсотия, прах — тежко и горко на началника. А началникът обвиняваше немарливите фелдшери и лекари в скрито вредителство — уж че нарочно не почистват, за да види всичко това Иван Фьодорович и да го уволни. Според него такава бе тайната мисъл на лекаря-затворник или на фелдшера, който не беше съзрял някоя прашинка на писалището.

Всичко живо в болницата трепереше, докато черният ЗИМ на Иван Фьодорович летеше по колимското шосе.

Домът на дирекцията нямаше нищо общо с болницата, просто се намираше близо до нея, на около петстотин метра, но това съседство беше достатъчно за грижи от всянакъв род.

За деветте години живот в Колима Иван Фьодорович нито веднъж не беше посетил централната затворническа болница, болницата с хиляди легла — нито веднъж. Но всички бяха нащрек, докато закусваше, обядваше и вечеряше в Дома на дирекцията. Едва когато черният ЗИМ излизаше на трасето, се даваше „отбой“.

Този път „отбоят“ не дойде както досега. Живее! Пие! Пристигнали са гости — ето какви сведения идваха от Дома на дирекцията. На третия ден колата на Иван Фьодорович отиде до

селището, където живееха лекарите, фелдшерите, волнонаемният персонал на болницата.

Всичко замря. И началникът на болницата, останал без дъх, прекоси потока, който отделяше селището от болницата.

Иван Фьодорович слезе от ЗИМ-а. Лицето му — подпухнало, смачкано. Само кресна:

— Ей, как те викат — и заби пръст в престилката на началника на болницата.

— Слушам, другарю началник.

— Тук имаш ли деца?

— Мои ли? Те са в Москва, учат, другарю началник.

— Не твои бе. Просто деца, малки деца. Имате ли детска градина? Къде е детската градина? — ревна Иван Фьодорович.

— Ето в тази къща, другарю началник.

Колата потегли след Иван Фьодорович към детската градина. Всички мълчаха.

— Извикайте децата — разпореди се Иван Фьодорович. Изскочи дежурната лелка.

— Те спят...

— Шшш — дръпна я настрана началникът на болницата. — Викай ги всички, събуди ги до едно. И гледай ръчичките им да са измити.

Лелката се втурна в къщата.

— Искам да повозя децата на ЗИМ-а — рече Иван Фьодорович, като палеше цигара.

— Ах, да ги повозите ли, другарю началник. Колко хубаво!

Децата вече бяха изтичали надолу по стълбите и бяха наобиколили Иван Фьодорович.

— Качвайте се в колата — викаше началникът на болницата. — Иван Фьодорович ще ви повози. По ред.

Децата се набутаха в ЗИМ-а, Иван Фьодорович седна до шофьора. Така на три пъти повози всички деца.

— А утре, утре? Ще дойдете ли пак?

— Ще дойда, ще дойда — уверяваше ги Иван Фьодорович.

„Добре стана — мислеше си той, докато лягаше на снежнобелия чаршаф в Дома, — малчуганите, добрият чичко. Като Йосиф Висарионович с дете в ръце.“

На другия ден го извикаха в Магадан. Иван Фьодорович получи повишение — министър на цветната металургия, но, разбира се, не беше там работата.

Гастролиращата магаданска културна бригада обикаляше мините на Колима. С нея беше и Леонид Варпаховски. Дуся Зискинд, лагерната му жена, остана в Магадан по заповед на началничката Ридасова. Лагерна жена. Това беше истинска любов, истинско чувство. Той, актьорът, професионалният майстор на измислени чувства, разбираше това много добре. Какво да прави по-нататък, кого да моли? Варпаховски усещаше страшна умора.

В Ягодний го наобиколиха местните лекари — волнонаемни и затворници.

В Ягодний. Преди две години беше минавал оттук за специалната зона и бе успял да се „скатае“, страшната Джелгала му се беше разминала. Колко труд му бе струвало това! Трябваше да е безкрайно изобретателен, да демонстрира майсторство, умение да се оправи с малкото неща, с които разполагаше на Север. И той се мобилизира — реши да постави музикален спектакъл. Не, не „Бал маскарад“ на Верди, което направи петнадесет години по-късно за кремълския театър, не „Моралът на пани Дулска“, не Лермонтов в Малий театър, не режисурата в театъра „Ермолова“. Ще постави оперетата „Черното лале“! Няма пиано ли? Ще акомпанира акордеонист. Варпаховски сам аранжира оперната музика за акордеон, сам свири на инструмента. И направи постановката. И победи. И се спаси от Джелгала.

Успя да се пребори да го прехвърлят в Магаданския театър, където го покровителстваше Ридасова. Началството бе много благосклонно към него. Варпаховски подготвяше прегледите на самодейността, изнасяше спектакъл след спектакъл в Магаданския театър — кой от кой по-интересен. И ето — срещна Дуся Зискинд, певицата, последва любов, донос на един от певците и далечен път. Познаваше мнозина от онези, които сега бяха около камиона, с който пътуваше бригадата. Ето го Андреев, с когото някога беше пътувал от Нексиан за колимската спецзона. Бяха се срещнали в банята, в зимната баня — мрак, мръсотия, потни, хълзгави тела, татуировки, псуви, бълсканица, подвижвания на конвоя, теснотия. На стената — газениче, под него — бръснарят, седнал на трикрако дървено столче, с

машинка в ръка — всички подред; мокри долни дрехи, ледена пара се стели по пода, един черпак вода за цялото миене. Дрехи политат нагоре в мрака. „Чии са? Чии са?“

Но ето че това бучене, този шум, кой знае защо, престава. И съседът на Андреев, застанал на опашка, за да му острижат буйната коса, произнася с ясен, спокоен, много актьорски глас:

*Ех, по чашка ром обърнеш,
нощем сън, а заран — чай
рай си е, братлета, вкъщи.*

Те се запознаха, разприказваха се — оказа се, че и двамата са от Москва. В Ягодний, в Северното управление, от „етапа“ успя да се откачи само Варпаховски. Андреев не беше нито режисьор, нито актьор. В Джелгала го осъдиха, после дълго време лежа в болницата, а и сега беше в областната болница в Беличий, на около шест километра от Ягодний — в обслужващия персонал. Не дойде на спектакъла на култбригадата, но се радваше, че вижда Варпаховски.

Бригадата продължи без Варпаховски — по спешност го приеха в болницата: докато бригадата отиде до Елген, в женския совхоз, и се върнеше, той щеше да успее да премисли, да измъдри нещо.

Андреев и Варпаховски говориха дълго и решиха следното: Варпаховски ще напише писмо на Ридасова, в което ще обясни цялата сериозност на намеренията си, ще се обърне към най-светлите чувства на самата Ридасова. Писаха писмото няколко дни, като изглеждаха всяко изречение. Един от лекарите, на когото можеше да се има доверие, го занесе в Магадан, оставаше им само да чакат. Отговорът дойде, когато Андреев и Варпаховски вече се бяха разделили, когато култбригадата вече се връщаше в Магадан; Варпаховски беше отзован да бъде изпратен на обща работа в дисциплинарната мина. Зискинд, жена му — да бъде изпратена на обща работа в Елген, в женския селскостопански лагер.

„Такъв бе откликут небесен“ — както се казва в едно от стихотворенията на Ясенски.

Андреев срещна Варпаховски в Москва, на улицата. Варпаховски работеше като главен режисьор в театър „Ермолова“. Андреев — в

едно от московските списания.

Ридасова получи писмото на Варпаховски направо от пощенската кутия на магаданското си жилище.

Това не ѝ хареса, още по-малко допадна на Иван Фьодорович.

— Станаха съвсем нагли. Всеки терорист...

Дежурният дневален веднага бе свален от длъжност и изпратен в карцера. Иван Фьодорович реши да не предава случая на следователя — все пак положението му се беше разклатило, усещаше това.

— Отслабна властта ми — рече той на жена си, — вече се навират направо вкъщи.

Съдбата на Варпаховски и Зискинд бе решена още преди четенето на писмото. Оставаше само да изберат наказанието — Иван Фьодорович искаше то да е по-строго, Ридасова — по-меко. Спряха се на варианта на Ридасова.

[1] Х. Е. Уолас (1888–1965) — вицепрезидент на САЩ през периода 1941—1945 г. — Б.р. ↑

[2] Дружество за съдействие на от branата и авиационната и химическа промишленост (1927–1948) — Б.пр. ↑

АКАДЕМИКЪТ

Оказа се, че е много трудно да се публикува разговорът с академика. Не защото той беше говорил глупости, не. Това бе академик с голямо име, с опит в интервютата, а разговорът беше на тема, която той познаваше много добре. Журналистът, изпратен за този разговор, бе достатъчно квалифициран. Беше добър журналист, а преди тридесет години — много добър. Причината се криеше в стремителността на техническия прогрес. Сроковете на списанието — коректурите, набирането, издателските графици — безнадеждно изоставаха от движението на науката. През есента на петдесет и седма година, на четвърти октомври, бе изстрелян спътник. Академикът знаеше някои подробности по подготовката му, а журналистът не знаеше нищо. Но и на академика, и на журналиста, и на редактора на списанието им беше ясно, че след изстрелването на спътника трябва да се променят не само границите на информацията, но и самият тон на статията. В първия си вариант тя трябваше да е заредена с очакване на големи, изключителни събития. Сега тези събития бяха факт. Затова месец след разговора академикът изпращаше от санаториума в Ялта телеграми до редакцията — коя от коя по-дълга, за своя сметка, с платен обратен отговор. Умело открехвайки завесата на кибернетичните тайни, академикът се стремеше на всяка цена да бъде „на ниво“ и в същото време да не каже нещо излишно. Редакцията, която имаше същите грижи за актуалността и своевременността, коригираше текста на академика до последната минута.

Коректурите на статията бяха изпратени в Ялта по специален самолетен куриер и, нашарени с поправките на академика, се върнаха в издателството.

„Редактира като Балзак“ — съкрушен рече завеждащият. Всичко беше уговорено, нагласено, изчетено. Неповратливата кола на издателската техника излезе на широкия друм. Но тъкмо когато набираха броя, в космоса полетя кучето Лайка, и академикът, вече от Румъния, където се намираше на някакъв световен конгрес, изпращаше

нови телеграми, в които молеше, настояваше. Редакцията поръчваше бързи международни телефонни разговори с Букурещ.

Най-сетне броят на списанието излезе и редакцията начаса загуби интерес към статията на академика.

Но всичко това стана по-късно, а сега журналистът Голубев се изкачваше по тясното мраморно стълбище на огромната къща, построена на главната улица, където живееше академикът. Къщата беше на годините на журналиста. Бе издигната по време на домостроителния бум в началото на века. Жилища на свободни цени: с вана, газ, телефон, канализация, електричество.

Във входа се намираше помещението на дежурния портиер. Крушката беше сложена така, че светлината да пада върху лицата на влизящите. На журналиста това напомни с нещо следствения затвор.

Голубев каза името на академика, дежурният портиер се обади по телефона, изслуша отговора на учения, каза на журналиста „заповядайте“ и широко отвори пред Голубев вратата на асансьора, украсена с лети бронзови орнаменти.

„Бюро пропуски“ — вяло си помисли Голубев. През живота си ги беше виждал много.

— Академикът живее на шестия етаж — почтително съобщи дежурният портиер. Не се учуди, когато Голубев подмина отворената врата на асансьора и стъпи на чистото тясно мраморно стълбище. След болестта Голубев не понасяше пътуването с асансьор — нагоре и особено надолу, тази коварна безтегловност.

Като си почиваше на всяка площадка, Голубев стигна до шестия етаж. Бученето в ушите му поутихна, сърцето му започна да бие по-бавно, дишането му се поуспокои. Голубев постоя пред вратата на академика, протегна ръце и внимателно направи няколко движения с глава — така го бяха посъветвали лекуващите лекари.

Престана да си върти главата, напипа в джоба си носната кърпа, химикалката, бележника и решително позвъни.

Известният академик лично му отвори вратата. Беше млад, енергичен, с бърз поглед на черните очи и изглеждаше много по-млад и по-свеж от Голубев. Преди разговора журналистът беше прегледал в една библиотека енциклопедичните речници, а също и няколкото биографии на академика и знаеше, че са връстници. Прелиствайки статиите, в които се засягаха темите на бъдещия разговор, Голубев

обърна внимание, че от научния си Олимп академикът е бълвал огън и жупел по кибернетиката, наричана от него „най-вредна идеалистическа квазинаука“. „Войнствата лъженаука“ — така се е изразявал преди двадесет години ученият. Разговорът, за който бе дошъл Голубев, трябваше да засегне тъкмо съвременното значение на кибернетиката.

Академикът запали лампата, за да може Голубев да се съблече.

В огромното огледало с бронзова рамка, изправено до стената в антрето, се отразяваха и двамата — академикът с черния костюм, с черна вратовръзка, чернокос, черноок, с гладко лице, енергичен, и изправената фигура на Голубев, умореното му лице с много бръчки, приличащи на дълбоки белези. Но сините му очи като че ли пробляскаха по-младежки, отколкото лъскавите живи очи на учения.

Голубев закачи коравото си, ново-новеничко, наскоро купено палто от изкуствена кожа на закачалката. До износеното кафяво кожено палто на домакина, подплатено с кожа от миеща се мечка, това на журналиста изглеждаше съвсем прилично.

— Заповядайте — каза академикът, като отвори вратата наляво.
— И моля да ме извините. Сега ще дойда.

Журналистът се огледа. Анфиладата от стаи водеше в две посоки — направо и надясно. Вратите бяха от махагон, остьклени, и някъде далеч зад тях в пълно безмълвие се появяваха сенки на хора. На Голубев не му се беше случвало да живее в жилище, където стаите са разположени по този начин, но той си спомняше филма „Маскарад“, дома на Арбенин. Академикът изникна някъде в далечината и пак изчезна, отново се появи и изчезна, както Арбенин във филма.

Вдясно, в първата голяма стая — след това отново започващо анфилада, — светла, със стъклена врата, с венециански прозорци, имаше огромен бял роял. Беше затворен и върху капака му се тълпяха, като си пречеха една на друга, някакви порцеланови фигурки. На великолепни поставки бяха подредени вази, вазички, скулптури, статуетки. По стените висяха чинии, ковьорчета. Двете големи кресла бяха тапицирани в бяло, в тон с рояла. Някъде в дълбочината се движеха човешки сенки.

Голубев влезе в кабинета на академика. Миниатюрното кабинетче беше тъмно, тясно и приличаше на килер. Рафтовете за книги по всичките четири стени го правеха да изглежда още по-тясно.

Малкото, сякаш детско писалище от абаносово дърво, покрито с дърворезба, се огъваше под тежестта на огромна мраморна мастилница с капак от позлатен бронз. Рафтовете по три от стените бяха пълни със справочници, а на четвъртата бяха подредени съчиненията на академика. Биографиите и автобиографиите, с които Голубев вече се беше запознал, също ги имаше тук. В същата тази стая бе натикано и се задъхваше малко черно пиано. До него се притискаше кръгла масичка за кореспонденция, отрупана с нови технически списания. Голубев ги премести върху пианото, придърпа един стол и сложи на края на масичката химикалка и два молива. Вратата на антрето остана отворена.

„Както в онези кабинети“ — сякаш между другото си помисли Голубев.

Навсякъде — на черното пиано, на рафтовете за книги — имаше вазички, порцеланови и глинени фигурки. Голубев взе един пепелник, представляващ главата на Мефистофел. Някога много отдавна и той обичаше порцелан и стъкло, впечатляващо се от чудесата, дело на човешките ръце, изложени в Ермитажа — от бялата порцеланова фигурка „Сън“, където лицето на человека, заспал в креслото си, бе покрито с почти прозрачна кърпа и изглеждаше така, сякаш сътрудниците на музея са наметнали фигурката с парче марля, за да не се праши — а това не беше марля, а кърпа от най-фин порцелан. Голубев си спомняше и много други чудеса на човешкото умение. Но главата на Мефистофел — груба, провинциална — не можеше да я възприеме. По рафтовете блееха глинени овни, притиснали се към гърбовете на книгите сякаш към дървета, седяха зайци с лъвски муцуни. Или те бяха някакъв скъп спомен?

До вратата се виждаха два солидни кожени куфара с лепенки от чужбински хотели. Лепенките бяха много, а куфарите — нови.

Академикът се появи на прага, засече погледа на госта и веднага обясни:

— Моля да ме извините. Утре пътувам за Гърция със самолет. Заповядайте.

Академикът се провря до писалището и седна удобно.

— Мислих за предложението на редакцията ви — рече той, като гледаше към малкото прозорче; вятърът тъкмо внасяше в стаята петопръст жълт кленов лист, приличащ на отсечена китка на човешка

ръка. Листото покръжи из въздуха и падна на пода. Академикът се наведе, натроши го с пръсти и го хвърли в плетеното кошче, притиснало се към крака на писалището.

— И се съгласих — продължи академикът. — Набелязал съм три основни точки на отговора ми, на това мое изказване, на мнението ми — наречете го както желаете.

Академикът чевръсто измъкна изпод огромната мастилница миниатюрно листче, на което с разкривени букви бяха записани няколко думи.

— Първия въпрос съм го формулирал така...

— Мога ли да ви помоля да говорите малко по-високо — каза Голубев, като пребледня леко. — Не съм добре със слуха. Моля да ме извините.

— Разбира се, разбира се — учтиво отвърна академикът. — Първият въпрос е формулиран... Така добре ли е?

— Да благодаря ви.

— И тъй, първият въпрос...

Черните шарещи очи на академика гледаха ръцете на Голубев. Журналистът разбираше, по-точно усещаше с цялото си тяло за какво мисли академикът. За това, че са му изпратили човек, който не умеет да стенографира. Академикът се почувства леко обиден. Естествено, сред журналистите има и такива, които не владеят стенография, особено сред по-възрастните. Ученият погледна мургавото, цялото покрито с бръчки лице на Голубев. Разбира се, че има. Но нали в такива случаи редакцията изпраща втори човек — стенографка. Можеха да изпратят дори само стенографката, без журналиста — така би било още по-добре. Например „Природа и Вселена“ винаги правят така. Едва ли в редакцията, изпратила този възрастен журналист, си мислят, че той ще може да задава на него, академика, остри въпроси. За никакви такива въпроси не става дума. И никога не е ставало. Журналистът е дипломатически куриер — мислеше си академикът, — ако не и просто куриер. Той, академикът, трябва да си губи времето, защото няма стенографка. Та това е много просто да се направи, това, ако щете, е въпрос на учтивост от страна на редакцията. Редакцията бе постъпила с него неучтиво.

Виж, на Запад — там всеки журналист умеет да стенографира и да пише на машина. А сега — все едно, че са в кабинета на Некрасов

преди сто години. Кои списания са излизали преди сто години? Освен „Современник“ не можеше да си спомни нито едно, а сигурно е имало и други.

Академикът беше самолюбие и много чувствителен. Струваше му се, че в постъпката на редакцията прозира неуважение. При това записването на живо непременно щеше да доведе до промяна в разговора — знаеше го от опит. Ще трябва да положи голям труд при редактирането. А и сега — беше предвидил за срещата един час, нямаше възможност за повече, нямаше право, времето му беше по-скъпо, отколкото на журналиста от редакцията.

Това си мислеше академикът, докато диктуваше привичните фрази на интервюто. Впрочем той не даде да се разбере, че е засегнат или учуден. „Налятото в чашите вино трябва да се изпие“ — спомни си той една френска поговорка. Академикът мислеше на френски — от всички езици, които знаеше, най-много обичаше френския: най-добрите списания по неговата специалност, най-хубавите криминални романи... Ученият произнесе на глас фразата на френски, но журналистът, който не владееше стенография, не реагира — академикът и не очакваше друго.

Да, виното е налято — мислеше си академикът, докато диктуваше, — решението е взето, работата е започната и не е в неговия характер да спира по средата на пътя. Той се успокои и продължи да говори.

В края на краищата това е своеобразна техническа задача: да успее точно за един час, без да диктува много бързо, за да смогне журналистът да записва, и достатъчно високо — по-тихо, отколкото от катедрата в института, и по-тихо, отколкото на световните конгреси, но значително по-високо, отколкото говореше в кабинета си — горе-долу като по време на лабораторни упражнения. Когато видя, че всички тези задачи са решени успешно и неочеканите досадни трудности са преодолени, академикът се развесели.

— Извинете — попита той, — вие не сте ли онзи Голубев, чиито материали се публикуваха много често по времето на моята младост, в началото на тридесетте? Тогава всички млади учени следяха с интерес тези статии. Спомням си едно от заглавията: „Единството на науката и художествената литература“. През онези години — академикът се усмихна, демонстрирайки добре поддържаните си зъби — бяха

модерни такива теми. Материалът и сега би свършил работа при разговор за „физиците“ и „лириците“ с кибернетика Поретаев. Колко отдавна беше всичко това — въздъхна ученият.

— Не — отвърна журналистът. — Не съм онзи Голубев. Знам за кого говорите. Онзи Голубев умря през тридесет и осма година.

И Голубев не отмести поглед от бързите черни очи на академика.

Ученият издаде някакъв неясен звук, който трябваше да означава съчувствие, разбиране, съжаление.

Голубев пишеше без почивка. Не можа веднага да разбере френската пословица за виното. Знаеше езика и го беше забравил, беше го забравил отдавна и сега непознатите думи лазеха по уморения му, изсущен мозък. Неразбираемата фраза лъкатушеше бавно, сякаш на четири крака, по тъмните иззвивки на мозъка, спираше, събираще сили и се довличаше до някое осветено кътче, и Голубев с болка и страх разбра значението й на руски. Важен бе не смисълът, а това, че я беше разбрал — тя сякаш му откри, посочи му нова област от забравеното, където също трябва да се възстановява всичко, да се укрепва, да се изгражда. А вече нямаше сили — нито нравствени, нито физически, и сякаш беше много по-лесно да не си припомня нищо ново. По гърба на журналиста изби студена пот, много му се пушеше, ала лекарите му бяха забранили — на него, който беше пушил четиридесет години. Забраниха му и той заряза цигарите — изплаши се, животът му домилия. Трябваше му воля не за да остави пушенето, а за да не слуша съветите на лекарите.

На вратата се подаде глава на жена с фризьорска каска. „Домашно обслужване“ — отбеляза сякаш между другото журналистът.

— Извинете. — Академикът се измъкна иззад пианото и бързо излезе от стаята, като затвори вратата след себе си.

Голубев поразмаха отеклата си ръка и подостри молива.

От коридора долита гласът на академика — енергичен, не много рязък, без да бъде прекъсван.

— Шофьорът — поясни той, появявайки се в стаята. — Никога не може да разбере в колко часа трябва да докара колата... Да продължим — рече той, докато минаваше зад пианото и се навеждаше над него, за да го чува Голубев. — Вторият раздел е за успехите на теорията на информацията, електрониката и математическата логика

— с една дума, на всичко онова, което е прието да се нарича кибернетика.

Изпитателният поглед на черните очи срещна очите на Голубев, но журналистът беше невъзмутим. Академикът бодро продължи:

— В тази модерна наука отначало малко бяхме произостанали от Запада, но бързо наваксахме и сега сме начело. Смятаме да открием катедри по математическа логика и по теория на игрите.

— Теория на игрите ли?

— Именно, наричат я още теория на Монте Карло — бавно каза академикът. — Движим се в крак с времето. Впрочем вие...

— Журналистите никога не са успявали да бъдат в крак с времето — рече Голубев. — За разлика от учениите...

Голубев придърпа пепелника с форма на главата на Мефистофел.

— Много ми допадна — рече той.

— Какво говорите — каза академикът. — Случайна придобивка. Та аз не съм колекционер, „аматьор“, както казват французите, просто глината отморява очите.

— Разбира се, разбира се, прекрасно занимание — Голубев искаше да каже увлечение, но го достраша да не би от началното „у“ да му изскочи изкуствената челюст, която му бяха поставили съвсем насокро. Протезата не понасяше звука „у“. — Е, благодаря ви — рече Голубев, като се изправяше и подреждаше листата. — Желая ви всичко най-хубаво. Ще ви изпратим коректурите.

— Ако има нещо — академикът се смръщи, — нека в редакцията прибавят каквото трябва. Аз съм човек на науката, може и да не знам някои неща.

— Не се беспокойте. Ще видите всичко на коректури.

— Желая ви успех.

Академикът излезе да изпрати журналиста в коридора, запали лампата и гледаше със съчувствие как Голубев навлича прекалено новото си кораво палто. Лявата му ръка с мъка улучи ръкава и Голубев се зачерви от напрежение.

— От войната ли е? — прояви учтив интерес академикът.

— Почти — отвърна Голубев. — Почти.

И излезе на мраморното стълбище.

Раменните стави на Голубев бяха разкъсани по време на един разпит през тридесет и осма година.

ДИАМАНТЕНАТА КАРТА

През тридесет и първа година във Вишера често имаше гръмотевични бури.

Правите къси светкавици разсичаха небето подобно на мечове. Ризницата на дъжда проблясваше и звънеше; скалите приличаха на руини на замък.

— Същинско средновековие — каза Уилямсън, като скочи от коня си. — Лодки-единодръвки, коне, камъни... Ще си починем при Робин Худ.

Огромно, сякаш двукрако дърво се издигаше на един хълм. Вятърът и старостта бяха обелили кората от стволовете на двете сраснали се тополи — босокракият гигант наистина приличаше на шотландския герой. Робин Худ шумеше и размахваше ръце.

— До вкъщи има точно десет километра — каза Уилямсън, докато връзваше конете за десния крак на Робин Худ.

Скрихме се от дъжда в малката пещера под ствola и запалихме по цигара.

Началникът на геологопроучвателската група Уилямсън не беше геолог. Бил военен моряк, командир на подводница. Подводницата се отклонила от курса и изплувала край бреговете на Финландия. Пуснали екипажа, ала по заповед на Манерхайм командирът прекарал половин година в огледална килия. В края на краищата освободили Уилямсън, той пристигнал в Москва. Невропатолозите и психиатрите настояли да бъде демобилизиран, понеже трябвало да работи някъде на чист въздух, в гора, сред планини. Така станал началник на геологопроучвателската група.

От последното пристанище се изкачвахме десет денонощия нагоре по планинската река — тласкахме с пръти лодката-единодръвка покрай бреговете. Вече пето денонощие пътувахме на коне, понеже реката вече я нямаше — беше останало само каменистото ѝ русло. Още един ден конете вървяха през тайгата, по пътека за товарни животни — пътят изглеждаше безкраен.

В тайгата всичко става неочеквано, всяко нещо е явление: луната, звездите, животните, птиците, хората, рибите. Без да забележим, гората стана по-рядка, храстите се раздалечиха, пътеката се превърна в път и пред нас изникна огромна, покрита с мъх тухлена сграда с прозорци без стъкла. Бяха с кръгла форма и приличаха на бойници.

— Откъде са се взели тухли тук? — попитах, поразен от необичайната стара постройка на сред тайгата.

— Браво — провикна се Уилямсън, като рязко спря коня си. — Направи ти впечатление, нали? Утре всичко ще ти стане ясно!

Но и на другия ден не можах да разбера нищо. Отново бяхме на път, препускахме по странно правия друм през гората. На места прекосявахме млади брезови горички, елите от двете страни на пътя си протягаха една на друга стари, космати клони, станали рижи от годините, ала нито за миг не закриваха синьото небе. Сякаш пораснала направо от земята като дърво без клони и листа, стърчеше покрита с ръжда ос на вагон. Спряхме конете.

— Това е теснолинейка — каза Уилямсън. — От завода до склада — онзи, тухленият. Ето, чуй. Някога, още по царско време, тук е имало белгийска концесия за желязна руда. Завод, две доменни пещи, теснолинейка, селище, училище, певици от Виена. Концесията носела голяма печалба. Спускали желязото с шлепове по реката, по време на пролетното и есенното й прииждане. Срокът на концесията изтичал през 1912 година. Руските промишленици начело с княз Лвов не ги ловял сън от приказните печалби на белгийците и се примолили на царя да им разреши те да продължат работата. Успели — срокът на концесията на белгийците бил прекратен. Чужденците не пожелали да им бъдат заплатени разходите. Отишли си. Но, заминавайки, взривили всичко — и завода, и доменните пещи, не оставили камък върху камък от селището. Разглобили дори теснолинейката — до последната релса. Всичко трябало да се започне отначало. Княз Лвов не предполагал, че ще стане така. Не успели да започнат преди войната. След нея дошла революцията, гражданская война.

— И ето че сега, през 1930 година, сме тук. Ето ги пещите — Уилямсън посочи някъде надясно, но освен буйна зеленина не видях нищо друго. — А това е заводът.

Пред нас се простираше обширна плитка клисура, падина, обрасла с млада гора. В средата на клисурата имаше някаква гърбица,

която смътно напомняше останките на разрушена сграда. Тайгата бе покрила руините на завода и на прекършения комин, като на скален зъбер, беше кацнал сивокафяв ястреб.

— За да го видиш, трябва да знаеш, че тук е имало завод — обади се Уилямсън. — Завод без хора. Бива си го. Само за двадесет години. Двадесет поколения треви: див праз, острица, върбовка... И цивилизацията я няма. А на заводския комин е кацнал ястреб.

— При хората този път е много по-дълъг — казах аз.

— Много по-къс — поправи ме Уилямсън... — Нужни са по-малко човешки поколения.

И без да почука, той отвори вратата на най-близката къща.

Зад една грубо скована, рендосана, измита до блъсък маса седеше огромен старец със сребристи коси, облечен с едновремешен черен редингот, с очила със златни рамки. Болните му от подагра синкави пръсти стискаха дебела, подвързана с тъмна кожа книга със сребърни закопчалки. Гледаше ни спокойно със сините си, изпъстрени с червени старчески жилки очи.

— Здравейте, Иван Степанович — каза Уилямсън, като се приближи. — Ето, доведох ви гост.

Поклоних се.

— Още ли чоплите — изхриптя старецът със златните очила. — Празна, празна работа е тая. Бих ви почерпил с чай, но всички са по работа. Женорята и дечурлигата берат горски плодове, синовете са на лов. Затуй — ще прощавате. За мен това време е по-специално — и Иван Степанович почука с пръст по дебелата книга. — Впрочем не ми прочите.

Закопчалката щракна и книгата се отвори.

— Каква е тази книга? — попитах неволно.

— Библията, сине. Вече двадесет години не държа други книги у дома... По ми е лесно да слушам, отколкото да чета — очите ми отслабнаха.

Поех Библията. Иван Степанович се усмихна. Книгата беше на френски.

— Не мога да чета на френски.

— Именно — рече Иван Степанович и шумно запрелиства страниците.

Излязохме.

— Кой е този човек? — попита Уилямсън.

— Счетоводител, отправил предизвикателство към целия свят. Казва се Иван Степанович Бугреев, обявил война на цивилизацията. Той е единственият, останал в този затътен свят след дванадесета година. Бил е главен счетоводител при белгийците. Толкова бил потресен от унищожаването на заводите, че станал последовател на Русо. Видяхте ли го какъв е патриарх? Мисля, че е около седемдесетгодишен. Има осем сина. И нито една дъщеря. Старата му жена е също тук. И внуките. Децата му са грамотни. Успели да завършат училище. Ала на внуките старецът не разрешава да учат четмо и писмо. Риболов, лов, работа в зеленчуковата градина, на пчелина и френската библия в преразказ на дядо им — това е техният живот. На около четиридесет километра оттук има селище, училище, магазин. Все гледам да му угаждам — разправят, че пазел подземната карта на тия места, останала от белгийските проучвания. Може и да е вярно. Че са проучвали, проучвали са — лично съм виждал в тайгата стари изкопи. Ала старецът не дава картата. Не иска да ни спести труда. Ще трябва да минем без нея.

Пренощувахме в къщата на най-големия син на Иван Степанович — Андрей. Андрей Бугреев беше около четиридесетгодишен.

— Защо не дойде да работиш при мен като изкопчия? — попита го Уилямсън.

— Баща ми не одобрява — рече Андрей Бугреев.

— Щеше да припечелиш!

— Пари си имаме достатъчно. Тук има много дивеч. Също и сечища. А и по домакинството има предостатъчно работа — старият прави план за всеки един от нас. Тригодишен — усмихна се Андрей.

— Ето ти вестник.

— Не ща. Баща ми ще научи. А и почти съм забравил да чета.

— Ами синът? Нали скоро ще навърши петнадесет.

— Ванюша е съвсем неграмотен. Кажете го на баща ми, не на мен. — И Андрей Иванович започна яростно да си събува ботушите.

— А вярно ли е, че тук ще правят училище?

— Вярно е. Ще го открият додина. А ти дори не искаш да работиш за нас. Всеки човек ще ми е от полза.

— Че къде са твоите хора? — рече Андрей Иванович, като деликатно смени темата.

— На Червения поток. Ровим в старите изкопи. Нали Иван Степанович има карта, а, Андрей?

— Няма никаква карта. Някой ви е излъгал. Дрън-дрън.

Изведнъж в светлината се появи тревожното, озлобено лице на Маря, жената на Андрей:

— Не, има! Има! Има!

— Маря!

— Има! Има! Преди десет години с очите си я видях.

— Маря!

— За какъв дявол му е притрябвало да пази тази проклета карта?

Зашо Ванюшка трябва да стои неграмотен? Живеем като зверове. Скоро съвсем ще буренясаме.

— Не — каза Уилямсън. — Ще има селище. Град ще има. Завод ще има. Ще кипи живот. И макар че няма да има певачки от Виена, ще има училища, театри. Твойт Ванюшка ще стане цял инженер.

— Няма да стане, няма да стане — разплака се Маря. — Вече му е време да се жени. А кой ще го вземе такъв неграмотен?

— Какъв е този шум? — Иван Степанович беше застанал на прага. — Ти, Маря, се прибирай, време е за сън. Андрей, жена ти се е разпуснала. А вие, добри хора, не всягайте смут в семейството ми. Имам карта, но не я давам — животът няма нужда от това.

— Вашата карта не ни е притрябвала кой знае колко — рече му Уилямсън. — Като поработим година, ще си направим наша. Богатствата са открыти. Утре Василчиков ще докара чертежите и започваме да сечем дървета за селището.

Иван Степанович излезе и затръшна вратата. Всички се разбръзаха да си лягат.

Събудих се в присъствието на много хора. Зората внимателно влизаше в стаята. Уилямсън седеше на пода, до стената, протегнал мръсните си боси крака, а около него шумно дишаше цялата фамилия Бугрееви — всичките осем синове, осемте снахи, двадесетте внуци и петнадесетте внучки. Впрочем, внуците и внучките дишаха някъде пред прага. Нямаше го единствено самия Иван Степанович и старата му жена — остроносата Серафима Ивановна.

— Ще има ли? — питаше задъхващият се глас на Андрей.

— Ще има.

— Ами той? — И всички Бугрееви въздъхнаха дълбоко и замряха.

— Какво той? — твърдо опита Уилямсън.

— Ще умре — жално изрече Андрей и всички Бугрееви отново въздъхнаха.

— Може пък да не умре — несигурно каза Уилямсън.

— Старата също ще умре. — И снахите се разплакаха.

— Тя — в никакъв случай — увери ги Уилямсън и добави: —

Впрочем, тя е възрастна жена.

Внезапно се вдигна шум, хората се размърдаха. По-малките внучета се шмугнаха в храстите, снахите се спуснаха всяка към своя дом. От къщата на старите към нас бавно се приближаваше Иван Степанович, стиснал в ръцете си огромна, мръсна, миришеща на пръст връзка книга.

— Ето я картата — Иван Степанович държеше слепналите се пергаментови листа и пръстите му трепереха.

Иззад мощнния му гръб надзвърташе Серафима Ивановна.

— Ето, давам я. Двадесет години. Простете ми, Сима, Андрей, Пътър, Николай, всички сродници — простете.

— Бугреев се разплака.

— Е, хайде, хайде, Иван Степанович — рече Уилямсън.

— Не се вълнувай. Радвай се, вместо да тъжиш.

И той ми нареди да се навъртам край Бугреев.

Старецът хич не смяташе да умира. След малко се успокои, дори сякаш се подмлади и от сутринта до вечерта не спира да приказва, като хващаше за раменете ту мен, ту Уилямсън, ту Василчиков — все ни разправяше за белгийците, кое как е било, къде се е намирало, какви са били печалбите им. Имаше много добра памет.

Пергаментовата, миришеща на земя връзка книга, съдържаща и подземна карта на този район, съставена от белгийците. Руди: злато, желязо... Скъпоценни камъни: топаз, тюркоаз, берил... Полускъпоценни: ахат, яспис, планински кристал, малахит... Нямаше ги само камъните, заради които бе дошъл тук Уилямсън.

Иван Степанович не даде диамантената карта. На Вишера откриха диаманти едва тридесет години по-късно.

НЕПОКРЪСТЕНИЯТ

Грижливо пазя стария си сгъваем стетоскоп. Подари ми го по случай края на фелдшерските курсове Нина Сем'оновна — ръководителката на практиката ни по вътрешни болести.

Този стетоскоп беше символ и знак за връщането ми към живота, обещаваше свобода, обещаваше воля — едно събъдано се обещание. Впрочем, свободата и волята са различни неща. Никога не съм бил волен, през всичките си вече напреднали години съм бил само свободен. Но това бе по-късно, много по-късно от деня, когато приех подаръка със затаена болка, с лека тъга — сякаш не на мен, а на някой друг трябваше да се подари този стетоскоп, символ и знак за главната ми победа, на главния ми успех в Далечния север, на границата на живота и смъртта. Много добре усещах всичко това — не знам дали го разбирах, но без съмнение го чувствах, докато слагах стетоскопа до себе си под пропитото лагерно одеяло — бивше воинишко одеяло, одеяло с втори, дори с трети живот, каквito раздаваха на курсистите. Милвах стетоскопа с измръзналите си пръсти и те не можеха да разберат това дърво ли е или желязо. Веднъж от торбата, от собствената си торба, опипом извадих стетоскопа наместо лъжицата. И в тази грешка се криеше дълбок смисъл.

Бившите затворници, чийто живот в лагера е бил по-лек — ако изобщо нечий живот в лагер може да бъде лек, — смятат за най-тежък период в своя живот времето на следлагерното безправие и последващите скитания, когато все не са успявали да си осигурят спокоен живот — същото онова спокойствие, което им бе помогнало да оцелеят в лагера. Тези хора някак си се бяха приспособили към лагера и лагерът се бе приспособил към тях, осигурявайки им храна, подслон и работа. Навиците трябваше рязко да се променят. Хората виждаха, че надеждите им, макар да бяха от скромни по-скромни, пропадат. Доктор Калембет, излежал в лагера присъдата си от пет години, не можа да се справи със следлагерната свобода и една година по-късно се самоуби. Оставил следната бележка: „Глупаците не те

оставят да живееш.“ Ала работата не беше в тях. Друг един лекар, доктор Милер, с необикновена енергия доказаваше по време на цялата война, че не е немец, а евреин — заявяваше това на всяка крачка, във всеки въпросник. Имаше и трети — доктор Брауде, излежал три години заради фамилното си име, та доктор Милер също знаеше, че съдбата не обича да се шегува. Милер успя да докаже, че не е немец. Освободиха го навреме. Но само след една година живот на свобода доктор Милер беше обвинен в космополитизъм. Впрочем, още не бяха започнали да го обвиняват. Един начетен началник, който следеше пресата и художествената литература, покани доктор Милер на предварителен разговор. Защото заповедта си е заповед, но да се предугади „линията“, преди заповедта да е дошла, бе голямо удоволствие за начетените началници. Онова, което е започнало в центъра, непременно ще стигне по някое време до Чукотка, до Индигирка и Яна, до Колима. Доктор Милер добре разбираше всичко това. В селището Аркагал, където Милер работеше като лекар, в една помийна яма се удави нечие прасе. Беше се удавило в нечистотиите, ала го измъкнаха и започна една от най-големите тъжби; в решаването на въпроса участваха всички обществени организации. Хората от селището на волнонаемните, стотина души началници, инженери и семействата им, настояваха прасето да бъде предоставено на техния стол, нещо толкова рядко — свинска пържола, стотици свински пържоли. Началството вече се облизваше. Но началникът на лагера Кучеренко настояваше прасето да бъде продадено на лагера — и целият лагер, цялата зона няколко дни обсъждаше съдбата на животното. Всичко останало бе забравено. В селището се провеждаха събрания — на партийната организация, на профсъюзната организация, на войниците от охраната.

Доктор Милер, бивш затворник, началник на санитарната част на селището и на лагера, трябваше да се произнесе по този въпрос. И доктор Милер реши — в полза на лагера. Беше написал акт, в който се казваше, че прасето се е удавило в нечистотиите, но може да се използва за лагерния казан. В Колима имаше много такива актове. Компот, вмирисал се на керосин. „Не е годен за продажба в магазина на селището на волнонаемните, но може да бъде промит и продаден за лагерния казан.“

Тъкмо акта за прасето бе подписан Милер един ден преди разговора за космополитизма. Такава бе хронологията — онова, което остава в паметта като нещо жизненоважно, значително.

След разговора със следователя Милер не си отиде у дома, а влезе в зоната, облече си престилката, извади една спринцовка и си инжектира морфин.

За нас — за мен и за стотиците хиляди други, които работехме в лагера не като лекари — времето след затвора бе нескончаемо щастие — всекидневно, ежечасно. Прекалено страшен бе адът, останал зад гърба ни, и никакви митарства по специалните и кадровите отдели, никакви скитания, нито безправието на тридесет и девети член от паспортната система^[1] не ни лишаваха от това чувство на щастие и радост — в сравнение с онова, което бяхме видели вчера и завчера.

За курсистите от фелдшерския курс бе голяма чест да попаднат на практика в трето терапевтично отделение. Завеждаща отделението беше Нина Семьоновна — бивш доцент в катедрата по диагностична терапия на Харковския медицински институт.

Само двама души, двама от тридесетте курсисти, можеха да карат месечната си практика в трето терапевтично отделение.

Практиката, истинското наблюдение на болните — ах, колко безкрайно далеч бе то от книгите, от „курса“. Човек не може да стане медик по книга — нито фелдшер, нито лекар.

В трето отделение отивахме само двама мъже — аз и Бокис.

— Двама мъже ли? Защо?

Нина Семьоновна беше прегърбена зеленоока възрастна жена, победяла, сбръчкана, навъсена.

— Двама мъже ли? Защо?

— Нина Семьоновна мрази жените.

— Мрази ли ги?

— Е, не ги обича. С една дума, двама мъже. Късметлии.

Старшата на курсовете Муга Дмитриевна ни заведе с Бокис при нея.

— Отдавна ли сте тук?

— От тридесет и седма.

— А аз — от тридесет и осма. Първо бях в Елген. Там изродих триста жени, преди това не ми се беше случвало. Сетне дойде войната — мъжът ми загина в Киев. И двете ми деца. Момченца. От бомба.

Около мен бяха умрели повече хора, отколкото в което и да е сражение през войната. Умряха без каквато и да била война, преди каквато и да била война. И все пак. Мъката е различна, както и щастието.

Нина Семьоновна седна на леглото на един болен, отметна одеялото.

— Е, да започваме. Вземете стетоскопа, опрете го до гърдите на болния и слушайте... Французите слушат през пешкир. Но със стетоскоп е още по-сигурно, най-сигурно. Не съм привърженичка на фонендоскопите — тях ги използват лекарите-господинчовци, понеже ги мързи да се наведат над болния. А стетоскопът... Това, което ви показвам, няма да го намерите в нито един учебник. Слушайте.

Скелетът с опъната по него кожа покорно изпълняваше наредданията на Нина Семьоновна. Изпълняваше и моите команди.

— Слушайте този кух звук, този глух оттенък. Запомнете го за цял живот, както и тези кости, сухата кожа и блъсъка в очите. Ще ги запомните ли?

— Ще ги запомня. За цял живот.

— Спомняте ли си какъв бе звукът вчера? Преслушайте пак болния. Звукът се е променил. Описвайте всичко това — впишете го в историята на заболяването. Смело. С твърда ръка.

В болничната стая имаше двадесет болни.

— Сега няма интересни случаи. А това, което видяхте — това е глад, глад и само глад. — Седнете отляво. Ето тук, на моето място. Хванете болния с лявата си ръка за рамото. По-здраво, по-здраво. Какво чувате?

Разказвах ѝ.

— Е, време е за обяд. Вървете, ще ви нахранят в помещението за раздаване на храна.

Пълната раздавачка Шура щедро ни сипа „докторски“ обяд. Тъмните очи на сестрата-домакин ми се усмихваха, но някак самовгълбено, вътрешно...

— Защо така, Олга Томасовна?

— Аа, забелязахте, значи. Винаги си мисля за нещо друго. За миналото. За вчера. Старая се да не виждам днешния ден.

— Днешният ден не е чак толкова лош, но е много страшен.

— Да ви сипя ли още чорба?

— Сипете ми.

Не ми беше до черните ѝ очи. Уроците при Нина Семъновна, овладяването на изкуството да се лекува за мен беше най-важното нещо на този свят.

Нина Семъновна живееше в отделението, в стая, на която в Колима викат „кабинка“. Освен стопанката ѝ никой никога не влизаше там. Тя сама я подреждаше и метеше пода. Дали сама го миеше — не знам. През отворената врата се виждаше кораво, небрежно застлано легло, болнично шкафче, столче, варосани стени. До кабинката имаше и малък кабинет, само че вратата му водеше към болничната стая, а не към коридора. В кабинета — нещо като писалище, две дървени столчета без облегалки, кушетка.

Всичко беше както в другите отделения, но не съвсем — дали защото нямаше цветя — нито в кабинката, нито в кабинетчето, нито в болничната стая. Или може би за това бе виновна строгостта на Нина Семъновна, това, че не се усмихваше? Очите ѝ припламваха с тъмнозелен, изумруден огън някак си не когато трябва, не на място. Припламваха без връзка с разговора, с работата. Но очите ѝ не живееха сами по себе си — живееха заедно с чувствата и с мислите на Нина Семъновна.

В отделението нямаше приятелство, дори най-повърхностно приятелство между санитарките, медицинските сестри. Всички идваха на работа, на служба, за дежурство и личеше, че истинският живот на сътрудниците от трето терапевтично отделение беше в женската барака, след края на службата, след работа. Обикновено в лагерните болници истинският живот се съчетава, слива се с мястото и времето за работа — в отделението се отива с радост, с желание по-скоро да се отървеш от проклетата барака.

В трето терапевтично отделение нямаше приятелство. Санитарките и медицинските сестри не обичаха Нина Семъновна. Само я уважаваха. Страхуваха се. Страхуваха се от страшния Елген, от колимския совхоз, където и в гората, и под земята работеха жени-затворнички.

Страхуваха се всички освен Шура раздавачката.

— Трудно е да се вкара мъж тук — казваше тя, като с тръсък захвърляше измитите паници в шкафа. — Но вече, слава Богу, съм в

петия месец. Скоро ще ме изпратят в Елген — ще ме освободят! Майките ги освобождават всяка година — само това ни е шансът.

— Които са по петдесет и осми не ги освобождават.

— Аз съм по десета алинея. Тях ги освобождават. Не съм троцкистка. Миналата година на моето място работеше Катюшка. Нейният Федя сега живее с мен — Катюш-ка я освободиха с детето, беше дошла да се сбогуваме, Федя й рече: „Помни, аз те освободих.“ Не че си излежал, не с амнистия, не с помощта на зеления прокурор, а по наш си начин, по най-сигурния... И наистина — той я освободи. Май и мен ме освободи...

Шура доверително посочи корема си.

— Да, освободил те е.

— Така де. Ще се махна от това проклето отделение.

— Каква тайна се крие тук, Шура?

— Сам ще разбереш. Я по-добре — утре е неделя — да си сварим медицинска супа. Макар Нина Семъновна да не обича много тези празници... Все пак ще позволи...

Медицинска супа — това беше супа от медикаменти: най-различни корени, кубчета месен концентрат, разтворени във физиологичен разтвор — дори от сол нямало нужда, както ми съобщи възторжено Шура... Кисел от черни боровинки, малини и шипки, палачинки.

Медицинският обяд хареса на всички. Нина Семъновна привържи порцията си и стана.

— Отбийте се в кабинета ми.

Влязох.

— Искам да ви дам една книга.

Нина Семъновна порови в чекмеджето на писалището си и извади книжка, която приличаше на молитвеник.

— Това Евангелието ли е?

— Не, не е Евангелието — бавно рече Нина Семъновна и зелените ѝ очи заблестяха. — Не, не е Евангелието. Това е Блок. Вземете.

Плахо и с благоговение поех мръсносивото томче от малката серия „Библиотека на поета“. С грубата си, все още минна кожа на пръстите докоснах корицата, без да усещам нито формата, нито големината на книгата. В томчето имаше две хартиени лентички.

— Прочетете ми на глас тези две стихотворения. Където е отбелязано.

— „Момичето пееше в църковния хор“. „В далечната синя спалня“. Някога ги знаех наизуст.

— Така ли? Изрецитирайте ми ги.

Започнах, ала веднага се обърках. Паметта отказваше да ми „напомни“ редовете. Светът, от който бях дошъл в болницата, не се нуждаеше от стихове. В живота ми имаше дни, и те не бяха малко, когато не можех да си спомня и не исках да си спомням никакви стихове. Радвах се така, сякаш се бях освободил от излишно бреме, което не ми трябваше в моята борба, в долните етажи на живота, в подземията на живота, в помийните му ями. Там стиховете само ми пречеха.

— Четете от книгата.

Прочетох и двете стихотворения и Нина Семьоновна се разплака.

— Разбирайте ли, че момченцето е умряло, умряло е? Вървете, четете Блок.

С настървение четях и препрочитах Блок цяла нощ, по време на цялото дежурство. Освен „Момичето...“ и „Синята спалня“ в книгата бяха „Клетва с огън и мрак“, също и пламенните стихове, посветени на Волохова. Те събудиха в мен съвсем други сили. След три дни върнах книжката на Нина Семьоновна.

— Мислехте си, че ви давам Евангелието. Него също го имам. Ето... — тя извади от писалището си томче, което приличаше на Блок, но не беше мръсносиньо, а тъмнокафяво. — Четете апостол Павел. До Коринтяните... Ето това.

— Не съм набожен, Нина Семьоновна. Но, разбира се, много уважавам...

— Как? Вие, който сте преживели хиляда живота? Вие — възкръсналият?... Не сте набожен? Малко трагедии ли сте видели тук?

Лицето на Нина Семьоновна се сбръчка, потъмня, посивялата ѝ коса се разпиля, изскочи изпод бялата лекарска шапчица.

— Ще четете книги... Списания.

— Списанието на Московската патриаршия ли?

— Не, не на Московската патриаршия, а онези...

Нина Семьоновна замахна с белия си ръкав, наподобяващ ангелско крило, и посочи нагоре... Накъде? Отвъд телената ограда на

„зоната“ ли? Отвъд болницата? Отвъд оградата на селището за волнонаемни? Отвъд морето? Отвъд планините? Отвъд границата? Отвъд пределите на земята и небето?...

— Не — казах едва доловимо, изстивайки от вътрешното си опустошение. — Нима само религията е изход от човешките трагедии?

Фразите се въртяха в главата ми, причинявайки болка на мозъчните клетки. Мислех, че отдавна съм забравил подобни думи. И ето че думите се бяха появили отново — и, най-важното, те се подчиняваха на собствената ми воля. Това приличаше на чудо. Повторих още веднъж, сякаш четях нещо написано или напечатано в книга:

— Нима само религията е изход от човешките трагедии?

— Само тя, само тя. Вървете.

Излязох, пъхнал Евангелието в джоба си, мислейки си, кой знае защо, не за кориняните, не за апостол Павел, не за чудото на човешката памет — това необяснимо чудо, което се беше случило, а за нещо съвсем друго. И като си представих това „друго“ разбрах, че отново съм се върнал в света на лагерите, възможността за „религиозен изход“ бе много случайна и прекалено неземна. Сложих Евангелието в джоба си, мислех само за едно: дали ще ми дадат вечеря.

Топлите пръсти на Олга Томасовна ме хванаха за лакътя. Тъмните ѝ очи се смееха.

— Вървете, вървете — рече ми тя и ме подбутна към изхода. — Още не сте покръстен. На такива не даваме вечеря.

На другия ден върнах Евангелието на Нина Семъновна и тя с рязко движение го мушна в писалището си.

— Практиката ви свършва утре. Дайте да подпиша картончето, книжката ви. И ето ви подарък — стетоскоп.

[1] Според този член на бившите лагеристи се е забранявало да живеят в градове с население над 10 хиляди жители. — Б.пр. ↑

НАЙ-ГОЛЯМАТА ПОХВАЛА

Имало едно време една красавица. Маря Михайловна Добролюбова. За нея Блок пише в дневника си: „Главата на революцията я слушала безпрекословно; да беше друга и да не бе загинала — ходът на руската революция би могъл да е различен.“ Да беше друга!

Всяко руско поколение — а и не само руско — дава живот на еднакъв брой гиганти и нищожества. Гени и таланти. Времето трябва да даде път на героя, на таланта — или да го убие уж случайно, или да го удуши с хвалебствия или затвор.

Нима Маша Добролюбова е по-незначителна от София Перовска? Но името на Перовска е изписано по уличните табели, а Маря Добролюбова е забравена.

Забравен е дори по-малкият ѝ брат — поетът и сектантът Александър Добролюбов.

Красавица, възпитаничка на Смолния институт, Маша Добролюбова добре разбирала мястото си в живота. Жертвоготовността ѝ, волята за живот и смърт били много силни.

Като девойка работи в „глада“. Милосърдна сестра по време на руско-японската война.

Всички тези нравствени и физически изпитания я правят още повзискателна към себе си.

Между двете революции Маша Добролюбова се сближава с есерите. Тя не се впуска в „пропагандата“. Дребните работи вече не са в стила на младата жена, издържала изпитанията на житетските бури.

Терор — „акт“ — ето за какво мечтае, какво иска Маша. Получава съгласието на ръководителите. „Жivotът на един терорист трае не повече от половин година“ — според думите на Савинков. Дават ѝ револвер и тя отива „на акт“.

И не намира в себе си сили да убие. Целият ѝ минал живот се възпротивява срещу последното решение.

Борбата за живота на умиращите от глад, борбата за живота на ранените.

А сега трябва да превърне живота в смърт.

Непосредствената работа с хората, героичното минало на Маша й направили лоша услуга в самоподготовката за покушението.

Човек трябва да е прекалено теоретик, прекалено докторатик, за да се абстрагира от действителния живот. Маша вижда, че я ръководи чужда воля, и това я поразява, срам я е от самата нея.

Тя не намира в себе си сили да стреля. И животът сред позор, в най-остра душевна криза е страшен. Маша Добролюбова стреля в устата си.

Била е на 29 години.

За първи път чух това ярко руско име в Бутирския затвор.

За нея ми разправяше Александър Георгиевич Андреев, генералният секретар на дружеството на политическите каторжници.

— В терора има едно правило. Ако поради някакви причини покушението е неуспешно — бомбохвъргачът се е объркал, отказал е детонаторът или още нещо, — втори път този човек не го пращат на акция. Ако терористите са същите, които са били първия път — чакай провал.

— Ами Каляев?

— Каляев е изключение.

Опитът, статистиката, нелегалната практика сочат, че човек е в състояние само веднъж да се концентрира вътрешно за такава саможертвена, голяма постъпка. Съдбата на Маря Михайловна Добролюбова беше най-известният пример от нашата нелегална христоматия.

— Ето такива взимахме за изпълнители — и мургавият, с посребрена глава Андреев с рязко движение посочи към Степанов, който седеше на нара, прегърнал коленете си с ръце. Степанов — младият монтьор по далекопроводите на МОГЕС^[1], мълчалив, незабележим, с неочекван пламък в тъмносините си очи. Мълчешката си получаваше паницата, мълчешката ядеше, мълчешката вземаше допълнителното, с часове седеше на ръба на нара, прегърнал коленете си с ръце, замислен за нещо свое. Никой от килията не знаеше за какво му е потърсена съдебна отговорност. Не знаеше дори общителният Александър Филипович Риднич, историкът.

В килията имаше осемдесет души, а местата бяха двадесет и пет. Железните нарове, завинтени за стените, бяха покрити с дървени щитове, боядисани, както и стените, в сиво. До кофата за изпражненията, при вратата, имаше купчина резервни плоскости — през нощта почти целият проход се застилаше с тях, оставаха само два отвора, за да могат арестантите да се мушнат и под наровете — там също бяха сложени щитове и на тях спяха хора. Пространството под наровете се наричаше „метро“.

Срещу вратата с шпионка и с „хранилка“ имаше прозорец с решетка, с железен „намордник“. Когато приемаше деновонощната смяна, дежурният комендант проверяваше целостта на решетката по акустичен начин — прокарваше по нея отгоре надолу ключовете си — тези, с които се заключваха килиите. Този особен звън и грохотът на ключалката на вратата, която нощем се заключваше два пъти, а през деня — веднъж, потракването с ключовете по медната тока на колана — значи ето за какво бяха тези токи, предупредителен сигнал на надзирателя-конвоен, отправян към другарите му по време на пътешествията по безкрайните коридори на Бутирския затвор — ето трите елемента от симфонията на „конкретната“ затворническа музика, която човек запомняше за цял живот.

През деня обитателите на „метрото“ седят на ръба на наровете, на чуждите места, и чакат да дойде техният ред да легнат. През деня на щитовете лежат петдесетина души. Това са онези, които са дочакали реда си да спят и да живеят на истинско място. Който е дошъл в килията по-отдавна — заема най-хубавото място. За най-хубави се смятала местата до прозореца, най-отдалечените от вратата. Понякога следствието напредва бързо и арестантът не успява да стигне до прозореца, до струята чист въздух. През зимата тази видима ивишка чист въздух плахо пропълзява по стъклата някъде надолу; през лятото тя също може да се види — на границата със задушния, потен зной на претъпканата килия. До тези блажени места се стига за половин година: от „метрото“ до смърдящата кофа. От кофата — „при звездите“!

През студените зими опитните арестанти гледаха да са в средата на килията, предпочитайки топлината пред светлината. Всеки ден докарваха и извеждаха някого. „Редът“ на местата не беше само

развлечение. Не, справедливостта си оставаше най-важното нещо на този свят.

В затвора човек е впечатлителен. Огромна нервна енергия се изразходва за дреболии, за някой спор за място — до истерия, до бой. Ами малко ли душевни и физически сили, изобретателност, пресметливост, риск има в това да се намери и скрие някое железце, парченце молив или графитче — все неща, забранени от правилата в затвора и затова още по-желани. В тези дреболии се изprobва силата на личността.

Тук никой не си купува място, не наема някого да чисти килията вместо него. Това е най-строго забранено. Няма богати и бедни, няма генерали и войници.

Никой не може самоволно да заеме освободилото се място. С него се разпорежда избраният от всички старейшина. Той има право да даде най-хубавото място на някой новодошъл, ако той е „старец“.

С всеки новопоявил се старейшината говори лично. Много важно е новакът да бъде успокоен, да му се вдъхне смелост. Онези, които прекрачват не за първи път прага на килията, си личат. Те са много по-спокойни, погледите им са много по-живи, по-твърди. Разглеждат новите си съседи с явен интерес, знаейки, че общата килия не ги заплашва с нищо страшно. Веднага, още от първите часове, те различават лицата и хората. Докато онези, които са дошли тук за пръв път, имат нужда от няколко дни, докато затворническата килия престане да им се струва еднолика, враждебна, неразбираема...

В началото на февруари — а може би в края на януари 1937 година — вратата на шестдесет и седма килия се отвори и на прага застана човек с посребрена глава, с черни вежди и тъмни очи, облечен в разкопчано зимно палто със стара астраганена яка. В ръцете си стискаше ленена торбичка, „торбе“, както казват в Украйна. „Старец“, на около шестдесет години. Старейшината му посочи мястото — не в „метрото“, не при кофата, а до мен, в средата на килията.

Белокосият оцени жеста и благодари на старейшината. Черните му очи проблясваха младежки. Човекът разглеждаше лицата на хората така, сякаш дълго време е бил затворен в единична килия и най-сетне вдишва с пълни гърди чистия въздух на общото затворническо помещение.

Нито страх, нито уплаха, нито душевна болка. Изтърканата яка на палтото, изпомачканото сако говореха за това, че стопанинът им е знаел, знаел е от по-рано какво представлява затворът и че, разбира се, са го арестували в дома му.

— Кога ви арестуваха?

— Преди два часа. Вкъщи.

— Есер ли сте?

Човекът се разсмя с цяло гърло. Зъбите му бяха бели, проблясваха, но дали не бяха протези?

— Всички станаха физиономисти.

— Затворът ни научи!

— Да, есер съм, при това десен. Чудесно е, че разбирате тази разлика. Бръстниците ви не винаги са подковани по този важен въпрос.

И прибави сериозно, като ме гледаше право в очите с немигащия си черен поглед:

— Десен, десен. Истински. Не ги разбирам аз левите есери. Уважавам Спирилонова, Прошиян, но всичките им действия... Казвам се Александър Георгиевич Андреев.

Александър Георгиевич се взираше в съседите си, даваше им оценки — кратки, резки, точни...

На Андреев не му беше убягнала същността на репресиите.

В банята перяхме заедно — в прочутата Бутирска баня, цялата облицована с жълти плочки, на които нищо не можеше да се напише, да се надраска. Ала за пощенска кутия ни служеше вратата, обкована с желязо отвътре и дървена отвън. По нея бяха изрязани най-различни съобщения. От време на време ги издялкваха, изстъргваха ги, както се маха написаното с калем върху плоча, наковаваха нови дъски и „пощенската кутия“ отново започваше да работи с пълна сила.

Банята беше голям празник. В Бутирския затвор всички следствени сами си перяха бельото — това беше стара традиция. Държавата не ни „обслужваше“ по тази част, не го позволяваха и на роднините ни. Тук, разбира се, го нямаше и „обезличеното“ лагерно бельо. Сушехме си дрехите в килиите. За миене и за пране разполагахме с много време. Никой не бързаше.

В банята разглеждах фигурата на Андреев, стегната, с мургава кожа — в нея нямаше нищо старческо, а той отдавна бе прехвърлил шестдесетте.

Не пропускахме нито една разходка, макар че този човек можеше да остане в килията, да си полежи, да се престори на болен. Но и собственият ми опит, и опитът на Александър Георгиевич говореше, че разходките не бива да се пропускат.

Всеки ден преди обяд Андреев кръстосваше килията от единия край до другия — от прозореца до вратата. Най-често преди обяд.

— Това ми е стар навик. Хиляда крачки на ден — толкова ми е нормата. Затворническата порция. Двата закона на затвора: по-малко да се лежи и по-малко да се яде. Арестантът трябва да е полугладен, да не усеща никаква тежест в стомаха си.

— Александър Георгиевич, познавахте ли Савинков^[2]?

— Да, познавах го. Запознахме се в чужбина — на погребението на Гершуни^[3].

Нямаше нужда Андреев да ми обяснява кой е Гершуни — за всички, чиито имена споменаваше, бях чувал, представях си ги много добре. На Андреев това много му харесваше. Черните му очи започваха да блестят, ставаше по-оживен.

Партията на есерите има трагична съдба. Хората, които бяха загинали за нея — и терористи, и пропагандатори — бяха най-добрите хора на Русия, цветът на руската интелигенция, по нравствените си качества всички тези хора, заложили и пожертвували живота си, бяха достойни наследници на героичната „Народна воля“, наследници на Желябов, Перовска, Михайлов, Кибалчич.

Тези хора бяха издържали най-големите репресии — та нали според статистиката на Савинков един терорист живее най-много половин година. Те живееха и умираха като герои. Гершуни, Сазонов, Каляев, Спиридонова, Зилберберг — всички тези личности бяха по-малко значими от Фигнер или Морозов, Желябов или Перовска.

И в свалянето на самодържавието партията на есерите бе изиграла огромна роля. Но историята не тръгна по нейния път. И в това бе най-голямата трагедия на партията, на нейните хора.

Често ме спохождаха подобни мисли.

Срещата с Андреев ги потвърди.

— Кой ден от живота си смятате за най-ярък?

— Дори няма нужда да мисля, отговорът ми е готов отдавна. Този ден е 12 март 1917 година. Преди войната ме съдиха в Ташкент. По сто и втори член. Шест години каторга. От затвора за каторжници

ме прехвърлиха в Псков, във Владимир. На 12 март 1917 година излязох на свобода. Днес сме 12 март 1937 година и аз пак съм в затвора!

Пред очите ми минаваха хората на Бутирския затвор, близки и с нещо чужди на Андреев, будещи в него жалост, враждебност, състрадание.

Аркадий Дзидзиевски, прочутият Аркаша от гражданская война, страшилището за украинските атамани.

Това име бе споменато от Вишински по време на пятацовския процес. Значи е умрял по-късно, споменали са бъдещия мъртвец Дзидзиевски. Полупобъркан след Лубянка и Лефортово, той галеше с подпухналите си старчески ръце няколко цветни носни кърпи, които бе сложил на коляното си. Бяха три. „Това са дъщерите ми — Нина, Лида, Ната.“

Ето го Свешников — инженерът от Химстрой, на когото следователят казал: „Тук е фашисткото ти място, гад такъв.“ Железничарят Гудков: „Имах плохи с речите на Троцки, а жена ми съобщи където трябва...“ Вася Жаворонков: „В политкръжока преподавателят ме пита: «Ами ако нямаше съветска власт — къде щеше да работиш, Жаворонков?»“ — „Ами че пак тук, в депото, както сега...“

Още един машинист — представител на московския център на „вицаджиите“ (Бога ми — не лъжа!). Всяка събота приятелите се събирили заедно със семействата си и си разправяли вицове. Пет години, Колима, смърт.

Миша Вигон — студент от Института по съобщенията: „За всичко, което видях в затвора, написах на другаря Stalin.“ Три години. Миша Вигон оцеля, като безумно се отричаше, отказваше се от всичките си бивши приятели, преживя разстрелите и стана началник смяна на същата онази златна мина „Партизанин“, където бяха загинали, където бяха унищожени всичките му другари.

Синюков, завеждащ отдел „Кадри“ на Московския комитет на партията: „Днес написах заявление: «Надявам се, че Съветската власт има закони!». Надявам се!

Костя и Ника, петнадесетгодишни ученици от Москва, които ритаха в килията парцалена топка — терористи, убили Ханджян^[4]. Много по-късно научих, че Ханджян бил застрелян от Берия в

собствения му кабинет. А децата, които бяха обвинени за това убийство — Костя и Ника, — загинаха в Колима през 1936 година, загинаха, макар да не ги караха да работят — просто умряха от студ.

Капитан Шнайдер от Коминтерна. Вечен оратор, веселяк, показвал фокуси по време на камерни концерти.

Лъоня — злосторникът, махнал гайките от железопътната линия, жител на Тумски район на Московска област.

Фалковски, чието престъпление бе квалифицирано като 58–10, агитация; материалите по следствието бяха писмата на Фалковски до неговата годеница и нейните отговори. Кореспонденцията е възможна при наличието на двама и повече души. Значи, 58, алинея 11 — организация, което утежняваше вината му.

Александър Георгиевич рече тихо: „Тук има само мъченици. Няма герои.“

— В едно от „делата“ ми има резолюция на Николай Втори. Военният министър му докладвал за обира на един миноносец в Севастопол. Трябващо ни оръжие и го бяхме взели от военния кораб. Царят написал на полето на доклада: „Лоша работа“.

Започнах като гимназист, в Одеса. Първата задача — да хвърля бомба в театъра. Беше димка, безопасна. Така да се каже, полагах изпит. След това дойде сериозното, по на едро. Не станах пропагандатор. Всички тези кръжици, беседи — много е трудно да се види, да сеолови крайният резултат. Захванах се с терора. Поне — тряс, и готово!

Бях генерален секретар на дружеството на политическите каторжници, докато не го разпуснаха.

Една огромна черна фигура се хвърли към прозореца, вкопчи се в решетката, започна да вие. Епилептикът Алексеев, приличаш на мечка, синеок, бивш чекист, разтърсваше решетката и крещеше диво: „На свобода! На свобода!“ — и се свлече от решетката в припадък. Над тялото му се скучиха хора. Държаха Алексеев за ръцете, за главата, за краката.

И Александър Георгиевич рече, като сочеши епилептика: „Първият чекист.“

— Следователят ми е никакво хлапе, нямам късмет. Нищичко не знае за революционерите, есерите за него са нещо като мастодонти. Само крещи: „Признайте си! Мислете!“

Казвам му: „Знаете ли кои са били есерите?“ — „Е?“ — „Щом ви казвам, че не съм го правил, значи не съм. А ако искам да изльжа — никакви заплахи не ще променят решението ми. Би трявало поне малко да познавате историята...“

Говорехме след разпита, но от думите му не личеше да се вълнува.

— Не, не ми крещи. Прекалено възрастен съм. Само повтаря: „Помислете си.“ И седим. Часове наред. После подписвам протокола и се разделяме до другия ден.

Измислих как да не скучая по време на разпитите. Броя шарките по стената. Стената е с тапети. Хиляда четиристотин шестдесет и две еднакви фигури. Това е резултатът от изследването на днешната стена. Просто по този начин се разсейвам.

Репресии е имало и ще има. Докато съществува държавата.

Опитът, героичният опит на политически каторжник на пръв поглед не беше нужен за новия живот, който тръгваше по нов път. И изведнъж се оказа, че пътят изобщо не е нов, че има нужда от всичко: и от спомените за Гершуни, и от поведението по време на разпити, и от умението да се броят шарките на тапетите, докато те разпитват. И героичните сенки на другарите, отдавна умрели в царската каторга, на бесилото.

Андреев бе оживен, с приповдигнато настроение, но това не беше нервна възбуда, която обзema почти всички, озовали се в затвора. Та нали следствените дори се смеят по-често, отколкото трябва, по всяка桉 най-дребен повод. Този смях, това перчене са защитна реакция на арестанта, особено пред хора.

Оживлението на Андреев беше от съвсем друг род. Това бе сякаш вътрешно задоволство, че отново е в позицията, която беше заемал през целия си живот, която му бе скъпа и която сякаш водеше началото си от едно време. Излизаше, че днес все още имаше нужда от него.

Андреев не се интересуваше от достоверността или фалшивостта на обвиненията. Знаеше какво представляват масовите репресии и не се учудваше на нищо.

В килията ни живееше и Лоня, седемнадесетгодишен младеж от едно забутано селце на Тумски район, Московска област. Неграмотен, той смяташе, че Бутирският затвор представлява върхът на щастието — хранят те „на корем“, а и хората какви са свестни! За половин

година следствие Лъонка беше научил повече неща, отколкото през целия си предишен живот. Та нали в килията всеки ден се четяха лекции и макар затворническата памет трудно да усвоява чутото, прочетеното, все пак в мозъка на Лъонка бяха останали много нови, важни неща. Хич не го беше еня за собственото му „дело“. Бе обвинен в същото, в което и „ злоумишленикът“ на Чехов — през 1937 година отвирвал гайки от релсите на железопътната линия и ги използвал за риболовни тежести. Това бе явен петдесет и осем — седем: вредителство. Но Лъонка имаше и петдесет и осем — осем: терор!

— Това пък какво е? — попитахме го по време на един от разговорите.

— Съдията ме преследваше с револвер в ръка.

Дълго се смяхме на този отговор. Но Андреев ми рече тихо и сериозно:

— Политиката не познава понятието „вина“. Разбира се, Лъонка си е Лъонка, ами Михаил Гоц — та той бе паралитик.

Това беше блажената пролет на тридесет и седма година, когато още не биеха по време на следствието, когато „пет години“ бе печатното постановление на Специалните съвещания. „Пет години в край далечен“, както се изразяваха тия от украинското НКВД. По онова време на работниците в тези учреждения вече не им викаха чекисти.

Радвахме се на „петарките“ — руснакът е свикнал да се радва, че не са десет, не са двадесет и пет, няма да е разстрел. Радостта беше безпричинна — всичко това предстоеше. Всички бързаха да излязат „на свобода“, на „чист въздух“ — там, където се зачитат отработените дни.

— Ами вие?

— Нас, бившите политкаторжници, ни събират в Дудинка, за интерниране. До живот. Нали съм на много години.

Впрочем вече се използваше „стоенето“, когато по няколко денонощия не ти дават да спиш, „конвойерът“, когато следователите, привършили дежурството, се сменяха, а разпитваният оставаше да седи на стола, докато не губеше съзнание.

Но „метод №3“^[5] все още предстоеше.

Разбирах, че дейността ми в затвора допада на стария каторжник. Не бях новак и знаех с какво и как да утеша падналите духом... Бяха

ме избрали за старейшина на килията. В мен Андреев виждаше себе си на младини. И вечният ми интерес и уважение към миналото му, това, че разбирах неговата съдба, му бе приятно.

Дните в затвора не минаваха напразно. Вътрешното самоуправление в Бутирския следствен затвор имаше свои закони и спазването им възпитаваше характера, успокояваше новаците — беше от полза.

Всеки ден се четяха лекции. Новодошлите можеха да разкажат нещо интересно за своята работа, за живота си. И днес си спомням колоритния разказ на един обикновен шлосер-монтажник за Днепрострой.

Доцентът от Военновъздушната академия Коган изнесе няколко лекции — „Как хората измерили Земята“ и „Светът на звездите“.

Жоржик Коспаров — син на първата секретарка на Сталин, която „главният пилот“ затрил из лагерите и далечните краища — ни разправяше за живота на Наполеон.

Екскурзоводът от Третяковската галерия разказваше за Барбизонската живописна школа.

Планът на лекциите беше безкраен. Той се пазеше в паметта на старейшината, „култорга“...

Всеки, който влизаше, всеки новак обикновено успявахме да го придумаме още същата вечер да разправи за новините от вестниците, слуховете, за какво се говори из Москва. Когато арестантът свикваше с обстановката, той намираше в себе си сили и за лекция.

Освен това в килията винаги имаше много книги — от прочутата библиотека на Бутирския затвор, която не знаеше що е конфискация. Тук имаше много книги, които липсваха в „свободните библиотеки“. „История на интернационала“ от Илес, „Записките“ на Масон, книгите на Кропоткин. Фондът на библиотеката се състоеше от арестантски пожертвувания. Това бе вековна традиция.

Вече след мен, в края на тридесетте години, и в тази библиотека бе направена „чистка“.

Подследствените учеха чужди езици, четяха на глас — О’Хенри, Лондон — това се предхождаше от лекции за творчеството, за живота на тези писатели. От време на време — веднъж седмично — се правеха концерти, на които капитанът далечно плаване Шнайдер показваше

фокуси, а Герман Хохлов — литературен критик от „Известия“, рецитираше стихове на Цветаева и Ходасевич.

Хохлов беше емигрант, завършил руския университет в Прага и много искал да му позволят да се върне в родината. Тя го посрещнала с арест, със следствие, с присъда за лагер. Никога вече не чух за него. Роговите рамки на очилата му, късогледите сини очи, русата мръсна коса...

Освен общеобразователните занятия в килията често пламваха спорове, дискусии на много сериозни теми.

Спомням си как Арон Коган, млад, невъздържан човек, твърдеше, че именно интелигенцията дава примери на революционно поведение, на революционна доблест, че тъкмо тя е способна на висш героизъм — по-голям от този на работниците, на капиталистите, макар интелигенцията да е междуцласова, „колебаеща се“ прослойка.

Аз, с моя тогава все още малък лагерен опит, имах друга представа за поведението на интелигента в труден момент. Религиозните хора, сектантите — ето кои според мен бяха най-непоколебимите духовно.

Тридесет и осма година напълно потвърди правотата ми — но Арон Коган вече не беше между живите.

— Лъжесвидетел! Моят приятел! Какво доживяхме.

— Още нищо не сме доживели. Уверявам те, че ако срещнеш този подлец — ще го заприказваш така, сякаш нищо не се е случило.

Така и стана. По време на една от „сухите бани“ — така наричаха в Бутирския затвор претърсванията — набутаха в килията ни няколко души, сред тях бе и познатият на Коган, лъжесвидетелят. Коган не го удари, двамата си поприказваха. След „сухата баня“ всичко това ми го разправи Арон.

Александър Георгиевич не изнасяше лекции и не участваше в споровете, но се вслушваше с явен интерес.

Веднъж, когато вече бях разправил това, което имах за казване, и си бях легнал на нара, Андреев седна до мен — местата ни бяха едно до друго.

— Сигурно сте прав, но все пак mi позволете да ви разкажа една стара история.

Не за първи път съм в затвора. През 1921 година ме изселиха за три години в Нарим. Ще ви разправя една интересна случка от онези

места.

Там всичко е направено по един образец, според московските предписания. Изселените нямат право да общуват с местните жители — принудени са да съществуват единствено в собствената си среда.

Това води до разложение на слабите, а характерите на силните укрепват, макар понякога да се случват и много странини неща.

Бяха ми определили да живея в едно много далечно място, най-далечното и най-затъненото. По време на продължителното пътуване с шейни спряхме да ношуваме в едно селце, където имаше цяла колония заточеници — седем души. Можеше да се живее. Но аз бях прекалено едър дивеч, не ставаше за мен — моето село ме очакваше след още двеста километра. Зимата заостъпва, пролетта дойде като взрив, с мокра виелица, пътят се изгуби и, за моя и на конвоя радост, останахме цяла седмица в колонията. Заточениците бяха седмина. Двама комсомолци-анархисти, съпруг и съпруга, последователи на Пътър Кропоткин, двама ционисти — мъж и жена, двама десни есери — също семейство. Седмият беше православен богослов, епископ, професор от Духовната академия, чел някога лекции в Оксфорд. С една дума — пъстра компания. Всички във вражда помежду си. Безкрайни дискусии, най-отвратителна груповщина. Ужасен живот. Карапици по дребни поводи, които прерастаха в болезнени скандали, взаимна недоброжелателност, вражда и злоба. Имахме много свободно време.

И всички — всеки по свой начин — мислещи, начетени, честни, хубави хора.

За тази седмица имах време да преценя всеки един от тях, опитах се да ги разбера.

Най-сетне виелицата престана. Заминах в дебрите на тайгата за цели две години. След две години ми позволиха — предсрочно! — да се завърна в Москва. Връщах се по същия път. По цялото това огромно разстояние имах познати само на едно място — там, където се бях забавил заради виелицата.

Останах да пренощувам в същото селище. Всичките заточеници си бяха тук — и седмината, никого не бяха освободили. Но — аз видях там нещо повече от освобождение.

Там имаше три семейни двойки: ционисти, комсомолци и есери. И един професор по богословие. Знаете ли — и шестимата бяха станали православни. Епископът ги беше придумал всичките, този

учен-професор. Сега заедно отправяха молитви към Бога, живееха като евангелистка комуна.

— Наистина, странна история.

— Много съм размишлявал върху това. Случаят е красноречив. Всички тези хора — есерите, ционистите, комсомолците — и шестимата имаха една обща черта. Всички те безгранично вярваха в силата на интелекта, в разума, в логоса.

— Човек трябва да взема решения с чувствата си и да не вярва прекалено много на разума.

— За решенията няма нужда от логика. Логиката е оправдание, оформление, обяснение...

Беше ни трудно да се сбогуваме. Александър Георгиевич го извикаха „с багажа“ преди мен. Поспрахме се за миг пред отворената врата на килията и един слънчев лъч накара и двама ни да присвием очи. Войникът от конвоя тихо потракваше с ключа по медната тока на колана си и чакаше. Прегърнахме се.

— Желая ви — рече Александър Георгиевич приглушено и весело, — желая ви щастие и успех. Пазете си здравето. Е — продължи и се усмихна някак особено, с много доброта, като леко ме подръпваше за яката на ризата. — Вие можете да лежите в затвора, можете. Казвам ви го най-искрено.

Похвалата на Андреев беше най-голямата, най-значителната, най-отговорната похвала в моя живот. Пророческа похвала.

Справка от списание „Каторга и ссылка“: Александър Георгиевич Андреев, роден през 1882 г. В революционното движение е от 1905 година — в Одеската студентска партийна организация на социалреволюционерите и в общата организация; в Минск — в градската организация. През 1905–1906 г. — в Черниговския и Одеския комитети на партията на социалреволюционерите; през 1907 г. — в Южния областен комитет на партията на социалреволюционерите; през 1908 г. — в Ташкент, в бойния отред към ЦК на партията на социалреволюционерите. Съден в Одеса през 1910 г. от воения окръжен съд, присъда — 1 година заточение в крепост, и през 1913 г. в Ташкент от Туркестанския военен окръжен съд по член 102, осъден на 6 години каторга. Излежава ги в Псовския и Владимирския временни каторжни затвори. Излежал 10 години и 3 месеца (Кримско отделение).

Андреев имаше дъщеря — Нина.

[1] Московско обединение на държавните електростанции. — Б.пр. ↑

[2] Б. В. Савинков (1877–1925), от 1903 г. — есер, ръководил много терористични акции. Арестуван и осъден през 1924 г. — Б.пр. ↑

[3] Г. А. Гершуни (1870–1908) — един от организаторите и лидерите на есерите, емигрант от 1906 г. — Б.пр. ↑

[4] Има се предвид А. Г. Ханджян (1901–1936) — виден арменски комунист, първи секретар на ЦК на КП(б) на Армения от 1930 г. — Б.пр. ↑

[5] Така са наричали мъченията. — Б.пр. ↑

ПОТОМЪКЪТ НА ДЕКАБРИСТА

За първия хусар, прочутия декабрист, са написани много книги. В унищожената глава на „Евгений Онегин“ Пушкин пише: „Приятел на Марс, Вакх и Венера...“.

Рицар, умник, човек с необятни познания, чиито думи не се се разминавали с делата. И какви големи дела са били това!

За втория хусар, хусарят-потомък, ще ви разкажа всичко, каквото знае.

В Кадикчан, където ние — гладни и останали без сили — се въртяхме с кървави мазоли по гърдите, мазоли от египетския рудан, и изтегляхме по нанагорнището вагонетките с рудата, се прокарваше същата онази галерия, която сега е прочута в цяла Колима. Египетски труд — видях го, изпитах го на собствения си гръб.

Наближаваше зимата на 1940/41 година — безснежна, зла, колимска. Студът свиваше мускулите, стягащ слепоочията сякаш с обръч. В парцаливите брезентови палатки, където живеехме през лятото, сложиха ламаринени печки. Но те топлеха „чистия въздух“.

Изобретателното началство подготвяше хората за зимата. Вътре в палатките бяха построени втори, по-малки скелета — с около десетсантиметров луфт. Това скеле (освен тавана) беше общите с покривна мушама и рубероид и се получаваше нещо като двойна палатка — малко по-топла от брезентовата.

Още първите нощувки в такива палатки показваха, че това е равносилно на смърт, и то скорошна. Трябваше да се измъкваме оттук. Но как? Кой щеше да ни помогне? На единадесет километра имаше голям лагер — Аркагала, където работеха миньори. Нашата „командировка“ беше участък на този лагер. Натам, натам — към Аркагала!

Но как?

Арестантските традиции изискват в такива случаи човек да потърси първо съдействието на лекаря. В Кадикчан имаше фелдшерски пункт, в него работеше като „касапин“ някакъв

недоизучил се лекар, бивш студент от Московския медицински институт — така се говореше в нашата палатка.

Беше необходимо голямо усилие на волята, за да намериш у себе си сили да станеш и да отидеш в амбулаторията на преглед. Разбира се, няма нужда да се обличаш и обуваш — всичко си беше на гърба ти от баня до баня, — а и нямаш сили. Жал ти е да губиш почивката си за това „посещение“, което можеше да завърши с издевателства, с побои (и това се случваше). И най-важното — безнадеждността, съмнителният успех. Но в диренето на своя късмет човек не бива да пренебрегва дори и най-малкия шанс — това ми подсказваше тялото, измъчените мускули, а не опитът, не разумът.

Волята се подчиняваше само на инстинкта — както при дивите животни.

От другата страна на пътя, срещу палатката ни, имаше дървена къщурка — подслон за геологопроучвателни групи, за групи по издирането, дори за „тайни постове“ на оперативните работници, на безбройните патрули из тайгата.

Геолозите отдавна си бяха заминали и къщурката я бяха направили амбулатория — „кабинка“, в която имаше дървен миндер, шкаф с лекарства и висеше перде от старо одеяло. Зад одеялото се намираше леглото, нарът, на който спеше „докторът“.

Опашката за преглед се редеше направо навън, на студа.

Набутах се в къщата. Тежката врата ме вкара вътре. Сини очи, високо, започнало да оплещивява чело, прическа — косата беше начин за самоутвърждаване. В лагера косата е признак за положение. Нали всички ги стрижат нула номер. А на онези, които имат коса — всички им завиждат. Косата бе своеобразен протест срещу лагерния режим.

— Московчанин ли си? — попита ме докторът.

— Да.

— Да се запознаем.

Казах фамилното си име и стиснах протегнатата ръка. Тя беше студена, леко влажна.

— Лунин.

— Прочути фамилия — рекох, като се усмихнах.

— Негов правнук съм. В рода ни кръщават първородния син или Михаил, или Сергей. Онзи, Пушкиновият, беше Михаил Сергеевич.

— Това го знаем. — От този пръв разговор лъхаше нещо не съвсем лагерно. Забравих за молбата си, не посмях да внеса в общуването ни неподходяща нотка. Бях гладен. Мечтаех за хляб и топлина. Но докторът още не беше помислил за това.

— Запали!

Започнах да свивам цигара с измръзналите си розови пръсти.

— Вземи си повечко, не се притеснявай. У дома имам за прадядо си цяла библиотека. Нали съм студент от медицинския факултет. Не можах да завърша. Арестуваха ме. Всички от нашия род са били военни, а пък аз — лекар. И не съжалявам.

— Значи Марс да върви по дяволите. На Ескулап приятел, Вакх, Венера.

— Що се отнася до Венера, тук по тази част сме зле. Затова пък за Ескулап имам пълна свобода. Само дето съм без диплома. Ако имах — щях да ги науча аз.

— Ами как е с Вакх?

— Сам разбиращ, спирт има. Но на мен и една чашка ми стига. Бързо се опивам. Обслужвам и селището, знаеш какво значи това. Е, пак заповядай.

Открехнах вратата с рамо и се изнizaх от амбулаторията.

— Да ти кажа, московчаните са особени хора — повече от всички останали, били те киевчани или ленинградчани, обичат да си спомнят за своя град, улиците, пързалките му, къщите, Москва-река...

— Аз не съм кореняк-московчанин.

— Тъкмо такива си припомнят още повече, запомнят още по-добре.

Идвах няколко вечери подред, в края на приемното време — изпушвах една цигара от махорка, без да смея да си поискам хляб.

Както всеки, комуто лагерът не бе създавал проблеми — беше имал късмет, също и работа, — Сергей Михайлович не се замисляше много-много за другите и не бе в състояние да разбере както трябва гладните: участъкът му, Аркагала, по онova време още не гладуваше. Миньорските неволи го бяха подминали.

— Искаш ли да ти направя операция — да ти махна кистата от пръста?

— Бива.

— Само че да знаеш — няма да те освобождавам от работа. Разбираш ли, някак си ми е неудобно.

— Че как ще работя с опериран пръст?

— Е, криво-ляво ще можеш.

Съгласих се и Лунин доста професионално изряза „за спомен“ кистата ми. Когато много години по-късно се срещнах с жена си, в първия миг тя, извънредно учудена, стиснала пръстите ми, търсеше тъкмо тази „луининска“ киста.

Видях, че Сергей Михайлович просто е много млад, че има нужда от по-грамотен събеседник, че всичките му възгледи за лагера, за „съдбата“ не се различават от възгледите на който и да е волнонаемен началник, че дори е склонен да се възхищава от криминалните, че същността на бурята от тридесет и осма година не го бе закачила.

А на мен ми беше скъп всеки час почивка, всеки ден почивка — мускулите, уморени за цял живот в златните мини, ме боляха, търсеха покой. Беше ми скъпо всяко парче хляб, всяка паница чорбичка — стомахът ми искаше храна и очите ми, въпреки волята, търсеха по рафтовете хляб. Но се насилах да си припомням Китай-город, Никитските порти, където се бе застрелял писателят Андрей Собол, където Щерн бе стрелял по колата на немския посланик — историята на московските улици, която никой никога няма да напише.

— Да, Москва, Москва. Ами я ми кажи с колко жени си спал?

За един полугладен човек бе немислимо да поддържа подобен разговор, но младият хирург слушаше само себе си и моето мълчание не му правеше впечатление.

— Сергей Михайлович, та съдбите ни са престъпление, най-голямото престъпление на века.

— Е, това не го разбирам — недоволно рече той. — Евреите ги мътят тия.

Свих рамене.

След това Сергей Михайлович се уреди да го прехвърлят на участъка, в Аркагала, и си мислех без капка тъга и съжаление, че още един човек завинаги си отиде от живота ми и всъщност колко просто нещо е раздялата, разльката. Но всичко стана не точно така.

Началник на участъка Кадикчан, където работех на египетския рудан като роб, беше Павел Иванович Кисельов. Възрастен безпартиен

инженер, той всеки ден налагаше затворниците. Появата му на участъка се съпровождаше от побои, удари, викове.

Поради безнаказаността си? Заради задрямалата някъде в дъното на душата му жажда за кръв? От желание да се прояви пред висшестоящето началство? Властта е страшно нещо.

Зелфугаров, момче от моята бригада, участвало в печатането на фалшиви пари, лежеше на снега и плюеше избитите си зъби.

— Всичките ми роднини ги разстреляха заради фалшивите мангизи, а аз бях непълнолетен — затова ме пратиха в лагерите за петнадесет години. Баща ми казва на следователя: „Давам ти петстотин хиляди, в брой, истински пари, само да прекратиш делото...“ Следователят не се съгласи.

Ние, смяната от четирима души за рудана, спряхме до Зелфугаров. Корнеев — сибирски селянин, апашът Лъня Семъонов, инженер Вронски и аз. Криминалният Лъня Семъонов казваше:

— Тъкмо в лагера му е мястото да се учиш да работиш с различни механизми, захващай се с всичко — няма да отговаряш ти, ако счупиш лебедката или крана. Лека-полека ще се научиш.

По същия начин разсъждаваха мнозина от младите колимски хирурзи.

А Вронски и Корнеев бяха мои познати — не приятели, а просто познати — още от езерото Чорное, от „командировката“, където се връщах към живота.

Без да се изправи Зелфугаров извърна към нас окървавеното си лице с подпухнали, мръсни устни.

— Не мога да стана, момчета. В стомаха ме целеше. Ex, началнико, началнико.

— Върви при фелдшера.

— Страх ме е да не стане по-лошо. Ще вземе да каже на началника.

— Вижте какво — рекох, — това никога няма да свърши. Има само един изход. Когато дойде началникът на Далстрой или някой друг голям шеф, трябва да се излезе пред строя и в негово присъствие да се фрасне Кисельов по муцуна. Ще отекне из цяла Колима и Кисельов ще го махнат, няма съмнение, че ще го преместят другаде. А на този, който го е цапардосал, ще му лепнат нова присъда. Колко години може да дадат за Кисельов?

Отидохме на работа, там въртяхме рудана, прибрахме се в бараката си, вечеряхме и се канехме да си лягаме. Неочаквано ме извикаха в „кантората“.

Там, забил поглед в земята, седеше Кисельов. Не беше страхливец и не обичаше заплахите.

— Е, какво — рече ми той весело. — Ще отекне из цяла Колима, така ли? Ще те дам под съд — за покушение. Марш оттук, мръснико!...

Само Вронски можеше да ме е натопил, но как? През цялото време бяхме заедно.

Оттогава животът ми стана по-лек. Кисельов дори не се приближаваше до рудана, идваше на работа с малокалибрена пушка, а в шахтата-изкоп, вече доста дълбока, не слизаше.

Някой влезе в бараката.

— Върви при доктора.

„Докторът“, който беше сменил Лунин, някой си Колесников, също беше незавършил медик, млад, висок, бивш затворник.

В амбулаторията на масата седеше Лунин, облечен с къс кожух.

— Събирай си багажа, тръгваме за Аркагала. Колесников, пиши му направление.

Колесников сгъна един лист хартия на няколко пъти, откъсна миниатюрно парченце, малко по-голямо от пощенска марка, и написа със ситет почерк: „За санитарната част на лагера Аркагала“.

Лунин взе листчето и се разбърза:

— Отивам при Кисельов да го парафира.

Върна се огорчен.

— Не те пуска, разбираш ли? Казва, че си му обещал да го фраснеш по муцуна. Не ще и да чуе.

Разправих му какво се беше случило.

Лунин скъса „направлението“.

— Ти си виновен — рече ми той. — Какво те интересува Зелфугаров и всички тези... Нали не са те били тебе.

— Мен са ме били по-рано.

— Е, довиждане. Чака ме кола. Ще измислим нещо. — И Лунин се качи в кабината на камиона.

Минаха още няколко дни и той пристигна отново.

— Отивам при Кисельов. Във връзка с теб.

Върна се след половин час.

— Всичко е наред. Съгласи се.

— Как така?

— Имам си аз един начин да укротявам опърничавите.

И Сергей Михайлович изимитира разговора с Кисельов:

„— Вие тук, Сергей Михайлович? Заповядайте. Запалете цигара.

— Не искам, нямам време. Докарах ви актове за побоите, Павел Иванович — изпратени са ми от оперативните работници за подpis. Е, преди да ги подпиша, реших да ви попитам истина ли е всичко това?

— Не е вярно, Сергей Михайлович. Враговете ми са готови да...

— И аз така си помислих. Няма да подпиша тези актове. Без друго вече нищо не може да се направи, Павел Иванович — избитите зъби не можеш ги сложи обратно.

— Така е, Сергей Михайлович. Заповядайте у дома, жена ми е направила ликъор. Пазех го за Нова година, но за такъв случай...

— Не, не, Павел Иванович. Само услуга за услуга. Пуснете Андреев в Аркагала.

— Виж, това не мога. Андреев е, както се казва...

— Ваш личен враг ли?

— Да, да.

— Е, а на мен ми е личен приятел. Мислех, че ще се отнесете по- внимателно към молбата ми. Вземете, прегледайте актовете за побоите.

Кисельов помълча.

— Да заминава.

— Напишете си мнението.

— Нека дойде лично.“

Прекрачих прага на канцеларията. Кисельов гледаше в земята.

— Ще заминете за Аркагала. Ето ви направлението.

Мълчах. Служителят от канцеларията ми даде продоволствен атестат и се върнах в амбулаторията.

Лунин вече си беше заминал, но Колесников ме чакаше.

— Ще заминеш довечера, около девет часа. Остър апандисит! — и ми подаде бележката.

Никога вече не видях нито Кисельов, нито Колесников. Скоро след това Кисельов го прехвърлиха на друго място — в „Елген“, и там няколко месеца по-късно загинал от куршум, случайно. В жилището, в

къщата, където живеел, през нощта се вмъкнал крадец. Кисельов чул стъпките му, грабнал от стената ловджийската си пушка-двуцевка, запънал я и се нахвърлил срещу крадеца. Крадеца се втурнал към прозореца, Кисельов го ударил в гърба с приклада и куршумите от двете цеви се забили в собствения му корем.

Затворниците от всички въгледобивни райони на Колима се радваха на тази смърт. Вестникът със съобщението за погребението на Кисельов минаваше от ръка в ръка. По време на работа в мината изпомачканото парче вестник се осветяваше от миньорските акумулаторни лампи. Четяха, радваха се и викаха „ура“. Кисельов е умрял! Значи все пак има Господ!

Точно от този Кисельов ме измъкна Сергей Михайлович.

Аркагалският лагер обслужващ златната мина. На сто подземни работници, на сто миньори — хиляда души най-различен обслужващ персонал.

Гладът напредваше към Аркаала. И, разбира се, гладът първо влезе в бараките на петдесет и осми член.

Сергей Михайлович се сърдеше:

— Не съм слънце, не мога да огрея навсякъде. Уредих те дневален в химическата лаборатория, трябваше да си живееш там, да съумееш да живееш. Като в лагер, разбра ли? — тупаше ме той по рамото. — Преди теб тук работеше Димка. Продаде целия глицерин — имаше два варела — по двадесет рубли за кутия по половин литър — медец, разправял. Ха-ха-ха! За затворника всичко е добро.

— За мен това не става.

— А какво става за теб?

Работата на дневален беше несигурна. Бързо ме прехвърлиха в мината — за това имаше строги указания. Ядеше ми се все повече и повече.

Сергей Михайлович се щураше из лагера. Имаше една страст: омайващ се от присъствието на каквото и да е началство. Лунин се гордееше невероятно много с дружбата си или поне със сянката от дружба с всеки един лагерен началник, стремеше се да демонстрира близостта си с него, хвалеше се с това и можеше часове наред да говори за тази призрачна близост.

Седях при него в приемното му време — гладен, страхувайки се да си поискам парче хляб, и слушах безкрайните му хвалби.

— Че какво е началството? Началството, братле, означава власт. Няма власт, която да не е от Бога — ха-ха-ха! Трябва да умееш да му улuchiш настроението и всичко ще е наред.

— Мога да го улуча единствено по мутрата.

— Ето, виждаш ли. Слушай, хайде да се разберем така: можеш да идваш при мен — сигурно ти е скучно в общата барака.

— Скучно ли?!

— Ами да. Наминавай. Ще поседиш, ще попушиш. В бараката сигурно не можеш да пушиш на спокойствие. Нали знам — сто чифта очи гледат цигарата ти. Само не ме моли да те освобождавам от работа. Не мога, по-точно мога, но ми неудобно. Това си е твой проблем. Ядене, сам разбираш, няма откъде да взема — това го върши моят санитар. Аз не ходя за хляб. Така че ако случайно ти дотрябва хляб — кажи на санитаря Николай. Нима ти, старият лагерен вълк, не можеш да си намериш хляб? Чуй какво каза днес жената на началника, Олга Петровна. Нали често пъти ме канят и на чашка.

— Трябва да вървя, Сергей Михайлович.

Настанаха гладни и страшни дни. И веднъж, останал без сили да се справя с глада, влязох в амбулаторията.

Сергей Михайлович седеше на едно дървено столче и със специални щипки късаше мъртвите нокти от премръзналите пръсти на някакъв сгърчен, мръсен човек. Ноктите падаха един след друг с дрънчене в празния леген. Сергей Михайлович ме забеляза.

— Вчера накъсах половин леген такива нокти.

Иззад завесата се подаде женска глава. Рядко виждахме жени, при това отблизо, в стая, лице в лице. Стори ми се прекрасна. Поклоних се и поздравих.

— Добър ден — каза тя с прекрасен нисък глас. — Серъожа, това ли е твоят приятел, за когото ми разправяше?

— Не — рече Сергей Михайлович, като захвърли щипките в легена и отиде до мивката да се измие.

— Николай — каза той на влезлия санитар, — изнеси легена и му дай хляб — той кимна към мен.

Дочаках да ми донесат хляба и се прибрах в бараката. Лагерът си е лагер. А жената, чието нежно и прекрасно лице си спомням до днес, макар никога повече да не я видях, беше Едит Абрамовна, волнонаемна, партиен член, на работа по договор, медицинска сестра

от мина „Олчан“. Беше се влюбила в Сергей Михайлович, заживя заедно с него, успя да му издействува предсрочно освобождане по време на войната. Беше ходила в Магадан при Никищов, началника на Далстрой, да ходатайствува за Сергей Михайлович, и когато я изключиха от партията заради връзката ѝ със затворник — обикновената „мярка за неотклонение“ в такива случаи, — адресира молбите си до Москва, успя да се пребори за реабилитирането му, за това да му разрешат да се яви на изпит в Московския университет, да получи лекарска диплома, да възстанови всичките си права и формално се омъжи за него.

А когато потомъкът на декабриста получи дипломата, той заряза Едит Абрамовна и поиска развод.

— Сума роднини има, като всички евреи. Това не ми се нрави.

Изостави я, ала не успя да се отърве от Далстрой. Наложи се да се върне в Далечния север — макар само за три години. Умението да се погажда с началството му донесе — вече като на дипломиран лекар — неочеквано висок пост: завеждащ хирургичното отделение в централната затворническа болница на левия бряг, в селището Дебин. А аз по онова време — през 1948 година — бях старши фелдшер в хирургията.

Назначаването на Лунин бе като гръм от ясно небе.

Работата бе там, че хирургът Рубанцев, който беше завеждащ отделението, фронтови хирург, майор от медицинската служба — способен, опитен работник, пристигна тук след войната за постоянно. Рубанцев имаше само един недостатък — не можеше да се погажда с големите шефове, мразеше подлизурковците, лъжците и изобщо не беше удобен за Шчербаков — началника на санитарния отдел на Колима. Пристигнал по договор, нащрек по отношение на затворниците, Рубанцев, умен човек със самостоятелно мислене, скоро видя, че са го лъгали в „политическата“ подготовка. Подлеци, мошеници, клеветници, безделници — ето какви бяха колегите на Рубанцев. А затворниците — с най-различни специалности, в това число и лекари — бяха онези, на които се крепеше болницата, които вършеха работата, които лекуваха. Рубанцев разбра каква е истината и не тръгна да я крие. Подаде заявление да го прехвърлят в Магадан заради училището — имаше син ученик. Устно му бе отказано. След много тичане няколко месеца по-късно той успя да запише сина си в

един интернат на около деветдесет километра от Дебин. Рубанцев вече работеше уверено, гонеше безделниците и авантаджиите. За тези негови заплашващи спокойствието действия веднага бе съобщено в Магадан, в щаба на Шчербаков.

Шчербаков не беше по изисканите обноски. Псувните, заплахите, завеждането на нови „дела“ — всичко това ставаше за затворниците, за бившите затворници, но не и за човек, който работи по договор, който е фронтови хирург, награден с много ордени.

Шчербаков изровил старото заявление на Рубанцев и го прехвърлил в Магадан. И макар че учебната година бе в разгара си, макар работата в хирургичното отделение да беше потръгнала — Рубанцев трябваше да зареже всичко и да замине...

С Лунин се срещнахме на стълбите. Когато се смущаваше, той се изчерьвяваше. Сега почервеня целият. Впрочем „почерпи ме с цигара“, зарадва се на успехите ми, на моята „кариера“ и ми разправи за Едит Абрамовна.

Александър Александрович Рубанцев си замина. Още на третия ден в процедурната зала бе организирана пиянска оргия — хирургическият спирт бе опитан и от главния лекар Ковальов, и от началника на болницата Винокуров, които се страхуваха от Рубанцев и не стъпваха в отделението. В лекарските кабинети започнаха да се правят оргии, на които се канеха и затворнички — медицински сестри, санитарки; накратко, всичко бе обърнато с главата надолу. Операциите в чистото отделение приключваха с вторично зарастване — започнаха да икономисват скъпоценния спирт при обработването на операционното поле. Из отделенията криволичеха полуния началници.

Тази болница беше моя болница. След като завърших фелдшерските курсове, в края на 1946 година пристигнах тук с група болни. Болницата израсна пред очите ми — това беше бивша сграда на Колимполк и когато след войната някакъв специалист по военна маркировка я бракувал — зданието се виждаше от десетки километри, — го превърнаха в затворническа болница. Стопаните, Колимполк, на заминаване бяха изтръгнали всички водопроводни и канализационни тръби, които можеха да бъдат изтръгнати от огромната триетажна сграда, бяха изкарали цялата мебелировка от клуба и я бяха изгорили в котелното. Стените бяха разкъртени, вратите — избити. Колимполк си

бе заминал по руски. Всичко това ние го бяхме възстановили нипел по нипел, тухла по тухла.

Бяхме се събрали лекари и фелдшери, мъчехме се да направим всичко колкото може по-добре. За мнозина това беше свещен дълг, отплата за медицинското образование — помощ за хората.

.....

Със заминаването на Рубанцев всички безделници надигнаха глави.

— Защо взимаш спирт от шкафа?

— Я се разкарай — рече ми сестрата. — Сега, слава Богу, Рубанцев го няма, Сергей Михайлович нареди...

Бях поразен, потиснат от поведението на Лунин. Оргиите продължаваха.

По време на поредната петминутка Лунин се подиграваше на предшественика си:

— И това ми било хирург — не е направил нито една операция на стомашна язва!

Този въпрос не беше нов. Наистина, Рубанцев не беше оперирал стомашни язви. Болните от терапевтичните отделения с такава диагноза бяха затворници — изтощени, дистрофици, и нямаше да издържат операцията, „Фонът е лош“ — казваше Александър Александрович.

— Страхливец — викаше Лунин и взе при себе си дванадесет такива болни от терапевтичното отделение.

Всичките дванадесет души бяха оперирани — и всичките дванадесет умряха. Лекарите започнаха да си спомнят за опита и милосърдието на Рубанцев.

— Сергей Михайлович, така не може да се работи.

— Няма да ме учиш!

Написах заявление, в което настоявах за комисия от Магадан. Прехвърлиха ме в тайгата, на една горска „командировка“. Искаха в дисциплинарна мина, но следователят от районния отдел ги разубедил — вече не било тридесет и осма. Не можело.

Пристигна комисия и Лунин бе „уволнен от Далстрой“. Вместо три години му се наложи да отработи само година и половина.

А аз, една година по-късно, когато бе сменено ръководството на болницата, се завърнах от фелдшерския пункт на горския участък и ме

назначиха да отговарям за приемното отделение.

Един ден случайно срещнах потомъка на декабриста в Москва, на улицата. Не се здрависахме.

.....

Чак шестнадесет години по-късно научих, че Едит Абрамовна още веднъж успяла да уреди Лунин да се върне на работа в Далстрой. Тя пристигнала в Чукотка заедно със Сергей Михайлович, в селището Певек. Тук се състоял последният им разговор, последното обяснение, и Едит Абрамовна се хвърлила във водата, в река Певек — удавила се, умряла.

Понякога приспивателните не ми действуват и се събудям посред нощ. Спомням си миналото и виждам прекрасното женско лице, чувам ниския глас: „Серъожа, това ли е твой приятел?...“

КОМБЕД

В трагичните страници на историята на Русия от тридесет и седма и тридесет и осма година има и лирични редове, написани със своеобразен почерк. В килиите на Бутирския затвор — този огромен затворнически организъм със сложен живот в многото си крила, мазета и кули, натъпкани до краен предел, до степен следствените арестанти да изпадат в безсъзнание по време на масовите арести, на етапи без съд и присъда, в килиите, натъпкани с живи хора, възникна любопитен обичай, традиция, която просъществува няколко десетилетия.

Постоянно насажданата бдителност, прерасната в шпиономания, беше болест, обзела цялата страна. На всяка дреболия или неволна грешка на езика се придаваше зловещ таен смисъл, който трябваше да бъде разтълкуван в следствените кабинети.

Принос на затворническото ведомство беше забраната, наложена върху получаването на колети с дрехи и храна за следствените арестанти. Мъдреците на юридическия свят уверяваха, че боравейки с две франзели, пет ябълки и два чифта стари панталони в затвора може да бъде съобщен какъвто и да било текст, дори откъс от „Ана Каренина“.

Тези „сигнали от свободния свят“, породени във възпалените мозъци на службашите от Учреждението, бяха ликвидирани. Вече се разрешаваше да се получават само пари, по-конкретно — не повече от петдесет рубли месечно на всеки арестант. Това можеха да бъдат само кръгли суми — 10, 20, 30, 40, 50 рубли; така се премахваше възможността за създаване на нова „азбука“, основаваща се на цифрите.

Най-просто, най-сигурно би било изобщо да забранят всякакви контакти, но тази мярка бе оставена за следователите, които водеха „делата“. „В интерес на следствието“ те имаха право да забранят паричните записи. В записите имаше и известен търговски интерес — магазинът-„лавка“ на Бутирския затвор многократно увеличи оборота си, след като забраниха колетите с храна и с дрехи.

Кой знае защо, администрацията не смееше окончателно да ликвидира помощите от роднините и познатите, макар да беше сигурна, че и в този случай нямаше да има никакъв протест нито вътре в затвора, нито извън него, на свобода.

Нарушаване, ограничаване на и без друго призрачните права на следствените затворници...

Руският човек не обича да свидетелства в съда. По традиция в руския процес свидетелят малко се различава от обвиняемия и неговата „причастност“ към делото е определена отрицателна характеристика за в бъдеще. Още по-лошо е положението на следствените затворници. Всички те са бъдещи осъдени, понеже се смята, че „жената на Цезар няма пороци“ и органите на вътрешните работи на грешат. Никой не се арестува, без да има защо. След ареста логично следва присъда; дали този или онзи следствен арестант ще получи голяма или малка присъда — това често пъти зависи от късмета на затворника, от „щастието му“, или от цял комплекс причини, в които влизат и дървениците, хапали следователя през нощта преди доклада му, също и резултатите от гласуването в американския конгрес.

Пътят от портала на следствения затвор на практика е един — в „черния гарван“, затворническият автобус, който откарва осъдените на гарата. Там — товарен във вагони, бавно движение на безбройните арестантски влакове по железопътните линии и накрая — един от хилядите „трудови“ лагери.

Тази обреченост оставя своя отпечатък и върху поведението на следствените арестанти. Безгрижието, юначество се сменят с мрачен пессимизъм и упадък на душевните сили. По време на разпитите следственият арестант се бори с призрак — призрак, който има исполинска сила. Арестантът е свикнал да си има работа с реални неща, а сега с него битката води Призрак. Ала „този огън го изгаря, копието го пробожда“. Всичко освен „делото“ е ужасяващо реално. Изнервен, потиснат от борбата си с фантастичните видения, поразен от огромните им размери, арестантът губи волята си. Той „подписва“ всичко, което е измислил следователят, и от този миг също става част от нереалния свят, с който се е борил, става пионка в страшната и тъмна кървава игра, която се води в следователските кабинети.

— Къде го закараха?

— В Лефортово. Да подписва.

Следствените знайт за своята обреченост. Знайт го и хората от затвора, които се намират от другата страна на решетките — затворническата администрация. Коменданите, дежурните, часовите, конвойят свикват да гледат на следствените арестанти не като на бъдещи, а като на настоящи затворници.

През 1937 година един подследствен арестант попита по време на проверка дежурния караулен комендант нещо за новата Конституция, която тогава влизаше в сила. Комендантьт рязко му отвърна:

— Това не ви интересува. Вашата Конституция е Наказателният кодекс.

В лагера следствените затворници също ги чакат „промени“. Лагерите винаги са пълни със следствени — понеже да те осъдят не означаваше да се отървеш от перманентното действие на всички членове от Наказателния кодекс. Те действуваха също както извън лагерите, с тази разлика, че всичко — доносите, наказанията, разпитите — беше още по-разголено, още по-грубо и фантастично.

Когато в столицата бе забранено предаването на храни и дрехи, в затворническата провинция — в лагерите — въведоха специална „следствена дажба“ — канче вода и триста грама хляб на ден. Карцерното положение, в което бяха поставени следствените, бързо ги приближи до гроба.

С помощта на тази „следствена дажба“ се опитваха да получат „царицата на доказателствата“ — самопризнанието на подследствения, подозирания, обвиняемия.

През 1937 година в Бутирския затвор разрешаваха на следствените да получават пари — не повече от 50 рубли месечно. Всеки, който имаше пари на своята лична сметка, имаше право да пазарува в „лавката“ на затвора, четири пъти месечно можеше да изхарчи по тридесет рубли — „лавката“ се отваряше веднъж седмично. Ако в момента на арестуването следственият е имал у себе си по-голяма сума, тя също се внасяше на личната му сметка, но въпреки това не можеше да се харчат повече от 50 рубли.

Естествено, пари в брой не се даваха, работеше се с квитанции и сметката се водеше на гърба на тези квитанции — лично от продавача в магазина и задължително с червено мастило.

За общуване с началството и с цел поддържане на дисциплина в килията от незапомнени времена съществува системата на килийните старейшини.

Всяка седмица в деня преди „лавката“, по време на проверката, администрацията на затвора раздаваше на старейшините плоча за писане и парче тебешир. На тази плоча старейшината трябваше предварително да сумира всички поръчки на арестантите от килията. Обикновено върху лицевата страна на плочата се отбелязващо общото количество на продуктите, а на гърба й пишеше чии са поръчките.

Почти винаги тази процедура отнемаше цял ден — нали животът в затвора е изпъстрен с най-различни събития и мащабите на тези събития са значителни за всички арестанти. Сутринта на следващия ден старейшината и заедно с него един-двама души отиват в магазина да получат покупките. През останалата част от деня донесените продукти се разпределят, претеглени според „индивидуалните поръчки“.

В затворническия магазин имаше голям избор от продукти: масло, салам, различни видове кашкавал, бели хлебчета, цигари, махорка...

Седмичният порцион на храната в затвора бе разработен веднъж завинаги. Ако арестантите забравеха деня от седмицата, те можеха да го определят по миризмата на чорбата на обяд, по вкуса на единственото блюдо за вечеря. В понеделник за обяд винаги имаше супа от грах, а за вечеря — овесена каша, във вторник — просена супа и булгурена каша. За шест месеца следствен живот всяко блюдо се появяваше точно двадесет и пет пъти — храната в Бутирския затвор открай време се славеше с разнообразието си.

Онзи, който имаше пари, макар дори само тези четири пъти по тринаесет рубли, можеше да прибави към затворническата чорба и каша нещо по-вкусно, по-хранително, по-полезно.

Който нямаше пари, естествено, не можеше да си купи нищо. В килията винаги имаше хора без нито една копейка — не един и не двама. Това можеше да бъде човек от друг град, арестуван на улицата по „най-таен начин“. Жена му сигурно е обиколила всички затвори, комендатури и отделения на милицията в града, правейки напразни опити да научи „адреса“ на мъжа си. По принцип в такива случаи не

даваха конкретен отговор, всички учреждения мълчаха. Тогава жената носеше колетите от затвор в затвор — може пък някъде да ги приемат, което ще означава, че мъжът ѝ е жив, ако ли не ги приемаха — очакваха я тревожни нощи.

Или както беше станало с един арестуван глава на семейство: веднага след ареста накарали жена му, децата и роднините да се отдръпнат от него. Измъчвайки го с непрекъснати разпити от момента на арестуването, следователят се опитвал да го накара да си „признае“ онова, което той никога не бил извършвал. Като мярка за въздействие освен заплахите и побоите лишили арестанта от пари.

Роднините и познатите съвсем основателно се страхуваха да ходят в затворите и да носят колети. Настойчивостта в предаването на колетите, в търсенето, в справките често пъти будеше подозрение, нежелателни и сериозни служебни неприятности, дори можеше да доведе до арест — срещаха се и такива случаи.

Имаше и друг вид безпарични арестанти. В шестдесет и осма килия се намираше Лъонка — момче на около седемнадесет години, родом от Тумски район на Московска област — от много затънено за тридесетте години място.

Лъонка — възпълен, с бяло лице, с болnav цвят на кожата, отдавна лишен от чист въздух, се чувствуващ в затвора прекрасно. Хранеха го така, както никога не бе имал щастието да яде. Почти всеки го гощаваше с вкуснотии от лавката. Свикна да пуши цигари, а не махорка. Изпадаше във възторг от всичко — колко е интересно тук, колко хубави са хората: пред неграмотното момче от Тумския район се бе открил цял един нов свят. Възприемаше следственото си дело като никаква игра, като нещо нереално — то изобщо не го беспокоеше. Единственото му желание бе този негов затворнически, следствен живот, в който бе толкова сит, чист и на топло, да продължи безкрай.

Делото му беше много интересно. Представляваше точно копие на ситуацията от чеховския „Злосторник“. Лъонка отвинтвал от железопътната линия гайки за тежести — да лови риба, бил заловен на местопрестъплението и даден под съд като вредител, по седма алинея от петдесет и осми член. Лъонка никога не беше чувал за разказа на Чехов, но „доказваше“ на следователя като класическия чеховски герой, че никога не е развинтвал по две съседни гайки, че той „разбира“...

Въз основа на показанията на момчето следователят градеше някакви необикновени концепции, според най-невинната от които Лъонка го чакаше разстрел. Но следствието все не успяваше да „свърже“ Лъонка с някого — и ето че той лежеше в затвора вече втора година в очакване следователят да намери тези „връзки“.

Хората, които нямаха пари на личната си сметка в затвора, трябваше да се прехранват със затворническо ядене без нищо допълнително. Арестантският порцион е тъжно нещо. Дори малкото разнообразие в храната прави арестантския живот по-поносим, някак си по-весел.

По всяка вероятност затворническата дажба (за разлика от лагерната) бе по някакъв начин теоретично или житетски изчислена що се отнася до калориите, белтъчините, мазнините и въглехидратите. Тези сметки сигурно се базираха на някакви „научни“ разработки — учените обичат да се занимават с такъв вид трудове. Също толкова вероятно е в Московския следствен затвор контролът по приготвянето на храната и достигането на калориите до живия потребител да са били на необходимата висота. И много е възможно в Бутирския затвор „пробата“ да не е била издевателска формалност, както в лагерите. Някой стар затворнически лекар, търсейки къде трябва да се подпише в „акта“ и с това да утвърди раздаването на храната, може би е в състояние да помоли готвача да му сипе повечко леща, това най-калорично блюдо. Дори ще се пошегува, че арестантите напразно се оплакват от храната — дори той, лекарят, с удоволствие изяжда една паничка — впрочем, на лекарите им дават да опитват от младата, тазгодишна леща.

В Бутирския затвор никога не е имало оплаквания от храната. Не защото тя е хубава. В края на краищата на следствия арестант не му е до нея. И дори най-омразното арестантско блюдо — вареният фасул, който тук бе учудващо безвкусен, фасульт, който бе категорично кръстен „блюдо опъни врат“ — дори този фасул не пораждаше оплаквания.

Саламът, маслото, захарта, кашкавалът, меките хлебчета — всички тези неща от лавката бяха сякаш деликатеси. Естествено, всекиму би било приятно да ги изяде с чай, не със затворническото вряло „малиново“ питие, а с истински чай, направен в канче с вода от

огромния десетлитров меден чайник, останал още от царско време, чайник, от който може би са пиели народоволците.

Разбира се, „лавката“ беше радостно събитие в живота на килията. Лишаването от „лавка“ беше тежко наказание, което винаги водеше до спорове и караници — такива неща се прегълъщат много трудно от арестантите. Случайните шум, дочут от дежурния надзирател, спорът с дежурния комендант — всичко това се квалифицираше като дързост; наказанието бе лишаване от поредна „лавка“.

Мечтите на осемдесетте души, разположени на двадесет места, ставаха на пух и прах. Това беше тежко наказание.

На следствените, които нямаха пари, би трябвало да им бъде безразлично лишаването от „лавката“. Ала не беше така.

Продуктите са донесени, започва вечерното пие на чай. Всеки си е купил каквото иска. А онези, които нямаха пари, се чувствуваха излишни в този общ празник. Само те не споделяха нервната приповдигнатост, когато наставаше денят за „лавка“.

Да, всички ги черпеха. Но дори да изпиеха чаша чай с чужда захар и с чужд бял хляб, дори да изпушиха чужда цигара — една, втора, — всичко това не беше като „у дома“, като ако си бяха купили тези неща със свои пари. Безпарицният е толкова деликатен, че не смее да си вземе нещо в повече.

Изобретателният колективен мозък на затвора успя да намери изход, който премахваше това неестествено положение на безпарицните, който щадеше тяхното самолюбие и даваше почти официално право на всеки безпаричен да има достъп до „лавката“. Той можеше съвсем самостоятелно да харчи свои собствени пари, да купува каквото си пожелае.

Откъде се вземаха тези пари ли?

Тъкмо тогава се роди за втори път прочутата думичка от времето на военния комунизъм. Това бе думата „комбед“ — комитет на бедните. Някой неизвестен я бе подхвърлил в килията и тя се прихвана, закрепи се, пъзна се от килия в килия — чрез чукане по стените и бележки, скрити под някоя пейка в банята, разпространявана и при прехвърляне на хора от затвор в затвор.

Бутирският затвор се славеше с образцовия си ред. В огромния затвор имаше дванадесет хиляди места с непрекъснато денонощно

движение на текущото население: всеки ден караха на Лубянка и от Лубянка за разпити, за очни ставки, за съд, превозаха арестантите в други затвори...

Администрацията на затвора наказваше следствените затворници за „килийни“ провинения със затваряне в Полицейската, Пугачовската, Северната и Южната кули — в специални „дисциплинарни“ килии. Имаше и кариерна пристройка, където в килиите бе невъзможно да се легне и човек можеше да спи само седнал.

Всеки ден една пета част от населението на килията го водят някъде — или „на фото“, където ги снимат по всички правила — анфас и в профил, с номер, прикрепен към пердете, пред което сядат арестантите; или да „свири на пиано“ — дактилоскопирането винаги е било задължително и кой знае защо тази процедура никога не се е смятала за унизителна; или на разпит, в крилото за разпити, по безкрайните коридори на исполинския затвор, където преди всеки завой съпровождащият щрака с ключ по медната тока на колана си, като по този начин предупреждава за появата на „таен арестант“. И докато не се чуе плясване с ръце (в Лубянка пляскат с ръце в отговор на щракане с пръсти вместо дрънчене на ключове), съпровождащият не пуска арестанта напред.

Движението е непрекъснато, безкрайно — порталът на затвора никога не се затваря за дълго — и нямаше нито един случай двама души, арестувани по едно и също дело, да се озоват в една килия.

Арестантът, прекрачил прага на затвора, излязъл от него дори само за миг, ако неочеквано пътуването му се отмени — не може да се върне обратно без дезинфекци на всичките си вещи. Такъв е редът, санитарният закон. Дрехите на онези, които често ги караха на разпит в Лубянка, се износваха бързо. И без друго в затвора горните дрехи се износят много по-бързо, отколкото на свобода — човек спи с тях, върти се върху дървените „щитове“, които покриват наровете. Тези дъски заедно с честите „въшебойки“ — „парилки“ бързо унищожават дрехите на следствените.

Колкото и да е строг контролът, „надзирателят мисли за ключовете си по-малко, отколкото арестантът за бягството“ — така твърди авторът на „Пармския манастир“.

„Комбедините“ възникнаха стихийно, като арестантска самозащита, като другарска взаимопомощ. Някой се беше сетил

именно за „комитетите на бедните“. И кой знае, може би авторът, вложил ново съдържание в стария термин, лично е участвал в истинските комитети на бедните в руските села през първите революционни години. Комитети за взаимопомощ — ето какво представляваха затворническите „комбеди“.

Организацията на комбедската дейност се свеждаше до най-елементарна другарска помощ. Когато някой се записваше за продукти от „лавката“, трябваше да преведе десет процента за „комбеда“. Общата сума се делеше на броя на безпаричните в килията — всеки един от тях получаваше правото сам да си изпише продукти от „лавката“.

В килия с население от 70–80 души винаги имаше 7–8 безпарични. Често пъти се случваше един ден те да получат пари, тогава дължникът се опитваше да върне дължимите суми на другарите си, но това не беше задължително. Просто той на свой ред отчисляваше същите тези десет процента, когато ставаше платежоспособен.

Всеки „комбедчик“ получаваше за „лавката“ по 10–12 рубли — харчеше почти толкова, колкото и хората с пари. За „комбедите“ не се благодареше. Те изглеждаха като право на арестанта, като неоспорим затворнически обичай.

Дълго време, може би години наред, администрацията на затвора не се досещаше за тази организация — или не обръщаше внимание на верноподаническата информация на доносниците и тайните си сътрудници. Трудно е да се предположи, че не са съобщавали за „комбедите“. Просто администрацията на Бутирския затвор не искаше да повтори печалния опит с безуспешната борба срещу прословутата игра на „клечки“.

В затвора всички игри са забранени. Шахматните фигури, направени от хляб, сдъвкан от „цялата килия“, веднага биваха конфискувани и унищожавани, щом зоркото око на часовия ги зърнеше през шпионката. Самият израз „зорко око“ тук получаваше истинския си смисъл. Това бе бдителното око на часовия, очертано от шпионката.

Доминото, шашките — всичко това е най-строго забранено в следствения затвор. Книгите са разрешени и затворническата библиотека е богата, но следственият арестант чете, без да извлича от това никаква полза освен бягството от собствените си важни, тежки

мисли. Невъзможно е човек да се съсредоточи и да чете в обща килия. Книгите служат за развлечение, за разтуха, заменят доминото и шашките. В килиите, където лежаха криминални престъпници, бяха много популярни картите, но в Бутирския затвор нямаше карти. Там нямаше никакви игри, освен „клечки“.

„Клечките“ е игра за двама.

В една кибритена кутийка има петдесет клечки. За играта се заделят тридесет от тях и се слагат в поставената вертикално кутийка. Кутийката се разклаща, надига се и клечките се изсипват на масата.

Този, който трябва да играе пръв, хваща една клечка и, оперирайки с нея като с лост, отмята или отмества настрани всички клечки, които е възможно да бъдат измъкнати от купчината, без да се размърдат останалите. Ако едновременно помръднат две клечки, започва да играе вторият човек. Той също играе до грешка.

„Клечките“ всъщност представляват една най-обикновена популярна детска игра, наречена „хоп-стоп“, приспособена от изобретателния арестантски ум за затворническата килия.

Целият затвор играеше на „клечки“ — от закуска до обяд и от обяд до вечеря — по цял ден, с увлечение и хазарт.

Появиха се шампиони по „клечки“, пазеха се специални комплекти от кибритени клечки — сякаш полирани от постоянна употреба. Тези клечки не се драскаха, с тях не се палеха цигари. Играта спести много нервна енергия на арестантите, внесе известно спокойствие в смутените им души.

Администрацията беше безсилна да унищожи, да забрани тази игра. Нали бе позволено да имаш кибрит. На арестантите се раздаваше определен брой клечки, кибрит се продаваше и в магазина.

Комендантите на корпусите се опитваха да чупят кибритените кутии, но и без тях можеше да се играе.

В тази борба с играта администрацията бе посрамена — всичките ѝ опити останаха безрезултатни. Затворът продължаваше да играе на „клечки“.

Поради същата причина, страхувайки се да не бъде отново посрамена, администрацията гледаше през пръсти и на „комбедите“, не желаейки да се впуска в безславна борба.

Но, уви, слухът за „комбедите“ пълзеше все по-нагоре и по-нагоре и стигна до Учреждението, откъдето бе спусната изрична

заповед да се ликвидират „комбедините“ — в самото им име звучеше предизвикателство, някакъв призив към революционната съвест.

Колко нравоучения бяха прочетени по време на проверките! Колко криминални бележки и шифровани изчисления на разходите и поръчките за закупуване бяха заловени в килиите по време на внезапни обиски! Колко отговорници се озоваха в Полицейската и Пугачовската кули, където се намираха карцерите и дисциплинарните килии.

Напразно: „комбедините“ съществуваха въпреки всички предупреждения и санкции.

Наистина бе много трудно да се провери. При това корпусните коменданти и надзирателите, работили дълго време в затвора, гледаха на арестантите по малко по-друг начин от голямото началство и понякога дълбоко в себе си бяха на наша страна, срещу началниците. Не че помагаха на следствените. Не, те просто гледаха през пръсти на постъпките им, когато това бе възможно, не виждаха, когато можеше да не се види — просто бяха по-малко придирчиви. Особено ако надзирателят беше на години. За арестантите бе най-добре да имат възрастен началник с не много висок чин. Съчетаването на тези две условия почти гарантираше, че това ще е сравнително поносим човек. Ако при това си пийваше — още по-добре. Такъв не ще тръгне да прави кариера, а кариерата на надзирателя в затвора и особено в лагера се гради върху кръвта на затворниците.

Но Учреждението настояващо „комбедините“ да се ликвидират и началството на затвора правеше неуспешни опити да постигне това.

Опитаха се да взривят „комбедините“ отвътре — това беше най-хитрото решение. „Комбедините“ бяха нелегални организации, всеки един арестант можеше да се възпротиви на отчисленията, които не бяха на доброволен принцип. Онези, които не биха желали да плащат такъв „данък“, не биха желали да издържат „комбедините“, можеха да протестират и в такъв случай администрацията на часа би ги подкрепила. Че как иначе — затворническият колектив да не е държава, че да облага с данъци — следователно „комбедините“ са изнудване, шантаж, грабеж.

Безспорно, всеки арестант би могъл да откаже да прави отчисления. Не искам и толкоз! Парите са си мои, никой няма право и

т.н. В такива случаи не му се удържаше никакъв процент и човекът си получаваше цялата поръчка.

Но кой би рискувал да направи подобно изявление? Кой би рискувал да се противопостави на затворническия колектив — на хората, които са с теб двадесет и четири часа в денонощието, когато само сънят те спасява от недружелюбните, враждебни погледи на другарите ти? В затвора всеки неволно търси духовна подкрепа от своя съсед и е прекалено страшно да се осъдиш на бойкот. Това бе пострашно от заплахите на следователя, макар в случая да не се прибягваше до някакво физическо насилие.

Затворническият бойкот е война на нерви. И да не дава Господ никому да изпита върху себе си подчертаното презрение на своите другари.

Но ако антиобщественият гражданин е прекалено дебелокож и упорит — старейшината разполага с едно по-обидно и по-действено оръжие.

В затвора никой няма право да лиши арестанта от полагащата му се дажба (освен следователите, когато това им потрябва за „водене на делото“), упорствуваният ще си получи паницата с чорба, полагащите му се каша и хляб.

Храната се разпределя от раздавач според указанията на старейшината (това е една от функциите на килийния старейшина). Наровете са разположени по дължина на килията и са разделени с проход от вратата до прозореца.

Килията има четири ъгъла и храната се раздава от всеки по ред: един ден — от единия, на другия ден — от другия. Това се прави, за да не се провокира повишената раздразнителност на арестантите с някоя дреболия като „гъстото“ и „рядкото“ на бутирската чорба, за да имат всички равен шанс в гъстотата и температурата на чорбата... В затвора няма дреболии.

Старейшината дава нареждане за начало на раздаването и добавя: а най-накрая сипете на еди-кого си — на онзи, който не иска да се съобразява с „комбедите“.

Това унизително, непоносимо оскърбление може да бъде нанесено в Бутирския затвор четири пъти дневно — сутрин и вечер раздават чай, на обяд — чорба, вечер — каша.

По време на раздаването на хляба „въздействието“ може да бъде приложено за пети път.

Да се вика в подобни случаи корпусният комендант е рисковано — цялата килия би свидетелствувала срещу упорствующия. В такива ситуации е прието колективно да се лъже и комендантът няма да може да се добере до истината.

Ала egoистът, себелюбецът е упорит човек. При това смята, че е единственият, който е арестуван без вина, всичките му съкилийници за него са престъпници. Той е достатъчно дебелокож, достатъчно упорит. Бойкотът на другарите му не го впечатлява — тези интелигентски измишльотини не могат да го накарат да изгуби търпение, да се прекупи. Би могла да го стресне само някоя „мечка“ — изпитан метод за убеждаване. Но в Бутирския затвор не се правят „мечки“. Егоистът вече е готов да тържествува — бойкотът е останал без резултат.

Но старейшината и хората от килията имат още един силнодействащ метод. Всеки ден, по време на вечерната проверка, когато се предава дежурството, поредният застъпващ на смяна корпусен комендант по устав задава на арестантите въпрос: „Има ли заявления?“

Старейшината прави крачка напред и настоява упорствующият да бъде прехвърлен в друга килия. Причините за това не трябва да се изтъкват, достатъчно е само да се поискан. Не по-късно от двадесет и четири часа това прехвърляне непременно се осъществява — публичното предупреждение сваля от старейшината отговорността за дисциплината в килията.

Ако не го прехвърлят, упорствующият може да бъде пребит или, не дай Боже, убит — поведението на арестанта е непредсказуемо, а подобни произшествия водят след себе си многократни неприятни обяснения на дежурния комендант пред началството.

Образува ли се следствие по едно такова убийство, веднага ще стане ясно, че комендантът е бил предупреден. По-добре е арестантът да бъде прехвърлен в друга килия, да се отстъпи на такова искане.

Да си прехвърлен в друга килия, а не да си попаднал там от „свободата“, не е никак приятно. Това винаги събужда подозрението на новите ти другари, кара ги да са нащрек — дали не си доносник? „Ако са го прехвърлили при нас само защото не иска да плаща за «комбеда», добре — мисли си старейшината на новата килия. — Ами ако е за

нешо по-лошо?“ Старейшината ще прави опит да научи причината за прехвърлянето — с помощта на бележка, пъхната на дъното на кофата за боклук в тоалетната, с почуквания по системата на декабриста Бестужев или ло морзовата азбука.

Докато не се получи отговор, новодошлият не може да разчита на съчувствието и доверието на новите си съкилийници. Ще минат много дни, докато се изясни причината за прехвърлянето и страстите се уталожат, но — и в новата килия има свой „комбед“, свои „отчисления“.

Всичко започва отначало — ако започне, понеже в новата килия наученият от горчивия опит арестант ще се държи другояче. Упорството му е сломено.

В следствените килии на Бутирския затвор нямаше никакви „комбеди“ — докато бяха разрешени колетите с дрехи и с храна, докато пазаруването в затворническия магазин не беше ограничено.

„Комбедините“ възникнаха през втората половина на тридесетте години като интересна форма на „собствен живот“ на следствените арестанти, като форма на самоутвърждаване на безправните хора — онова място, където човешкият колектив, сплотен, както това винаги става в затвора за разлика от „свободата“ и лагера, при пълното си безправие, намира приложение на духовните си сили за упорито утвърждаване на вечното човешко право да живее по свой начин. Тези духовни сили са противопоставени на всички най-различни затворнически и следствени правила и ги побеждават.

МАГИЯТА

Някой чукаше по стъклото с пръчка, която познах на часа. Това беше стекът на началника на отделението.

— Ей сега идвам — изревах аз през прозореца, обух си панталона и закопчах яката на войнишката си рубашка. В същия миг на прага на стаята изникна Мишка, куриерът на началника, и високо произнесе обичайната формулировка, с която започваше всеки мой работен ден:

— При началника!

— В кабинета ли?

— На портала!

Вече излизах.

С този началник се работеше леко. Не беше жесток със затворниците, бе умен и макар винаги да превеждаше на грубия си език всички високи материи, разбираще кое колко струва.

Наистина, тогава бе на мода „перековката“ и началникът просто искаше да се придържа към фарватера в непознатото русло. Възможно е. Много е възможно. Тогава не мислех за това.

Знаех, че началникът — фамилното му име беше Стуков — бе имал много конфликти с висшето началство, много пъти бяха искали да му „лепнат“ някая нова присъда, но не знам нито подробностите, нито същността на тези неосъществени дела, не незапочнати, а прекратени следствия.

Стуков ме обичаше, защото не вземах рушвети и не понасях пияници. Кой знае защо, той мразеше пияните... Сигурно ме е обичал и заради смелостта ми.

Стуков бе възрастен, самотен човек. Много обичаше разните технически и научни нововъведения и разказите за Бруклинския мост го караха да изпада във възторг. Но аз не умеех да разправям за нищо, което да прилича на този мост.

За сметка на това тези неща му ги разправяше Милер, Павел Петрович Милер, минен инженер.

Милер беше любимецът на Стуков, на този страстен любител на най-различни научни новини.

Настигнах Стуков близо до портала.

— Много спиш.

— Не спя.

— А знаеш ли, че е пристигнал етап от Москва? През град Перм. Нали ти казвам, че спиш. Вземи твоите хора и да вървим да подбираме.

Отделението ни се намираше на самия край на свободния свят, там, където свършваше железницата — по-нататък етапите продължаваха пеша, вървяха много дни през тайгата и на Стуков му бяха позволили сам да си заделя необходимото количество хора.

Това бе една изумителна магия, фокуси от областта на приложната психология, фокуси, които ни демонстрираше Стуков — началникът, оstarял в местата за лишаване от свобода. Той имаше нужда от зрители и сигурно само аз можех да оцена чудния му талант, способностите, които дълго време ми изглеждаха свръхестествени — до мига, в който почувствах, че и аз притежавам тази магическа сила.

Висшето началство позволи да оставим в отделението петдесет дърводелци. Етапът се строяше пред началника, но не в редица по един, а по трима, по четирима.

Стуков бавно вървеше покрай строя, като потупваше със стека по прашните си ботуши. От време на време ръката му се вдигаше.

— Излез ти, ти. И ти. Не, не ти. Ей ти...

— Колко станаха?

— Четиридесет и двама.

— Значи още осем.

— Ти... Ти... Ти.

Ние записвахме фамилните им имена и заделяхме досиетата. Всичките петдесет човека умееха да боравят с брадва и трион.

— Тридесет шлосери!

Стуков вървеше покрай етапа и леко се мръщеше.

— Излез ти... Ти... Ти... А ти — назад. От криминалните ли си?

— От тях, гражданино началник.

Без нито веднъж да събърка, той подбра тридесет шлосери.

Трябваха ни десет канцеларски служители.

— Ще можеш ли да ги разпознаеш?

— Не.

— Ела с мен.

— Излез ти... Ти... Ти...

Излязоха шест души.

— В този етап няма други счетоводители — рече Стуков.

Проверихме по досиетата — наистина нямаше.

Това беше любимата игра на Стуков, която ме зашеметяваше. Той се радваше като дете на магическата си способност и се измъчваше, ако губеше увереност. Не грешеше — просто губеше увереност и ние преставахме да подбираме хора.

Всеки път с удоволствие гледах тази игра, която нямаше нищо общо нито с жестокостта, нито с чуждата кръв.

Бях поразен от това колко добре познаваше хората. От тази извечна връзка между душата и тялото.

Много пъти бях виждал тези фокуси, това демонстриране на тайнствената сила на началника. Зад тях не стоеше нищо освен дългогодишния опит от работа със затворници. Арестантските дрехи прикриваха различията и това сякаш облекчаваше задачата — да се прочете професията на человека по неговото лице, по ръцете му.

— Какви ще заделяме днес, гражданино началник?

— Двадесет дърводелци. Освен това получих телефонограма от управлението да заделим всички, които преди са работили в органите — Стуков се подсмихна — и които са осъдени по битови членове или за злоупотреби. Значи пак ще седнат на следователските бюра. Е, какво мислиш за това?

— Нищо не мисля. Заповед като заповед.

— Ами разбра ли как подбирах дърводелците?

— Като че ли...

— Просто подбирам селяни, селяни. Всеки селянин е дърводелец. Съвестни работяги също търся сред селяните. И не греша. А как ще позная по очите работниците от органите — не мога ти каза. Може би очите им шарят, а? Казвай.

— Не знам.

— И аз не знам. Е, може пък на стари години да се науча. Преди да се пенсионирам.

Както винаги, етапът бе строен край вагоните. Стуков произнесе дежурната си реч за работата, за приспадането на работните дни, протегна ръка и мина два пъти край вагоните.

— Трябват ми дърводелци. Двадесет души. Но аз ще си ги подбера. Не мърдайте. — Излез ти... ти... ти. Това е всичко. Заделете досиетата им.

Пръстите на началника напипаха в джоба на френча някаква хартийка.

— Не се разпръсквайте. Има още нещо.

Стуков вдигна ръката си, стисната хартийката:

— Има ли сред вас работници от органите?

Двете хиляди арестанти мълчаха.

— Питам ви има ли сред вас хора, които преди са работили в органите? В органите!

От задните редици, като разбутваше с ръце съседите си, енергично се провираше слаб човек, чиито очи наистина шареха.

— Работил съм като осведомител, гражданино началник.

— Марш оттук! — презиртелно и с удоволствие рече Стуков.

ЛИДА

Лагерната присъда, последната лагерна присъда на Христ се топеше. Мъртвият зимен лед се разяждаше от пролетните ручейчета на времето. Христ се беше приучил да не обръща внимание на зачитането на работните дни — нещо, което разрушаваше човешката воля, предателски признак на надеждата, разлагаша арестантските души. Ала времето летеше все по-бързо — винаги става така с наблизаването на края на присъдата — блажени са внезапно, предсрочно освободените.

Христ отпъждаше мислите за възможната свобода, за това, което в света на Христ се наричаше свобода.

Освобождаването е нещо много трудно. Христ знаеше това от собствен опит. Знаеше, че ще трябва наново да се учи да живее, колко е трудно да се навлиза в свят с други мащаби, с други нравствени мерки, колко е трудно да се възкресяват понятията; които са живели в душата ти преди ареста. Тези понятия не бяха илюзии, а закони на един друг, по-предишен свят.

Освобождаването беше трудно и в същото време радостно, понеже в дъното на душата винаги се намираха и се надигаха сили, които правеха поведението на Христ уверено, постъпките му — смели, позволяваха му да гледа безстрашно към зората на идния ден.

Христ не се страхуваше от живота, но знаеше, че с него шега не бива, че животът е сериозно нещо.

Знаеше и друго — че излизайки на свобода, остава „белязан“, „дамгосан“ навеки — завинаги обект на лов за копоите, които всеки момент може да бъдат отвързани от господарите на живота.

Но Христ не се страхуваше от преследванията. Все още имаше много сили — душевните бяха дори повече от преди, физическите — по-малко.

Ловът през тридесет и седма година доведе Христ в затвора с нова, по-голяма присъда, а когато и тя изтече, му лепнаха трета — още

по-голяма. Но до разстрела имаше още няколко стъпала от тази страшна движеща се жива стълба, свързваща човека и държавата.

Беше опасно да те освободят. Всеки затворник, чиято присъда изтичаше, през последната година биваше подлаган на планомерно преследване — дали това не се вършеше по заповед, разработена от Москва, — а нали уж „и косъм няма да падне“ и така нататък. Преследване под формата на провокации, доноси, разпити. Звуците на страшния лагерен джазов оркестър, на октета — „седмина пеят, един тропа“ — все по-високо и по-отчетливо звучаха в ушите на тези, които чакаха да ги освободят. Тонът ставаше все по-зловещ и малцина успяваха благополучно — и случайно! — да се измъкнат от този винтер, от този сляп кош, от този гриб, от тази мрежа и да отплуват в открито море, където за освободения нямаше ориентири, нямаше безопасни пътища, безопасни дни и нощи.

Всичко това Крист го знаеше, беше го разbral много добре, знаеше го отдавна и се пазеше, доколкото можеше. Но бе невъзможно човек да се опази.

Сега привършваше третата му присъда — десет години, а броят на арестите, на заведените „дела“, на опитите да му лепнат нова присъда, които бяха останали без последствие, тоест бяха победа, добър шанс за Крист — те нямаха чет. А и той не ги броеше. В лагера това е лоша поличба.

Навремето, като деветнадесетгодишен младеж, Крист получи първата си присъда. Самоотвержеността, дори жертвоготовността, желанието не да командва, а да върши всичко със собствените си ръце винаги бе живяло в душата на Крист, бе живяло заедно със силното чувство за неподчинение на чуждите заповеди, на чуждото мнение, на чуждата воля. В дъното на душата на Крист винаги се спотайваше желанието да премери сили с човека, седнал на следователското бюро — желание, заложено още от детските години, от книгите, от хората, които Крист бе срещал като младеж и за които бе чувал. В Русия имаше много такива хора — поне в света на книгите, в този толкова опасен свят.

Крист бе приобщен към „движението“ във всички картотеки на Съюза и когато бе даден сигнал за поредния лов, замина за Колима със смъртоносното клеймо „КРТД“^[1]. „Буквеник“, „буква“, с най-опасната буква „Т“. Листче тънка цигарена хартийка, залепено в „личното дело“

на Крист — тънко, прозрачно листче — „спецуказание на Москва“; текстът беше отпечатан на стъклограф много наслуки, лошо — или това бе някакъв десети екземпляр от пишеща машина — на Крист му се случи да държи в ръцете си това смъртоносно листче, а фамилното му име бе вписано с твърда ръка, с безгрижен, четлив канцеларски почерк — все едно, че текстът изобщо не беше нужен — онзи, който пише без да гледа, ще съумее да сложи името, да закрепи мастилото на нужния ред. „По време на излежаването на присъдата да бъде лишен от телеграфна и пощенска връзка, да се използва само за тежък физически труд, веднъж на три месеца да се докладва за поведението му.“

„Спецуказанията“ бяха заповед да се убие, да не се пусне жив и Крист го разбираще. Но нямаше време да мисли за това. И — не му се мислеше.

Всички „спецуказани“ знаеха, че това листче цигарена хартия задължава всяко бъдещо началство — от конвоирания до началника на лагерното управление — да следи, да докладва, да взема мерки и ако който и да е малък началник не проявеше активност при унищожаването на онези, които имаха „спецуказания“ — срещу този началник щяха да напишат донос другарите му, неговите колеги. И щеше да се сблъска с неодобрението на висшето началство. И лагерната му кариера щеше да стане безнадеждна, ако не участва активно в изпълнението на заповедите на Москва.

В миньорската проучвателна група затворниците бяха малко. Счетоводителят — по съвместителство секретар на началника — битовакът Иван Богданов, на няколко пъти говори с Крист. Имаше хубава длъжност — пазач. Предишният, старецът-естонец, бе умрял от сърдечна недостатъчност. Крист мечтаеше за тази работа. Не го назначиха... И той псуваше. Иван Богданов го слушаше.

— Ти си със специални указания — рече Богданов.

— Знам.

— Знаеш ли каква е системата?

— Не.

— Личното дело е в два екземпляра. Единият върви с человека, като негов паспорт, а другият се пази в лагерното управление. Онзи, другият, разбира се, е недостъпен, но никой никога не ги сверява.

Цялата работа е в тукашното листче — в това, което върви заедно с теб.

Скоро след това решиха да прехвърлят Богданов на друго място и той дойде да се сбогува с Крист направо на работната площадка, пред проучвателния изкоп. Малкият пушещ огън отпъждаше комарите. Иван Богданов седна на края на изкопа и извади от пазвата си някаква хартийка, много тънка и избеляла.

— Утре заминавам. Ето ги твоите специални указания.

Крист ги прочете. Запомни ги за цял живот. Иван Богданов взе листчето и го изгори, без да го пуска от ръката си, докато не изчезна и последната буква.

— Желая ти...

— Бъди здрав.

Дойде друг началник — в живота на Крист имаше извънредно много началници, — дойде и друг секретар на началника.

Крист започна да се изморява много в мината и знаеше какво означава това. Оваканти се длъжността на лебедкаджия. Но Крист никога не беше работил с механизми и дори радиограмофона гледаше със съмнение и неувереност. Ала Семьонов, криминалният, който напускаше тази длъжност заради друга, по-добра, го успокои:

— Ти наистина си левак, такъв балък не съм срещал. Всички вие, леваците, сте такива. Всички. От какво те е страх? Един затворник не бива да се бои от никакви механизми. Сега му е времето да се научиш. Никаква отговорност. Трябва само смелост и нищо повече. Хващай ръчките, не ме дръж тук, че и аз ще си изпусна шанса...

Макар Крист да знаеше, че криминалните са едно, а леваците — особено левак с буквите „КРТД“ — съвсем, съвсем друго, когато ставаше дума за отговорност — увереността на Семьонов му се предаде.

Нарядчикът беше старият и спеше при тях, в дъното на бараката. Крист отиде при него.

— Нали имаш спецуказание.

— Откъде да знам?

— Ти не знаеш. Пък и аз, да предположим, не съм виждал делото ти. Да опитаме.

Така Крист стана лебедкаджия, включващо и изключващо с лостовете електрическата лебедка, размотаваше стоманеното въже и

спускаше вагонетките в шахтата. Поотчина си малко. Един месец. Сетне пристигна някакъв „битовак“-механик и Христ отново го пратиха в шахтата, той тикаше вагонетките, пълнеше ги с въглища и си мислеше, че механикът-„битовак“ няма да остане дълго на тази нищожна, без „кяр“ работа — лебедкаджия в мината, — че само за „буквеници“ като Христ лебедката е рай, а когато механикът-„битовак“ се махне — Христ отново ще задвижва тези благословени лостове и ще включва прекъсвача.

Христ не беше забравил нито един ден от времето, прекарано в лагера. Оттам, от златната мина, го закараха в специоната, осъдиха го, лепнаха му тази присъда, чийто срок изтичаше.

Христ бе успял да завърши и курсовете за фелдшери; остана жив и — което беше още по-важно — не зависеше от никого — важно качество на медицинската професия в Далечния север, в лагера. Сега Христ отговаряше за приемното отделение в огромната лагерна болница.

.....

Но нямаше как да се спаси. Буквата „Т“ в досието му беше знак, дамга, клеймо, белег, по който го бяха преследвали години наред, бяха го държали в леденостудени-те златодобивни забои в колимския студ от минус шестдесет градуса. Убиваха го с тежката работа, с непосилния лагерен труд, прославян като въпрос на чест, въпрос на слава, въпрос на доблест и геройство, убиваха го с побоите на началниците, с прикладите на конвоя, с юмруците на бригадирите, с подбутванията на бръснарите, с лактите на другарите му... Убиваха го чрез глад — с „чорбица“, с лагерната „супица“.

Христ знаеше, виждаше и хиляди пъти се бе убеждавал, че никоя друга алинея от Наказателния кодекс не представлява толкова голяма заплаха за държавата, колкото неговата, на Христ, с буквата „Т“. Нито измената на родината, нито терорът, нито целият този страшен букет от точки на петдесет и осми член. Съчетанието от четирите букви в делото на Христ бе като дамга на животно, което трябва да бъде убито, което е заповядано да се убие.

Целият конвой на всички предишни, сегашни и бъдещи лагери в страната организирано ходеше на лов за тези четири букви — нито един началник на този свят не би проявил слабост при унищожаването на такъв „враг на народа“.

Сега Крист, фелдшер в голямата болница, водеше неуморна борба с криминалните — с онзи престъпен свят, който държавата бе призовала на помощ през тридесет и седма година, за да унищожи Крист и другарите му.

В болницата Крист работеше извънредно много, без да жали нито времето, нито силите си. Висшето началство в съответствие с постоянните наредждания на Москва неведнъж бе давало заповед за свалянето на такива като Крист, за прехвърлянето им на обща работа, за изпращането им по етапен ред. Но началникът на болницата беше стар колимчанин и знаеше цената на енергията на такива хора. Добре разбираще, че Крист целият ще се отдае на работата си. А Крист знаеше, че началникът разбира това.

И ето че присъдата бавно се топеше, както зимният лед в страната, където липсват преобразяващите живота топли пролетни дъждове, а има само бавно, разрушаващо въздействие на ту студеното, ту изгарящо слънце. Присъдата се топеше, сякаш бе лед, намаляващ. Краят ѝ се виждаше.

Страшното наближаваше Крист. Цялото му бъдеще щеше да бъде отровено от тази важна справка за съдимост, от члена, от буквите „КРТД“. Тези четири букви щяха да затворят всички пътища в неговото бъдеще — за цял живот, в което и да е кътче на страната, на каквато и да е длъжност. Тази буква щеше да го лиши не само от паспорт, но и от работа — за вечни времена, — нямаше да му позволи да напусне Колима. Крист внимателно наблюдаваше как освобождаваха малцината, които подобно на него бяха доживели до този миг с клеймото на буквата „Т“ в московските си присъди, в лагерните си паспорти-формуляри, в „личните дела“.

Опитваше се да прецени тази застойна сила, от която зависеше живота на хората, да я оцени трезво.

В най-добрия случай след изтичането на присъдата щяха да го оставят на същата работа, на старата длъжност. Нямаше да го пуснат от Колима. Щяха да го оставят до първия сигнал, до първото иззвирване на рога, оповестяващо началото на лова...

Какво да стори? Може би най-простото е въже... Мнозина бяха решавали така този въпрос. Не! Крист щеше да се бие докрай. Да се бие като звяр — така, както го бяха учили през този дългогодишен лов на хора, организиран от държавата.

Христ не спеше по цели нощи, мислейки за скорошното, неотвратимо освобождаване. Не проклинаше, не се страхуваше. Христ търсеше изход.

Както винаги, озарението дойде внезапно. Внезапното след страшно напрежение — напрежението не беше умствено, не и сърдечно, а на цялото същество на Христ. То дойде, както идват най-силните стихове, най-добрите редове от разказ. Човек напразно мисли върху тях денем и нощем, докато не дойде озарението, подобно на радост от намерената точна дума, от вярното решение. Не като радост на надеждата — прекалено много разочарования, грешки и удари в гръб бе имало в живота на Христ.

Но озарението дойде. Лида...

Христ работеше в тази болница отдавна. Неизменната му преданост на интересите на болницата, енергията, постоянното участие във всичко, което се отнасяше до болницата — винаги в нейна полза! — бяха поставили затворника Христ в по-особено положение, фелдшерът Христ не беше завеждащ приемното отделение, тази длъжност бе за волнонаемен. Не се знаеше кой я заемаше — щатната ведомост винаги бе кръстословица, която всеки месец се решаваше от двама души — началника на болницата и главния счетоводител.

През целия си съзнателен живот Христ бе обичал реалната власт, а не показното почитане. И навремето, на младини, писателството го привличаше не със славата, не с известността, а със съзнанието за собствената сила и с умението да напишеш, да направиш нещо ново, свое, което никой друг не може да направи.

Юридически стопани на приемното отделение бяха дежурните лекари, но те бяха тридесет души и приемствеността — на заповедите, на текущата лагерна „политика“ и на другите закони в затворническия свят и в света на техните господари — всичко това се пазеше единствено в паметта на Христ. Това бе много тънко нещо, не всеки можеше да го разбере. Ала с него трябваше да се внимава, то трябваше да се изпълнява и дежурните лекари добре разбираха това.

На практика решението за хоспитализацията на всеки един болен зависеше от Христ. Лекарите го знаеха, дори получаваха — разбира се, на думи — преки указания за това от началника.

Преди около две години дежурният лекар, бивш затворник, дръпна Христ настрана...

— Тук има едно момиче...

— Никакви момичета.

— Чакай. Аз не го познавам. Ето каква е работата.

Лекарят зашепна на ухoto на Крист груби, отвратителни неща. Накратко, началникът на едно лагерно учреждение, на някакво лагерно отделение, преследвал секретарката си — „битовачка“, естествено. Лагерният ѝ съпруг отдавна бил пратен в дисциплинарната мина по заповед на началника. Но момичето не пожелало да живее с началника. И ето че сега, пътьом — етапът минаваше покрай болницата, — тя прави опит да се „скатае“ тук, за да се спаси от преследванията. След оздравяване болните от централната болница не ги връщат на старите им места — щяха да я изпратят другаде. Може би някъде, където началникът нямаше да може да я открие.

— Виж какво — рече Крист! — Я да го видя това момиче.

— То е тук. Влез, Лида!

Пред Крист застана ниско русо момиче и смело посрещна погледа му.

Ех, колко хора се бяха изнизали пред очите на Крист. Колко хиляди очи бе разбрал и разгадал. Крист грешеше рядко, много рядко.

— Добре — рече той. — Оставете я в болницата.

Началничето, което бе докарало Лида, хукна да протестира. Но за надзирателите от болницата един младши лейтенант не е кой знае какъв чин. Не го пуснаха в болницата. До полковника — началника на болницата — лейтенантът така и не стигна, успя да проникне само при майора, главния лекар. Едва дочака да го приемат, доложи по какъв въпрос е дошъл. Главният лекар го помоли да не уничи лекарите от болницата кой е болен, а кой — не. Освен това защо лейтенантът се интересува толкова много от съдбата на секретарката си? Да помоли в местния лагер да му дадат някоя друга. И ще му я изпратят. С една дума, главният лекар няма повече време. Следващият!...

Лейтенантът си замина с псуви и завинаги изчезна от живота на Лида.

Лида се закрепи в болницата, работеше нещо в кантората, участваше в художествената самодейност. Крист така и не разбра по кой член бе осъдена — никога не се интересуваше от присъдите на хората, с които се бе срещал в лагера.

Болницата беше голяма. Огромна триетажна сграда. Два пъти в денонощието конвойт докарваше смените от лагерната зона — лекари, сестри, фелдшери, санитари, персоналът безшумно се преобличаше в съблекалните, безшумно плъзваше из отделенията на болницата и едва когато стигаше до работните си места, се превръщаше във Василий Фьодорович, Ана Николаевна, Катя или Петя, Васка или Женка, Дългия или Рижавата — в зависимост от длъжността — лекар, сестра, санитар или лице от „вънния“ обслужващ персонал.

Тъй като по всяко време от денонощието имаха нужда от него, Христ не се прибираше в лагера. Понякога случайно се срещаха с Лида, усмихваха се един на друг. Всичко това бе преди три години. В болницата вече на два пъти бяха сменени началниците на „частите“. Никой дори не си спомняше как Лида бе попаднала тук. Помнеше единствено Христ. Трябваше да разбере дали и Лида помни.

Решението бе взето и по време на едно общо събрание на персонала Христ се приближи до Лида.

Лагерът не обича сантименталностите, не обича дългите, излишни предговори и обяснения, не обича различните „подходи“.

И Лида, и Христ бяха стари колимчани.

— Слушай, Лида — ти работиш в отчетната част, нали?

— Да.

— Ти ли печаташ документите за освобождаване?

— Да — рече Лида. — Понякога ги печата и началникът. Но той печата лошо, само разваля бланките. Затова всички тези документи ги печатам аз.

— Скоро ще ти дадат моите...

— Честито... — Лида махна някаква невидима прашинка от престиликата на Христ.

— Ще печаташ и старите ми присъди — нали има такава графа?...

— Да, има.

— В думата „КРТД“ пропусни буквата „Т“.

— Разбрах — каза Лида.

— Ако началникът забележи, когато му го дадеш за подпись — усмихни се и кажи, че си събркала. Развалила си бланката...

— Знам какво да кажа...

Обслужващият персонал вече се строяше за излизане на работа.

Минаха две седмици и Крист го извикаха, за да му връчат справка за освобождаване — без буквата „Т“.

Двамина негови познати инженери и един лекар отидоха заедно с Крист в паспортния отдел, за да видят какъв паспорт ще му дадат. Или щяха да му откажат като на... Документите се предаваха през едно прозорче, отговорът идваше след четири часа. Крист обядва при един познат лекар без никакво вълнение. Във всички подобни случаи човек трябва да се застави да обядва, вечеря и закусва.

След четири часа през прозорчето изскочи лилавата хартийка на паспорт с валидност една година.

— За една година ли? — попита Крист, недоумявайки и влагайки във въпроса особен, свой смисъл.

През прозорчето се подаде обръснатата физиономия на някакъв военен:

— За една година. В момента нямаме бланки за петгодишни паспорти. Какъвто ви се полага. Ако искате, изчакайте до утре — ще докарат бланки и ще го препишем. Или предпочитате да смените този след една година?

— По-добре да сменя този.

— Разбира се. — Прозорчето се затвори.

Познатите на Крист останаха поразени. Единият инженер нарече Крист голям късметлия, другият съзря в това отдавна чаканото смекчаване на режима — първата лястовица, която непременно, на всяка цена щеше да докара пролетта. Лекарят виждаше в това божията намеса.

.....

Крист не каза нито дума благодарност на Лида. Пък и тя не чакаше. За такова нещо не се благодари. Благодарността е неподходяща дума.

[1] Контрареволюционна и троцкистка дейност. — Б.пр. ↑

АНЕВРИЗМА НА АОРТАТА

Генадий Петрович Зайцев застъпи на дежурство в девет сутринта, а в десет и половина вече пристигна „етап“ — болни жени. Сред тях бе и онази, за която го бе предупредил Подшивалов — Екатерина Гловацка. Черноока, закръглена, тя допадна на Генадий Петрович, много му допадна.

— Бива ли си я? — попита фелдшерът, когато изведоха болните да се мият.

— Бива си я...

— Тя е... — и фелдшерът прошепна нещо на ухoto на доктор Зайцев.

— Какво от това, че е на Сенка? — високо рече Генадий Петрович. — На Сенка или на Венка — за опит пари не вземат.

— Желая успех. От все сърце!

Надвечер Генадий Петрович тръгна на обиколка из болницата. Дежурните фелдшери, познавайки навиците му, наливаха в мензурки необичайни смесици от „тинктура абсенти“ и „тинктура валериани“, приготвяха му ликъор „Светлосиня нощ“ или просто денатуриран спирт. Лицето на Генадий Петрович се зачервяваше все повече и повече, късо подстриганата сива коса не можеше да прикрие алената плешивина на дежурния лекар. В единадесет вечерта Зайцев стигна до женското отделение. То вече беше заключено с железни резета, за да не се намъкнат вътре насилици-криминални от мъжките стаи. Вратата беше с шпионка, имаше и бутон на електрически звънец, който се намираше в помещението на охраната.

Генадий Петрович почука, шпионката „намигна“ и резетата затракаха. Дежурната сестра отключи. Достатъчно добре познаваше слабостите на Генадий Петрович и гледаше на тях със снизходящението на арестант към арестант.

Генадий Петрович мина в процедурната и сестрата му подаде мензурка със „Светлосиня нощ“. Генадий Петрович я гаврътна.

— Извикай ми от днешните тая... Гловацка.

— Ами че тя... — сестрата поклати с укор глава.
— Не е твоя работа. Извикай я...

Катя почука и влезе.

Дежурният лекар сложи резето.

Катя седна на края на кушетката. Генадий Петрович разкопча халата ѝ, подви яката му и зашепна:

— Трябва да те преслушам... Сърцето ти... Твоята завеждаща ме помоли... Аз по френски... без стетоскоп...

Генадий Петрович притисна косматото си ухо до топлата гръд на Катя. Всичко ставаше така, както бе ставало десетки пъти по-рано с други. Лицето на Генадий Петрович се зачерви, той чуваше само глухите удари на собственото си сърце. Прегърна Катя. Внезапно долови някакъв странен и много познат звук. Сякаш някъде наблизо мъркаше котка или ромолеше планински ручей. Генадий Петрович бе прекалено добър лекар — все пак навремето беше асистент на Плетньов.

Собственото му сърце биеше все по-спокойно, все по-тихо. Генадий Петрович избърса изпотеното си чело с вафлената кърпа и отново започна да преслушва Катя. Помоли я да се съблече и тя свали дрехите си, обезпокоена от променения му тон, от тревогата, която прозираше в гласа и в очите му.

Генадий Петрович я преслушваше отново и отново — котешкото мъркане не изчезваше.

Той започна да кръстосва стаята, като щракаше с пръсти, сетне махна резето. Нощната сестра се усмихна съучастнически и влезе.

— Дайте ми историята на заболяването на тази пациентка — рече Генадий Петрович. — Отведете я. Простете ми, Катя.

Генадий Петрович взе папката с историята на заболяването на Гловацка и седна на масата.

— Виждате ли, Василий Калинич — казва на следващата сутрин началникът на болницата на новия партиен секретар, — вие сте млад колимчанин, не сте запознат с всичките подлости на господа политкаторжниците. Ето, прочетете какви ги пише дежурният лекар. Това е рапортът на Зайцев.

Партийният секретар отиде до прозореца, дръпна единия край на пердото и подложи рапорта под лъча светлина, разсейн от дебелия слой лед върху стъклото.

— Е?

— Това, струва ми се, е нещо много опасно...

Началникът се разсмя с цяло гърло.

— Мен — рече той — господин Подшивалов няма да ме преметне.

Подшивалов беше затворник, ръководител на кръжока за художествена самодейност, на „крепостния театър“, както се шегуваше началникът.

— Че какво общо има?...

— Как какво, скъпи ми Василий Калинич! Това момиче — Гловацка — беше в култбригадата. Артистите, нали знаете, се ползват от никаква що-годе свобода. Тя ходи с Подшивалов.

— Така значи...

— Естествено, щом това се разбра, ние я разкарахме от бригадата в дисциплинарна женска мина. В такива случаи, Василий Калинич, ние разделяме любовниците. Който е по-полезен и работата му е по-важна — оставяме го тук, а другия — в дисциплинарна мина...

— Това не е много справедливо. Би трябвало и двамата...

— Съвсем не. Нали целта е да се разделят. Полезните човек остава в болницата. И вълците са сити, и агнетата — цели.

— Тъй, тъй...

— Слушайте по-нататък. Гловацка замина за наказателната мина, а след месец пак ни я карат — пребледняла, болна — те там много добре знаят с какво да се нагълтат — и я записват в болницата. Когато на сутринта научих — наредих да я изпишат по дяволите. Откарват я. След три дни пак ми я водят. Тогава научих, че много я бивало по бродерийте — нали те в Западна Украйна всички са майстори — съпругата ми ме помоли да оставя Гловацка в болницата за една седмица — жена ми готови никаква изненада за моя рожден ден — бродерия ли, друго ли, не знам...

Накратко, извиках Подшивалов и му рекох: ако ми обещаеш, че няма да правиш опити да се виждаш с Гловацка — ще я оставя за една седмица. Подшивалов ми се закле и ми благодари.

— И какво? Виждали ли са се?

— Не, не са. Но той сега действа чрез подставени лица. Ето, Зайцев — дума да няма, добър лекар е. Дори прочут навремето. Сега настоява, дори рапорт написал: „Гловацка е с аневризма на аортата“. А все ѝ откриваха невроза на сърцето, стенокардия. От дисциплинарната мина я изпратиха с фалшив диагноза — „порок на сърцето“, но нашите лекари веднага я изобличиха. Зайцев, видите ли, пише, че „всяко по-рязко движение на Гловацка може да доведе до летален изход“. Вижте какви ги измислят!

— Даа — рече партийният секретар, — но нали има и други терапевти, да я бяхте показали на тях.

Началникът и по-рано, преди рапорта на Зайцев, бе пращал Гловацка при други лекари. Всички те послушно бяха констатирали, че е здрава — началникът бе заповядал да се изпише.

На вратата на кабинета се почука. Влезе Зайцев.

— Поне да си бяхте пригладили косата, преди да се явите при началника си.

— Добре — отвърна Зайцев, като оправяше косата си.

— Идвам при вас, гражданино началник, по важен въпрос. Изписват Гловацка. Тя има аневризма на аортата, в тежка форма. Всяко движение...

— Марш оттук! — разкреша се началникът. — Докъде стигнаха, гадовете! В кабинета ми идват...

След традиционния спокоен обикновен обик Катя си събра багажа, подреди го в арестантската си торба и застана в редиците на „етапа“. Войникът от конвоя извика името ѝ, тя направи няколко крачки и огромната врата на болницата я изплю навън. Пред входа чакаше покрит с брезент камион. Задният капак бе свален. Медицинската сестра, която бе в каросерията, протегна ръка на Катя. От гъстата мразовита мъгла изникна Подшивалов. Той махна на Катя с ръкавицата си, момичето му се усмихна спокойно и весело, протегна длан към медицинската сестра и скочи в колата.

На часа нещо жегна Катя в гърдите и губейки съзнание, тя видя за последен път изкривеното от страх лице на Подшивалов и заскрежените прозорци на болницата.

— Занесете я в приемното отделение — нареди дежурният лекар.

— Най-добре ще е направо в моргата — рече Зайцев.

ПАРЧЕ МЕСО

Да, Голубев принесе тази кървава жертва. Парчето месо бе изрязано от тялото му и хвърлено в краката на всемогъщия бог на лагерите. За да умилостиви бога. Да го умилостиви или да го изльже? Жivotът повтаря Шекспировите сюжети по-често, отколкото си мислим. Нима лейди Макбет, Ричард III и Клавдий са само образи от средновековието? Нима Шейлок, който е искал да отреже от тялото на венецианския търговец един фунт живо човешко месо — нима той е само приказка? Разбира се, подобният на червей израстък на сляпото черво, тозиrudиментарен орган, тежи по-малко от един фунт. Разбира се, жертвата бе принесена в условията на пълна стерилност. И все пак... Рудиментарният орган се бе оказал съвсем неrudиментарен, а необходим, действащ, спасителен...

Краят на годината изпълва живота на затворниците с беспокойство. То обземаше всички, които не бяха сигурни за местата си (а кой арестант може да е сигурен за своето място?) — разбира се, ставаше дума за петдесет и осми член, спечелили след дългогодишна работа в забоите, сред глад и студ призрачното, крехко щастие да работят няколко месеца, няколко седмици по специалността си или като „обслужващ персонал“ — счетоводител, фелдшер, лекар, лаборант — всеки, който се бе домогнал до длъжност, предназначена за волнонаемни (а волнонаемни нямаше) или за „битоваци“ — а „битоваци“ не сипадаха по тази „привилегирована“ работа, понеже винаги можеха да сеуроят на нея, поради което пиянстваха, а правеха и по-лоши неща.

На щатните длъжности работеще петдесет и осми член и работеще добре. Отлично. И безнадеждно. Понеже щеше да дойде комисия, щеше да ги открие, да ги свали от длъжност, а и началникът щеше да получи мъррене. И началникът не желаше да си разваля отношенията с тази сериозна комисия, затова предварително махаше всички, на които не им се полагаше да заемат тези „привилегировани“ длъжности.

Свестният началник чака комисията да пристигне. Нека да поработи сама — да свали от длъжност когото успее и да го разкара по етапен ред. Това е проста работа, но на когото му се размине, той ще остане за дълго — за цяла година, до идния декември. Или най-малкото за половин година. По-лошите, по-глупавите началници сами отстраняваха от длъжност, без да дочакат идването на комисията, за да рапортват, че всичко е наред.

Най-лошите и най-неопитните началници честно изпълняваха заповедите на висшето началство и не допускаха петдесет и осми член до никаква друга работа освен с кирка и ръчна количка, трион и брадва.

При такива началници работата върви най-зле. Тези началници бързо ги снемат от длъжност.

Та масовите акции на комисиите се провеждаха в края на годината — висшето началство си имаше свои недостатъци що се отнася до контрола и се стараеше да ги ликвидира в края на годината. И пращаше комисии. А някои идваха лично. Лично. Трупаха им се команандировъчни, а и „обектите“ не оставаха без личен надзор — имаше къде да се сложи чавка, че е изпълнено, дори просто да се поразтъпчат, да се поразходят, понякога — за да покажат нрава си, силата си, величието си.

Всичко това се знаеше както от затворниците, така и от началниците — от малките до най-големите, с големи звезди по пагоните. Тази игра не бе нова — един добре познат обред. И все пак вълнуващ, опасен и неотвратим.

Едно такова декемвийско посещение можеше да съсипе живота на мнозина и бързо да вкара в гроба довчерашните щастливци. След такива посещения за никого в лагерите не настъпваха промени към по-добро. Очакваха ги само неприятности.

Още от снощи плъзнаха слухове, лагерни „партенки“, същите онези „партенки“, които винаги се сбъдваха. Разправяха, че пристигнало някакво началство с цял камион „бойци“ и със затворнически автобус, „черен гарван“, за да откарят плячката си в каторжните лагери. Местното началство се засуети, големите започнаха да изглеждат дребни в сравнение с господарите на живота и смъртта — някакви непознати капитани, майори и подполковници. Подполковниците се криеха някъде навътре в кабинетите. Капитаните

и майорите тичаха по двора с някакви списъци и в тези списъци сигурно беше и името на Голубев. Той чувстваше това, знаеше го. Но все още не съобщаваха нищо, никого не викаха. Още не бяха „отписали“ никого от зоната.

Преди около половин година, по време на поредното идване на затворническия автобус в селището и поредния лов на хора, Голубев, когото тогава го нямаше в списъците, беше близо до портала, до един затворник-хирург. Хирургът работеше в малката болница не само като хирург, а лекуваше всякакви болести.

Натикваха в автобуса поредната група хванати, заловени, разобличени арестанти. Хирургът се сбогуваше със свой приятел — човека го откарвала.

А Голубев стоеше до хирурга. И когато колата се заклатушка сред облаци прах, когато се скри в планинската клисура, хирургът рече, като гледаше Голубев право в очите, каза за приятеля си, заминал към своята гибел: „Никой не му е крив. Остър пристъп на апандисит — и щеше да остане тук.“

Голубев добре запомни тези думи. Запомни не мисълта, не съдържанието. Това бе зрителен спомен: твърдият поглед на хирурга, облациите прах...

— Търси те нарядчикът — дотича някой, и Голубев видя нарядчика.

— Стягай се! В ръцете на нарядчика имаше лист, списък — не беше голям.

— Ей сега — рече Голубев.

— Ще дойдеш на портала.

Но Голубев не отиде там. Хванал се с две ръце за дясната половина на корема, той започна да стене и се помъкна към санитарната част.

На прага застана хирургът, същият онзи хирург, и в очите му проблесна нещо, някакъв спомен. Може би облакът прах, забулващ автомобила, в който откарвала приятеля му.

Прегледът бе кратък.

— В болницата. И ми пратете операционната сестра. За асистент ми извикайте лекаря от селището за волнонаемни. Спешна операция.

В болницата, на около два километра от зоната, Голубев го съблякоха, измиха го и го записаха.

Двама санитари го въведоха в операционната и го сложиха да легне на масата. Вързаха го с платнени ленти.

— Сега ще ти направим инжекция — чу той гласа на хирурга. — Но ти, струва ми се, си юнак.

Голубев мълчеше.

— Отговаряй! Сестра, поприказвайте с болния.

— Боли ли?

— Боли.

— Винаги е така при местна анестезия — чуваше Голубев гласа на хирурга, който обясняваше нещо на асистента. — Само името му е обезболяване. Ето той...

— Потърпи още малко!

Голубев потръпна с цялото си тяло от острата болка, ала тя почти на часа се притъпи. Хиурзите заприказваха нещо един през друг, весело, високо. Операцията привършваше.

— Е, махнахме ти апендицса. Сестра, покажете на болния неговото парче месо. Виждаш ли го? — сестрата приближи до лицето на Голубев змиеподобното парче черво, дълго колкото половин молив.

— Според инструкцията болният трябва да види, че не са го разрязали напразно, че израстъкът наистина е махнат — обясняваше хиургът на волнонаемния си асистент. — Ето че изкарахте една малка практика.

— Много съм ви благодарен за изнесения урок — каза волнонаемният лекар.

— Урок по хуманност, по човеколюбив — мъгливо рече хиургът, докато си сваляше ръкавиците.

— Ако пак се появи нещо подобно, непременно ме извикайте — каза волнонаемният лекар.

— Ако се появи нещо подобно — непременно ще ви извикам — рече хиургът.

Санитарите и оздравяващите болни със закърпени бели престилки внесоха Голубев в болничната стая. Следоперационната беше малка, но в болницата се правеха, малко операции и сега там лежаха не хирургични болни. Голубев лежеше по гръб, като внимателно докосваше бинта, намотан като набедрена превръзка на индийски факир или на някой йога. Беше виждал такива рисунки в списанията от своето детство, асетне почти през целия си живот не

знаеше — съществуват ли в действителност такива факири или йоги. Но мисълта за йогите само се пълзна през мозъка му и изчезна. Волевото напрежение, нервното напрежение спадаше и тялото на Голубев бе обзето от приятното чувство за изпълнен дълг. Всяка клетка на организма му пееше, тананикаше си нещо весело. Това бе почивка за няколко дни. Голубев засега се беше спасил от изпращането в каторжната неизвестност. Това бе отсрочка. Колко дни застраства раната? Седем-осем. Значи след две седмици отново го очакващо опасност. Две седмици беше много време, едва ли не цяло хилядолетие — време, достатъчно да се подготви за нови изпитания. Но нали времето за застрастване, тези седем-осем дни, са по учебник, при първично заздравяване, както казаха лекарите. Ами ако раната гнояся? Ако лепенката, която я предпазва, се отлепи от кожата по-рано, отколкото трябва? Голубев внимателно опира лепенката — твърдата, вече засъхваща, пропита с гуми-арабика марля. Опира я през бинта. Да... Това е последният изход, резервът, още няколко дни, а може би и месеци. Ако стане нужда. Голубев си спомни голямата болнична стая в мините, където бе лежал преди около година. Там едва ли не всички болни нощем размотаваха превръзките си, посипваха раните със спасителната мръсотия, истинска мръсотия от пода, разкървавяваха ги, разчопляха ги. Тогава тези нощи превръзки будеха у новака Голубев учудване, едва ли не презрение. Ала мина година и той започна да разбира постъпките на болните, вече почти им завиждаше. Сега можеше да се възползва от тогавашния си опит. Голубев заспа и се събуди от това, че нечия ръка повдигна одеялото от лицето му. Голубев винаги спеше, както се спи в лагерите — завит презглава, мъчейки се преди всичко да се стопли и да си запази главата. Над Голубев се наведе нечие много красиво лице — с мустачки и с къса прическа. Накратко, главата никак не приличаше на арестантска и когато отвори очи, Голубев си помисли, че това е някакъв спомен, като йогите, или сън — може би страшен, а може би не.

— Левандур — разочаровано изхриптя човекът, покривайки лицето на Голубев с одеялото. — Левандур. Няма хора^[1].

Но Голубев отметна одеялото с немощните си пръсти и погледна човека. Човекът го познаваше, също и Голубев него. Безспорно. Но да не бърза, да не бърза да го разпознава. Трябва да си припомни добре. Да си спомни всичко. И Голубев си спомни. Човекът с късата прическа

беше... Ето, сега той ще се съблече до прозореца и Голубев ще види на гърдите му сплетени на топка змии. Човекът се обърна и сплетените змии застанаха пред погледа на Голубев. Това беше Кононенко — криминален, с когото Голубев бе лежал преди няколко месеца в етапния затвор, убиец с много присъди, прочут престъпник, който вече няколко години „се скатаваше“ по болниците и следствените затвори. Щом наближеше времето да го изпишат, Кононенко убиваше някого, все едно кого, някой „левак“ — удушаваше го с пешкир. Пешкирът, затворническият пешкир, бе любимото оръдие за убийство на Кононенко, негов авторски почерк. Арестуваха го, завеждаха ново дело, отново го осъждаха, прибавяха нови двадесет и пет години към стотиците, които вече трябваше да излежава. След съда Кононенко гледаше да се озове в болницата, да си „почине“, сетне отново убиваше и всичко започваше отначало. По онова време криминалните вече не ги разстрелваха. Можеше да бъдат разследвани само „враговете на народа“, тези по петдесет и осми член.

Сега Кононенко е в болницата — спокойно размишляващ Голубев, а всяка клетка от тялото му пееше радостно и не се страхуваше от нищо — вярваше в късмета си. Сега Кононенко е в болницата. Минава през болничния „цикъл“ на зловещите си превъплъщения. Утре, а може би вдругиден по програмата на Кононенко предстоеше поредното убийство. Дали не бяха напразни всички стремежи на Голубев — операцията, огромното напрежение на волята. Кононенко може да избере тъкмо него, Голубев, за поредна жертва. Може би не трябваше да се измъква от изпращането в каторжните лагери, където прикрепваха квадратно парче плат на гърба с петцифрен номер и раздаваха дрехи на черни и бели ивици. Но за сметка на това там не бият, не крадат от „мамбото“. Няма ги и безбройните кононенковци.

Леглото на Голубев беше до прозореца. Кононенко лежеше срещу него. А до вратата, с крака към краката на Кононенко, лежеше още един болен. Голубев добре виждаше лицето му, не трябваше да се извръща, за да го види. И него го познаваше. Това бе Подосенов, постоянен клиент на болницата.

Братата се отвори и влезе фелдшерът с лекарствата.

— Казаков! — провикна се той.

— Тук! — обади се Кононенко и се надигна.

— Има бележка за теб — фелдшерът му подаде сгънато на няколко пъти листче.

„Казаков ли? — тази мисъл пулсираше в мозъка на Голубев. — Но това не е Казаков, а Кононенко.“

И изведенъж Голубев разбра всичко, по тялото му изби студена пот.

Работата се оказа много по-лоша. Никой от тримата не грешеше. Това беше Кононенко — „сухар“, както викат криминалните на такива, сменили името си, и под чуждото име Казаков, с присъдите на Казаков, Кононенко бе записан вместо него в болницата^[2]. Това беше още по-лошо, още по-опасно. Ако Кононенко си беше Кононенко, негова жертва можеше да бъде Голубев или някой друг. Имаше възможност за избор, съществуващя някакъв шанс, възможност за спасение. Но ако Кононенко вече е Казаков — тогава за Голубев нямаше спасение. Ако Кононенко заподозре нещо — Голубев щеше да умре.

— Ти какво, да не си ме срещал по-рано? Какво ме гледаш като змия жертвата си? Или както жертвата гледа змия? Как е по-правилно да се каже според вас, учените?

Кононенко седеше на дървеното столче пред леглото на Голубев и късаше бележката на ситни парченца с коравите си, големи пръсти. Късчетата хартияпадаха върху одеялото.

— Не, не съм те срещал — изхриптя Голубев и пребледня.

— Много добре, че не си ме срещал — рече Кононенко, докато откачаše пешкира от гвоздея, забит в стената над леглото и го размаха пред лицето на Голубев. — Щото вчера се канех да удуша ей тоя „доктор“.

Той кимна към Подосенов и лицето на онзи застини от безмерен ужас.

— Знаеш ли го какви ги върши — весело говореше Кононенко, като сочеше с пешкира към Подосенов. — В пикнята си — ей го къде е бурканчето, под леглото му — прибавя от собствената си кръв... Одраска си пръста и капне една капка в пикнята. Начетен. Цял доктор. Заключителен лабораторен анализ: в урината има кръв. И нашият „доктор“ остава в болницата. Е, кажи ми, такъв човек заслужава ли да живее, или не?

— Не знам — рече Голубев.

— Не знаеш ли? Знаеш. А вчера те донесоха тебе. Ти беше с мен в етапния затвор, нали? Преди тогавашната ми присъда. Тогава се казвах Кононенко...

— Нито съм те чувал, нито съм те виждал — каза Голубев.

— Не е вярно, виждал си ме. Затова реших. Вместо „доктора“ — тебе да очистя. Той какво е виновен? — Кононенко посочи към бледото лице на Подосенов, което бавно, много бавно бе започнало отново да поруменява. — Какво е виновен той — спасява си живота. Както и ти. Или например аз...

Кононенко кръстосваше стаята, като пресилваше от длан на длан парченцата от получената бележка.

— И щях да ти видя сметката, да те пратя на луната, окото ми нямаше да мигне. Ама фелдшерът ми донесе бележка, разбираш ли... Трябва бързо да се измъквам оттук. В мината кучетата^[3] избиват нашите. Викат на помощ всички апаши, дето сме в болницата. Не познаваш ти нашия живот... Не го познаваш, левако!

Голубев мълчеше. Знаеше го този живот. Като левак, разбира се — отстрани.

Следобед Кононенко го изписаха и той завинаги изчезна от живота на Голубев.

Докато третото легло стоеше празно, Подосенов успя да се прехвърли на края на леглото на Голубев, седна в краката му и защепна:

— Казаков ще ни удуши, непременно ще удуши и двама ни. Трябва да кажем на началството...

— Я върви на майната си — рече Голубев.

[1] На жаргона на криминалните „човек“ означава свой, също престъпник. — Б.пр. ↑

[2] Явлението е било често срещано, особено през 1905–1906 г. Някой с малка присъда по пътя към мястото на заточението е сменял името си с някой с голяма присъда, обикновено срещу заплащане, дрехи или друго възнаграждение. Когато осъденият, представящ се за човека с малката присъда, изтърпи наказанието си и излезе на свобода, другият затворник разкрива истинското си име. Наричали са ги „сухари“, т.е. продали се за „торба сухари“. — Б.пр. ↑

[3] Виж разказа „Войната на кучетата“. — Б.пр. ↑

МОЯТ ПРОЦЕС

Бригадата ни бе посетена лично от ФЬОДОРОВ. Както винаги при приближаването на началството, колелата на ръчните колички се завъртяха по-бързо, ударите на кирките станаха по-чести, по-силни. Впрочем малко по-бързо, малко по-силни — тук работеха стари лагерни вълци, готови да плюят на всякакво лагерно началство, пък и нямаха сили. Ускоряването на темпото на работа бе само страхливо следване на традицията, а може би и уважение към собствения бригадир — иначе биха го обвинили в заговор, биха го свалили от длъжност, биха го осъдили, ако бригадата спре да работи. Безсилното желание да се намери повод за почивка би било изтълкувано като демонстрация, като протест. Колелата на ръчните колички се въртяха по-бързо, но това бе повече от учтивост, отколкото от страх.

ФЬОДОРОВ, чието име се повтаряше от десетки изгорени, напукани от вятъра и глада устни, беше инспектор на районния отдел в мината. Приближаваше се до забоя, в който работеше нашата бригада.

Малко са зрелицата на този свят, които да са толкова изразителни, колкото наредените една до друга фигури на лагерното началство — с червени муцуни, охранени, тромави, натежали от собствената си сланина, с греещи като слънца нови-новенички, смърдящи къси овчи кожуси, с везани якутски кожени калпаци и с ръкавици с дълги маншети с ярка бродерия — и фигурите на „мършите“, на облечените в дрипи „фитили“ със стърчащи фъндъци вата от износените памуклийки, „мърши“ с еднакви мръсни кокалести лица и гладен блясък в хлътналите очи. Подобни композиции бяха всекидневни, ежечасни — и в „етапните“ вагони „Москва — Владивосток“, и в прокъсаните лагерни палатки от най-обикновен брезент, в които затворниците зимуваха на полюса на студа, без да се събличат, без да се мият, където косите замръзваха за стените на палатките и където беше невъзможно човек да се стопли. Покривите на тези палатки бяха надупчени — по време на близките взривове в

забоите камъните попадаха в палатките, а един голям скален къс така си и остана в нашата палатка — седяхме на него, ядяхме, деляхме си хляба...

ФЬОДОРОВ вървеше из забоя, без да бърза. С него имаше още хора, също с къси кожуси — не ми бе съдено да разбера кои са.

Беше пролет — неприятно време, когато леденостудената вода блика отвсякъде, а още не ни бяха раздали летните гумени цървули. Всички бяхме обути като през зимата — с платнени „ботуши“, съшити от стари ватени панталони, с подметки от същия материал — те подгизваха още след първите десет минути работа. Пръстите на краката — измръзнали, кървящи — ни боляха непоносимо. През първите седмици с цървлите не беше никак по-добре — гумата лесно пропускаше студа на вечно замръзналата почва и тъпата болка ни подлудяваше.

ФЬОДОРОВ се разходи из забоя, попита нещо и бригадирът ни, почтително превит, му отговори; ФЬОДОРОВ се прозя и златните му, добре направени зъби отразиха слънчевите лъчи. Слънцето вече се беше издигнало нависоко — предполагаше се, че ФЬОДОРОВ е излязъл на разходка след нощна работа. Той отново попита нещо.

Бригадирът ме извика — току-що бях докарал празната количка като стар иззвозвач — дръжките стърчаха нагоре, за да си почиват ръцете, с колелото напред — и аз се приближих до началството.

— Ти ли си Шаламов? — попита ФЬОДОРОВ.

Вечерта ме арестуваха.

Раздаваха ни лятното облекло — рубашка, памучен панталон, партенки, гумени цървули — беше един от важните дни в живота на затворниците. През друг, още по-важен есенен ден, раздаваха зимните дрехи. Раздаваха каквото се случи — напасването по „размер“ и „ръст“ ставаше в бараката, по-късно.

Дойде моят ред и домакинът рече:

— Тебе те вика Фьодоров. Когато се върнеш — тогава ще ти дам...

Не разбрах веднага истинския смисъл на думите му.

Непознат цивилен ме заведе в покрайнините на селището, където се намираше малката къщурка на инспектора от районното отделение.

Стоях в здрача пред тъмните прозорци на къщата на Фьодоров, дъвчех някаква ланшна сламка и не мислех за нищо. До стената на

къщата имаше хубава пейка, но затворниците нямаха право да сядат на пейките на началството. Галех и почесвах под ватенката си своята суха като пергамент, напукана, мръсна кожа и се усмихвах. Бях сигурен, че ме очаква нещо хубаво. Обзе ме странно чувство на облекчение, почти на щастие. Утре и вдругиден нямаше да трябва да ходя на работа, да размахвам кирката, да бълскам тези проклети камъни, когато от всеки удар тънките като канап мускули потръпват.

Знаех, че всеки момент мога да получа нова присъда. Много добре познавах лагерните традиции в това отношение. През 1938 година, през тази страшна колимска година, „завеждаха дела“ срещу всички, чиито присъди бяха малки и изтичаха. Винаги правеха така. Тук, в наказателната зона на Джелгала, пристигнах като „престоял“. Присъдата ми бе изтекла през януари четиридесет и втора, но не ме освободиха, а бях „оставен в лагера до края на войната“, както хиляди, десетки хиляди други. До края на войната! Беше трудно да се изкара един ден, да не говорим за година. Всички „престояли“ ставаха обект на повишено внимание от страна на следствените власти. Усилено ми бяха „фабрикували дело“ и в Аркагала, откъдето бях пристигнал в Джелгала. Ала не успяха. Само ме прехвърлиха в наказателната зона, което, разбира се, само по себе си беше зловещ признак. Но защо да се измъчвам с мисли за нещо, което не мога да променя?

Знаех, естествено, че трябва да съм извънредно внимателен в приказките, в поведението си — нали не бях фаталист. И все пак от това, че знаех, че предвиждах всичко, не се променяше нищо. През целия си живот не можах да се накарам да нарека някой подлец честен човек. И си мисля, че е по-добре да не живееш, щом не можеш да разговаряш с хората или трябва да говориш противоположното на онова, което мислиш.

Какъв е смисълът на човешкия опит — казвах си, седнал на земята под тъмния прозорец на Фьодоров. Какъв е смисълът да знаеш, да чувствуваш, да се досещаш, че този човек е доносник, „певец“, а онзи — подлец, пък хей онзи там — отмъстителен страхливец? Че ми е по-изгодно, по-полезно, по-спасително да съм им приятел, отколкото враг. Или поне — да си трая. Човек непрекъснато трябва да лъже — тях, себе си — и това е непоносимо трудно, много по-трудно, отколкото да се казва истината. Какъв е смисълът на това, щом не мога

да променя поведението си, характера си? За какво ми е тогава този проклет „опит“?

В стаята светна лампа, някой дръпна пердeto, вратата на къщата се отвори и дневалният ми махна от прага, викаше ме да вляза.

Цялата малка, с нисък таван стаичка — служебният кабинет на инспектора от районния отдел — бе заета от огромно писалище с безброй чекмеджета, отрупано с папки, моливи и тетрадки. Освен писалището в стаята с мъка се бяха побрали и два саморъчно направени стола. На единия, който беше боядисан, седеше Фьодоров. Вторият — без боя, лъснал от стотиците арестантски задници, бе пред назначен за мен.

Фьодоров ми посочи стола, зашумоля с бумагите и „делото“ започна...

Съдбата на затворника в лагера може да бъде „пречупена“, т.е. може да бъде променена от три неща: тежка болест, нова присъда или нещо необично. В живота ни необичайните, странните неща никак не са малко.

Отслабвайки с всеки изминал ден в заботите на Джелгала, аз се надявах, че ще успея да попадна в болницата и там или ще си умра, или ще позаякна, или ще ме пратят някъде другаде. Падах от умора, от слабост, докато вървях, си влачех краката и най-малката неравност, камъче или тънка греда на пътя ми бяха непреодолими. Но по време на всеки амбулаторен прием лекарят ми сипваше в ламариненото черпаче порция разтвор на калиев хиперманганат и хръптеше, без да ме погледне в очите: „Следващият!“. Калиевият хиперманганат го даваха да се пие срещу дизентерия, мажеха с него измръзванията, раните, изгарянията. Калиевият хиперманганат беше универсално и уникално лечебно средство в лагера. Нито веднъж не ме освободиха от работа — простодушният санитар обясняваше, че „лимитът е изчерпан“. Контролни цифри по буква „В“ — временно освободени от работа — наистина имаше: за всеки лагерен пункт, за всяка амбулатория. На никой не му се искаше да „завищава“ лимита — прекалено мекушавите лекари и фелдшерите-затворници ги очакваше обща работа. Планът беше Молох, който искаше човешки жертви.

През зимата Джелгала бе посетена от голямото началство. Пристигна Драбкин, началникът на колимските лагери.

— Знаете ли кой съм аз? Аз съм най-главният — Драбкин беше млад, назначен съвсем наскоро.

Заобиколен от тълпа телохранители и местни началници, той мина из бараките. В нашата барака все още имаше хора, които не бяха загубили интереса си към разговорите с голямото началство. Някой попита Драбкин:

— Защо държат тук десетки хора без присъди — онези, които отдавна са си ги излежали?

Драбкин бе подгoten за този въпрос:

— Нима нямате присъда? Не са ли ви чели, че сте задържани до края на войната? Тъкмо това е присъдата. Това означава, че трябва да се намирате в лагера.

— За неопределено време?

— Не прекъсвайте началника, който говори с вас. Ще ви освобождават по препоръка на местното началство. Нали знаете, с такива характеристики — и Драбкин направи неопределен жест с ръка.

А колко тревожна тишина имаше зад гърба ми, колко прекъснати разговори при приближаването на ОБРЕЧЕНИЯ, колко съчувстваващи погледи — не усмивки и, разбира се, не насмешка — хората от нашата бригада отдавна бяха отвикнали да се усмихват. Мнозина знаеха, че Кривицки и Заславски бяха „пуснали“ нещо срещу мен. Мнозина ми съчувстваха, но се страхуваха да го покажат — да не би да ги завлека със себе си, ако съчувствоето бъде прекалено явно. По-късно научих, че бившият учител Фертиюк, поканен от Заславски за свидетел, категорично отказал и на Заславски му се наложило да свидетелствува с постоянния си партньор Кривицки. Две свидетелски показания — това беше минимумът, който се изискваше по закон.

Когато си останал без сили, когато си отслабнал — неудържимо ти се иска да се биеш. Това чувство — разпалеността на слабия — е познато на всеки затворник, който някога е гладувал. Гладните се бият не като хора. Те се засилват, за да нанесат удар, гледат да бълснат с рамо, да ухапят, да подложат крак, да стиснат за гърлото... Има безброй причини да пламне една караница. Затворника го дразни всичко: и началството, и предстоящата работа, и студът, и тежките инструменти, и другарят му, който стои до него. Арестантът спори с небето, с лопатата, с камъка и с онова живо същество, което се намира

до него. И най-малкият спор е готов да прерасне в кървава битка. Но затворниците не пишат доноси. Доносите се пишат от такива като Кривицки и Заславски. Това също е отзук от тридесет и седма година.

„Той ме нарече глупак, а аз написах, че иска да отрови правителството. Квит сме! Той на мене — цитат, аз на него — заточение.“ Дори не заточение, ами затвор или смъртна присъда.

Специалистите по тази част, такива като Кривицки и Заславски, често пъти също попадат в затвора. Това значи, че някой е използвал собственото им оръжие.

Преди Кривицки бил заместник-министр на отранителната промишленост, а Заславски — автор на очерци в „Известия“. Неведнъж бях бил Заславски. За какво ли? Понеже хитруваше, все гледаше да носи дънера откъм по-тънката страна, вместо от подебелата, за това, че докладваше на бригадира или на Кривицки, неговия заместник, за всички разговори в звеното. Не ми се беше случвало да налагам Кривицки — работехме в различни звена, но го мразех — заради особената роля, която играеше в бригадата, за постоянното му безделничене по време на работа, за вечната му „японска“ усмивка.

— Какво е отношението на бригадира към вас?

— Добро.

— С кого от бригадата отношенията ви са лоши?

— С Кривицки и Заславски.

— Защо?

Обясних, доколкото можах.

— Е, това са глупости. Ще запишем така: лоши са отношенията с Кривицки и Заславски, защото е имало спречквания по време на работа.

Подписах се.

Късно през нощта вървяхме с войника от конвоя към лагера, но не към бараката, а по посока на ниската сграда встрани от зоната, към лагерния изолатор.

— Имаш ли багаж в бараката?

— Не. Всичко е на гърба ми.

— Толкова по-добре.

Разправят, че разпитът е борба между две воли: на следователя и на обвиняемия. Сигурно е така. Но как да се говори за волята на човек, който е измъчван от постоянен глад, студ и тежка работа в продължение на много години — когато клетките на мозъка му са изсушени и са загубили качествата си. Влиянието на продължителното, години наред гладуване върху човешката воля, върху душата, е много по-различно от това на някоя затворническа гладна стачка или изтезание чрез глад, довели до необходимостта от изкуствено хранене. В тези случаи човешкият мозък още не е разрушен, духът още е силен. Духът все още може да ръководи тялото. Ако Димитров го бяха подготвяли за съд колимските следователи, светът не би познавал Лайпцигския процес.

— Е, и какво сега?

Най-важното е да концентрираш остатъците от разума си, да се досетиш, да разбереш, да научиш, че доноса срещу теб биха написали единствено Заславски и Кривицки. (По чие нареждане? По чий план, според какви контролни цифри?) Виж как следователят застана нащрек и как стольт му изскърца веднага щом ти спомена тези две имена. Бъди настоящелен — поискай им отвод! Отвод на Кривицки и Заславски! Победиш ли — ще си „свободен“. Отново ще си в бараката, на „свобода“. На часа приказката ще свърши, също и радостта от свободата, тъмният уютен карцер, в който светлината и въздухът проникват единствено през пролуката под вратата — и ще се започне: бараката, разводът за работа, кирката, ръчната количка, сивите камъни, ледената вода. Кой път е правилният? Къде е спасението? Къде е успехът?

— Е, и какво сега? Искате ли по ваш избор да извикам тук десет свидетели от вашата бригада? Назовете които и да е имена. Ще ги прекарам през кабинета си и всички те ще свидетелстват срещу вас. Така ли е? Гарантирам ви, че е така. Та ние с вас не сме вчерашни.

Наказателните зони се отличават с музикалността на своите имена: Джелгала, Златисти... Местата за тези зони се избират специално. Лагерът на Джелгала се намира на висок хълм — забойте

на мината са долу, в клисурата. Това означава, че след многочасовия изнурителен труд хората ще пълзят по заледените, изсечени в снега стъпала, ще се вкопчват в проскубаните, заскрежени храстчета, ще лазят с последни сили нагоре, мъкнейки със себе си дърва — ежедневната порция дърва за отопляване на бараката. Естествено началникът, избрал мястото за наказателната зона, е разбирал всичко това. Разбирал е и друго: че надолу по склона може да бъдат изтъркувани, запокитвани онези, които се опъват, които не искат или не могат за излязат на работа, и точно така се правеше по време на утрешните „разводи“ в Джелгала. Яките надзиратели хващаха за ръцете и краката онези, които не излизаха сами, залюляваха ги и ги хвърляха надолу. Там ги очакваше един кон, впрегнат във влачило. Връзваха „отказчиците“ за влачилото и така ги караха до местоработата.

Може би човекът затова е станал човек, защото физически е бил по-силен, по-издръжлив от което и да е животно. Такъв си е останал и днес. От това, че главите им щяха да се удрят в земята два километра по пътищата на Джелгала, хората не умираха. Пък и нали конете не могат да препускат с влачилото.

Благодарение на тези топографски особености в Джелгала с лекота се извършваха така наречените „разводи без последния“ — когато арестантите сами бързаха да се сурнат, да се изтърколят надолу, без да чакат надзирателите да ги запокитят в бездната. Другаде „разводите без последния“ обикновено се правеха с помощта на кучета. Джелгалските кучета не участвуваха в разводите.

Беше пролет и не бе чак толкова лошо да се седи в карцера. По онова време вече бях минал и през изсечения в скалите, във вечно замръзналата почва карцер на Кадикчан, и през изолатора в „Партизанин“, където надзирателите нарочно бяха изскубали целия мъх, с който бяха уплътнени пролуките между дървените трупи. Бях лежал в построения от сурови трупи на лиственици, заскрежен и пълен с ледена пара карцер на мината „Спокойни“, също и в карцера на „Чорное озеро“, където вместо под имаше ледена вода, а вместо нар — тясна пейка. Арестантският ми опит бе много богат — можех да спя и на тясна пейка, можех да сънувам, без да падам в леденостудената вода.

Лагерната етика позволява началството да бъде лъгано, да му се разправят врели-некипели по време на работа — да се лъже в измерванията, в пресмятането, в качеството на извършеното. Може да се хитрува, да се лъже при всяка една дърводелска работа. Само едно нещо е прието да се прави както трябва — да се строи лагерният изолатор. Бараката за началството може да бъде построена небрежно, но затворът за арестантите трябва да е без пролуки, качествен. „Нали ние ще лежим вътре.“ И макар тази традиция да се култивира предимно от криминалните — в нея има някакво рационално зърно. Но това е на теория. На практика клиновете и мъха за уплътнение са навсякъде и лагерният изолатор не прави изключение.

Карцерът в Джелгала беше специален — без прозорец, като по този начин напомняше прочутите „сандъци“ на Бутирския затвор. Пролуката под вратата, която водеше към коридора, бе вместо прозорец. Цял месец изкарах там на карцерна дажба — триста грама хляб и канче вода. На два пъти през това време дневалният на изолатора ми даде по паница чорба.

Прикривайки носа си с напарфюмирана кърпичка, следователят Фьодоров благоволи да разговаря с мен:

— Не искате ли вестник —eto, вижте, Коминтернът е разпуснат. Ще ви бъде интересно да прочетете това.

Не, това не ми беше интересно. Виж, да имаше една цигара.

— Ще ме прощавате. Не пуша. Ето, вижте — обвиняват ви, че сте възхвалявали оръжието на хитлеристите.

— Какво значи това?

— Е, значи, че сте се изказвали одобрително за немското настъпление.

— Не знам почти нищо. От години не съм виждал вестник. От шест години.

— Е, това не е най-важното. Веднъж сте казали, че стахановското движение в лагера е фалш и лъжа.

В лагера съществуваха три вида дажби — „котлова храна“ за затворниците: стахановска, ударна и производствена. Отделно наказателната, следствената и етапната. Дажбите се различаваха по количеството хляб и по качеството на храната. В съседния забой минният инженер бе отмерил разстояние — норма за всеки работник и

бе прикрепил в края цигара от махорка. Успееш ли да извозиш грунта до отбелязаното място — значи си стахановец, цигарата е твоя.

— Ето как стояха нещата — рекох. — Според мен това е извращение.

— После сте казали, че Бунин е велик руски писател.

— Той наистина е велик руски писател. Може ли да получа присъда за тези мои думи?

— Можете. Той е емигрант. Враг-емигрант.

„Делото“ потръгна, Фьодоров беше весел, подвижен.

— Виждате ли как се държим с вас? Нито една груба дума. Обърнете внимание — никой не ви бие, както през тридесет и осма година. Никакъв натиск.

— Ами дажбата от триста грама хляб на денонощие?

— Заповед, драги, заповед. Нищо не мога да направя. Заповед. Това е следствена дажба.

— А килията без прозорец? Ами че аз ще ослепея, при това нямам какво да дишам.

— Без прозорец ли? Не може да бъде. Все отнякъде влиза светлина.

— От пролуката под вратата.

— Ето, виждате ли.

— През зимата тя щеше да е застлана с пара.

— Но нали сега не е зима.

— И това е вярно. Вече не е зима.

.....

— Слушайте — рекох. — Аз съм болен. Останал съм без сили. Много пъти съм се обръщал за помощ в медицинския пункт, но нито веднъж не ме освободиха от работа.

— Напишете заявление. Това ще има значение за съда и следствието.

Посегнах към най-близката писалка — върху бюрото имаше много, с най-различни размери.

— Не, не, с перодръжката, ако обичате.

— Добре.

Написах, че многократно съм търсил медицинска помощ в амбулаторните зони — почти всеки ден. Беше ми невероятно трудно да пиша — практиката ми в това отношение бе много малка.

Фьодоров приглади парчето хартия.

— Не се беспокойте. Всичко ще бъде според закона.

Още същата вечер ключалките на килията ми изщракаха и вратата се отвори. В ъгъла, върху масата на дежурния, гореше „колимка“ — бензинова лампа, направена от консервена кутия. До масата седеше някакъв човек, облечен с къс кожух и с шапка-ушанка.

— Ела насам.

Приближих се. Човекът се изправи. Беше доктор Мохнач, стар колимчанин, жертва на тридесет и седма година. Отначало бе работил в Колима обща работа, сетне го допуснаха до лекарските задължения. Беше възпитан да се страхува от началството. Много пъти бях ходил при него в амбулаторията на зоната.

— Здравейте, докторе.

— Здравей. Съблечи се. Дишай. Не дишай. Обърни се. Наведи се. Можеш да се обличаш.

Доктор Мохнач седна на масата и написа в слабата светлина на „колимката“:

„Затворникът В. Т. Шаламов е практически здрав. През времето, прекарано в «зоната», не се е обръщал за медицинска помощ към амбулаторията.

Завеждащ амбулаторията доктор Мохнач.“

Прочетоха ми този текст един месец по-късно, на съда.

.....

Следствието вървеше към своя край, а аз все не можех да проумея в какво ме обвиняват. Гладното ми тяло бе като изтръпнало и се радваше, че не трябва да работи. Ами ако отново ме пратят в забоя? Стараех се да прогоня тези тревожни мисли.

.....

В Колима лятото идва внезапно, прибързано. По време на един от разпитите видях горещото слънце, синьото небе, долових лекия аромат на листвениците. В деретата все още имаше мръсен лед, но лятото не чакаше той да се разтопи.

Разпитът се проточи, ние „уточнявахме“ нещо, войникът от конвоя още не ме беше отвел, а към къщата на Фьодоров вече водеха друг човек. Оказа се, че това е моят бригадир Нестеренко. Той направи крачка към мен и рече глухо: „Принудиха ме, разбиращ ли, принудиха ме“ — и изчезна зад вратата на къщата на Фьодоров.

Нестеренко бе писал заявлението срещу мен. Свидетели бяха Заславски и Кривицки. Но Нестеренко едва ли някога бе чувал за Бунин. И ако Заславски и Кривицки бяха подлеци, Нестеренко ме беше спасил от гладна смърт, когато ме взе в бригадата си. Бях не по-лош и не по-добър от който и да е друг работник. И нямах зъб на Нестеренко. Бях чувал, че той излежава вече трета присъда, че е стар соловчанин. Беше много опитен бригадир — разбираше не само от работата, разбираше и гладните хора — не съчувствуващ, а именно разбираше. Това не всеки бригадир го можеше. Във всички бригади след вечеря се раздаваше допълнително — черпаче рядка чорбица, от остатъците. Обикновено бригадирите даваха тези черпаци на онзи, които през този ден са работили по-добре — този начин официално се препоръчваше от лагерното началство. Раздаването на допълнителното ставаше публично, едва ли не тържествено. Допълнителното се използуваше и за производствени, и за възпитателни цели. Не винаги онзи, който работеше повече от всички, работеше по-добре. И не винаги на най-добрите им се сърбаше чорбица.

В бригадата на Нестеренко допълнителното се даваше на най-гладните — разбира се, по преценка и по заповед на бригадира.

.....

Веднъж изкопах в шурфа огромен камък. Явно нямаше да имам сили да го измъкна сам. Нестеренко видя това, мълком скочи при мен, подхвани камъка с кирката и го избута нагоре...

Не исках да повярвам, че той е написал заявлението против мен. Впрочем...

.....

Разправяха, че миналата година от същата бригада били осъдени от трибунала двама души — Йожиков и три месеца по-късно Исаев — бивш секретар на един от сибирските областни партийни комитети. А свидетелите бяха все същите — Кривицки и Заславски. Не бях обрнал внимание на тези приказки.

.....

— Подпишете ето тук. И тук.

Не се наложи да чакам дълго. На двадесети юни вратите се отвориха и ме изведоха на горещата кафява земя, под ослепителното, парещо слънце.

— Вземи си вещите — обувките, фуражката. Отиваш в Ягодное.

— Отиваш?

Двама войници ме разглеждаха внимателно.

— Няма да стигне — рече единият. — Няма да го вземем.

— Тоест как няма да го вземете — каза Фьодоров. — Ще се обадя в опергрупата.

Тези войници не бяха истински конвой, предварително поръчан с наряд. Двамата оперативни работници се връщаха в Ягодное — осемнадесет километра през тайгата — и пътьом трябваше да ме отведат в затвора на Ягодное.

— Е, ами ти какво ще кажеш? — попита ме единият оперативен работник. — Ще стигнеш ли?

— Не знам.

Бях съвършено спокоен. И нямаше закъде да бързам. Слънцето бе прекалено силно — бузите ми, отвикнали от ярката светлина, от чистия въздух, изгоряха. Седнах до едно дърво. Беше приятно да се поседи навън, да се вдъхне прекрасният, живителен въздух, ароматът на разцъфналите шипкови храсти. Зави ми се свят.

— Е, да тръгваме.

Навлязохме в яркозелената гора.

— Можеш ли да вървиш по-бързо?

— Не.

Бяхме изминали безброй крачки. Клоните ме шибаха през лицето. Препътайки се в корените на дърветата, криво-ляво се измъкнах на една поляна.

— Хей, слушай — рече ми по-възрастният оперативен работник.

— Каним се да ходим на кино в Ягодное. Прожекцията започва в осем. В клуба. Сега е два. Това е първият ни почивен ден за това лято. За пръв път от половин година ще сме на кино.

Аз мълчах.

Оперативните работници се посъвещаваха.

— Почини си — рече по-младият и разкопча чантата си. — Ето ти бял хляб. Цял килограм. Яж, почини си — и да вървим. Ако не беше киното — майната му. Ама на — има кино.

Изядох хляба, облизах трохите от дланта си, отпуснах се до един поток и внимателно се напих със студена и чиста планинска вода. И окончателно останах без сили. Беше горещо, единственото ми желание беше да спя.

— Е? Тръгвай!

Аз мълчах.

Тогава те започнаха да ме налагат. Тъпчеха ме, аз виках и криех лице в дланите си. Впрочем те не ме биеха по лицето — бяха опитни хора.

Биха ме дълго, старателно. И колкото повече ме биеха, толкова по-ясно ставаше, че е невъзможно общото ни придвижване към затвора да бъде ускорено.

Часове наред се влашихме през гората и по здрав излязохме на трасето — шосето, което прекосяващо цяла Колима, шосе сред скали и блата, път, дълъг две хиляди километра, целият построен с ръчни колички и кирки, без каквito и да било механизми.

Почти бях загубил съзнание и едва се движех, когато ме доставиха в ягодинския изолатор. Вратата на килията се открепиха, отвори се и опитните ръце на дежурния ме натикаха вътре с вратата. Чуваше се само честото дишане на хора. След десетина минути се опитах да се отпусна на пода и легнах под наровете, до един от стълбовете. Малко след това при мен допълзяха криминалните от килията — да ме претърсят, да ми отнемат каквото имам, но надеждите им за плячка бяха напразни. Освен въшки нямах нищо друго. Заспах под звуците на ядния рев на разочарованите апаши.

В три часа на другия ден ме извикаха на съд.

Беше много задушно. Нямаше какво да се диша. Шест години денонощно бях живял на чист въздух и ми бе нетърпимо горещо в малката стаичка на военния трибунал. По-голямата част от двадесетте квадратни метра бе отделена за трибунала, който седеше зад дървена преграда. По-малката — за подсъдимите, конвоя, свидетелите. Видях Заславски, Кривицки и Нестеренко. Грубо ренодсаните дървени пейки бяха наредени край стената. Двата прозореца бяха с решетки на ситна мрежа — според тогаващата колимска мода, както в беръзовската къща на Меншиков от картината на Суриков. В тях се използваха парчета стъкло — тъкмо в това беше конструкторската идея, отчитаща трудното превозване, чупливостта и много други неща — например стъклените буркани, срязани по дължина. Всичко това, разбира се, беше проява на загриженост за

прозорците в жилищата на началството и в учрежденията. В бараките на затворниците нямаше никакви стъкла.

През такива прозорци влизаше разсеяна, мътна светлина и върху масата на председателя на трибунала беше запалена електрическа лампа без абажур.

Съдът бе много кратък. Председателят прочете краткото обвинение — по точки. Разпита свидетелите — потвърждават ли показанията си от предварителното следствие. Неочаквано за мен свидетелите се оказаха не трима, а четириима — в мята процес бе изявил желание да участвува някой си Шайлевич. Никога през живота си не бях срещал този човек и не бях разговарял с него — той беше от друга бригада. Това не му попречи бързо да изрецитира нужното: Хитлер, Бунин... Разбрах, че Фьодоров беше взел Шайлевич за всеки случай — ако внезапно поискам отвод на Заславски и Кривицки. Но Фьодоров се бе тревожил напразно.

— Има ли въпроси към трибунала?

— Има. Защо от мина Джелгала пристига вече трети обвиняем по петдесет и осми член, а свидетелите са все едни и същи?

— Въпросът ви не е по същество.

Бях сигурен, че присъдата ще е сурова — да се убива беше в традициите на онези години. При това съдът се състоя на 22 юни, в годишнината от войната. След като се посвещаваха около три минути, членовете на трибунала — трима — постановиха: „Десет години плюс пет лишаване от граждански права“...

— Следващият!

В коридора се раздвижиха, затропаха с ботуши. На другия ден ме прехвърлиха в „транзитния“ затвор. Започна многократно изпитваната от мен процедура на завеждане на ново лично досие — безкрайни отпечатъци от пръстите, формуляри, снимки. Сега вече се казвах единокий си, член петдесет и осми, алинея десета, присъда десет плюс пет лишаване от граждански права. Вече не бях „буквенник“ със страшната буква „Т“. Това имаше много важни последствия за мен и може би ми спаси живота.

.....

Не знам какво е станало с Нестеренко, с Кривицки. Разправяха, че Кривицки умрял. А Заславски се върна в Москва, стана член на Съюза на писателите, макар през живота си да не беше писал нищо

друго освен доноси. Видях го веднъж отдалеч. Но работата все пак не е такива като Заславски и Кривицки. Веднага след присъдата бях в състояние да убия доносниците и лъжесвидетелите. И сигурно бих го сторил, ако след съда се бях върнал в Джелгала. Но в лагерния правилник е предвидено повторно осъдените никога да не се връщат в лагера, откъдето са ги закарали на съд.

ЕСПЕРАНТО

Тази история ми я напомни един пътуващ актьор, актьор-арестант. След края на концерта на лагерната култбригада главният артист, който същевременно бе режисьор и дърводелец на театъра, спомена името Скоросеев.

Сякаш нещо парна мозъка ми и аз си спомних „транзитния“ затвор от тридесет и девета година, тифозната карантина и нас, петимата, измъкнали се от абсолютно всички сформирани групи, от всички етапи, издържали на цялото това „клечене“ на студа и все пак хванати в лагерната мрежа и изхвърлени в безбрежната тайга.

Ние — петимата — не научихме, не знаехме и не искахме да знаем нищо един за друг, докато етапът ни не стигна до мястото, където трябваше да работим и да живеем. Посрещнахме новината за етапа по различен начин: един от нас полуля, мислейки, че го водят на разстрел — а го водеха към живота. Другият хитруващ и почти надхитри съдбата. Третият — аз! — бях човек от благото, равнодушен скелет. Четвъртият — специалист по всичко, седемдесет и кусур годишен. Петият беше — „Скоросеев — казваше той, като се надигаше на пръсти, за да надзърне в очите на всеки. — Скоро сея... Разбирайте ли?“

Беше ми все едно, а от каламбурите бях отвикнал веднъж завинаги. Но специалистът по всичко поде разговора:

— Какво си работил?

— Бях агроном в Наркомзем^[1].

Началникът на проучвателната група, който приемаше етапа, разлисти „досието“ на Скоросеев.

— Гражданино началник, освен това аз мога...

— Ще те сложа пазач...

На обекта Скоросеев изпълняващ задълженията си много ревностно. Нито за миг не напускаше поста си — страхуваше се, че някой негов другар ще се възползва от най-малката му грешка и ще го

изпее, ще го изтропа, ще доложи на началството. По-добре да не рискува.

Веднъж цяла нощ имаше голяма виелица. Скоросеев трябаше да бъде сменен от галичанина Нарински — рус военнопленник от времето на Първата световна война, осъден за подготовка на заговор с цел реставрация на Австро-Унгария, който мъничко се гордееше с това свое рядко срещано, уникално „дело“ сред безбройните „троцкисти“ и „вредители“. Нарински доложи през смях, че когато застъпвал дежурен на мястото на Скоросеев, онзи, въпреки снега и виелицата не помръднал от поста си. Предаността му бе забелязана. Позициите на Скоросеев укрепваха.

В лагера умря един кон. Това не беше кой знае каква загуба — в Далечния север конете работят лошо. Но месото! Месото! Трябаше да се одере кожата, а трупът бе замръзнал в снега. Майстори и желаещи не се намериха. Скоросеев се нагърби да свърши тая работа. Началникът се учуди и се зарадва — кожа и месо! Кожата — към отчета, месото — в казана. За Скоросеев се говореше в цялата барака, в цялото селище. Месо, месо! Трупът на коня бе замъкнат в банята, Скоросеев го размрази, одра го и го изкорми. Кожата се вдърви на студа и бе изнесена на склад. Нямахме късмет да хапнем от месото — в последния момент началникът размисли: нали нямаше ветеринар, актът не беше подписан! Трупът на коня бе насечен на късове, съставиха акт и го изгориха в присъствието на началника и техническия ръководител.

Проучвателната ни група все не можеше да открие въглища. Лека-полека, по пет, по десет души хората от лагера заминаваха по етапен ред. Заминаваха нагоре по склона, по пътеката през тайгата, завинаги изчезваха от живота ми.

Там, където живеехме, все пак се извършваше проучвателна работа, това не беше мина и всеки го разбираше. Стремяхме се да поостанем тук повечко. Всеки се скатаваше както може. Едни започнаха да работят невероятно прилежно. Други — да се молят по-дълго от обикновено. В живота ни навлезе тревогата.

Пристигна конвой. Иззад планините пристигна конвой. За хора ли? Не, конвойят не отведе никого, ама съвсем никого!

През нощта в бараката бе извършен обиск. Нямахме книги, нямахме ножове, нямахме химически моливи, вестници, хартия —

какво ли търсеха?

Изземваха дрехите, цивилните дрехи, мнозина имаха такива — та нали сред работниците имаше и волнонаемни, обектът беше безконвоен. За да се намали броят на бягствата ли? В изпълнение на заповед? Смяна на режима?

Изземваше се всичко — без протоколи, без да се записва. Изземваше се — и — край! Възмущението ни беше безгранично. Спомних си как преди две години в Магадан конфискуваха цивилните дрехи на стотици етапи, на стотици хиляди хора. Десетки хиляди кожуси, взети на Север, в Далечния север от нещастните затворници, дебели палта, пуловери, скъпи костюми — скъпи, за да послужат някой ден за рушвет, за да спасят живота на стопанина си в решителен момент. Но пътят към спасението бе отрязан в магаданската баня. В двора ѝ бяха струпани планини от цивилни дрехи. Те бяха по-високи от водонапорната кула, по-високи от покрива на баянта. Планини от топли дрехи, планини от трагедии, планини от човешки съдби, които прекъсваха внезапно, рязко — обричайки на смърт всички, които излизаха от баянта. Ах, как се бяха борили тези хора, за да спасят имуществото си от криминалните, от открития грабеж — в бараките, вагоните, транзитните затвори. Всичко, което бе спасено, скатано от криминалните, им го взе държавата в баянта. Колко просто! Това беше преди две години. Сега — отново.

Цивилните дрехи, които бяха успели да стигнат до мините, се изземваха по-късно. Спомних си как ме събудиха през нощта — бараките се претърсваха всеки ден, всеки ден отвеждаха нови хора. Седях на наровете и пушех. Нов обиск — за цивилни дрехи. Нямах такива — всичко бе останало в магаданската баня. Но другарите ми имаха. Това бяха безценнни съкровища, символ на друг живот — изгнили, парцаливи, с незакърпени дупки — нямаше нито време, нито сили за кърпене — но все пак им бяха скъпи.

Всички стояха до местата си и чакаха. Следователят седеше до лампата и пишеше акта — акт за обиск, за изземване — така му викат на лагерен език.

Седях на нара и пушех спокойно, без да се възмущавам. С единственото желание обискът да свърши по-бързо и да мога да заспя. Но видях как дневалният ни, казващ се Прага, започна да сече с една

брадва собствения си костюм, обувките си, късаше на парчета чаршафите.

— Само за partenки. Само за partenки ще ви ги дам!

— Вземете му брадвата — развика се Следователят.

Прага хвърли брадвата на пода. Обискът спря. Вещите, които той късаше, режеше и унищожаваше, си бяха негови, все още негова собственост. Не бяха успели да ги запишат в акта. Когато видя, че не го спират, Прага пред очите ми направи на парцали всичките си цивилни дрехи. И пред очите на следователя.

Това беше преди година. И ето — пак.

Всички бяхме развълнувани, възбудени, дълго не можахме да заспим.

— За нас няма никаква разлика между криминалните, които ни ограбват, и държавата — рекох.

И всички се съгласиха с мен.

Пазачът Скоросеев отиваше на дежурство около два часа по-рано от нас. Под строй, по двама — това позволяващо пътеката през тайгата — стигнахме до канцеларията, обзети от гняв, обидени — наивното чувство за справедливост живее някъде много дълбоко в човека и може би е неизкоренимо. Защо да се обиждаме? Или да се ядосваме? Да се възмущаваме? Та този проклет обиск бе един от хилядите примери за това. В дъното на душите ни нещо клокочеше, то бе по-силно от волята ни, по-силно от житетския опит. Лицата на арестантите бяха потъмнели от гняв.

На прага на канцеларията стоеше началникът ни Виктор Николаевич Плуталов. И неговото лице бе почерняло от гняв. Малката ни колона спря пред кантората и на часа ме извикаха в кабинета на Плуталов.

— Значи казваш, че държавата е по-лоша от криминалните, така ли? — погледна ме той изпод вежди, като хапеше устните си и с мъка се наместваше на дървеното столче зад писалището.

Мълчах. Скоросеев! Като нетърпелив човек господин Плуталов не бе прикрил доносника, не бе изчакал час-два! Или тук имаше нещо друго?

— Не ме интересува какво си говорите. Но след като ми докладват или как му викате? Пеят ли?

— Пеят, гражданино началник.

— Или може би тропат?

— Тропат, гражданино началник.

— Заминаяй на работа. Готови сте сами да се изядете помежду си. Политици! Световен език. Всички се разбират помежду си. Нали съм началник — трябва да приема нещо, когато ми пеят...

Плуталов се изплю яростно.

Мина седмица и отпътувах с поредния етап от проучвателната група, от благословената проучвателна група — за голямата мина, където още първия ден застанах вместо кон на египетския рудан — да тикам с гърди лоста.

Скоросеев остана в проучвателната група.

Имаше концерт на лагерната самодейност и пътуващият актьор-конферансие обявяваше поредния номер от програмата, сетне отърчаваше в стаята на артистите — една от болничните стаи — да повдига духа на неопитните изпълнители. „Концертът върви добре! Добре върви концертът“ — шепнеше той на ухото на всеки участник. „Добре върви концертът“ — съобщаваше той гръмогласно и наперено се разхождаше из стаята, като бършеше с някакъв мръсен парцал потта от челото си.

Всичко беше както при знаменитостите, а самият пътуващ актьор преди, на свобода, беше голям актьор. Някой с много познат глас четеше на сцената разказа на Зошченко „Лимонада“. Конферансието се наведе към мен:

— Дай да запала.

— Запали.

— Не е за вярване — внезапно рече той, — но ако не знаех кой чете, бих си помислил, че е онзи мръсник Скоросеев.

— Скоросеев ли? — разбрах чии интонации ми напомняше гласът от сцената.

— Да. Ами че аз съм есперантист. Разбра ли? Световен език. Не някакъв си „бейсик инглиш“. И съм осъден заради есперантото. Член съм на московското дружество на есперантистите.

— По петдесет и осми, алинея шеста? За шпионаж?

— Че как иначе.

— Десетачка ли?

— Петнадесет.

— Ами Скоросеев?

— Скоросеев беше заместник-председател на дружеството. Тъкмо той продаде всички ни, направиха ни досиета...

— Един такъв дребничък, той ли е?

— Ъхъ.

— А къде е сега?

— Не знам. Бих го удушил със собствените си ръце. Моля те като приятел — с актьора се познавахме от около два часа, не повече, — ако го видиш, ако го срещнеш, направо го удари по муциуната. По муциуната — и половината от греховете ще ти бъдат простени.

— Чак пък половината...

— Половината, половината.

Но този, който четеше разказа на Зошченко, вече излизаше на сцената. Не беше Скоросеев, а слабият, дълъг като върлина, приличащ на великия княз от рода на Романови — цял барон, барон Мандел — потомъкът на Пушкин. Останах разочарован от този потомък на Пушкин, а конферансието вече извеждаше на сцената следващата жертва. „Над морето посивяло вятър облаци събира...“

— Слушайте — зашепна баронът, като се наведе към мен, — нима това е стихотворение? „Вятър вие, гръм трещи“? Истинските стихове не са такива. Страшно е да се помисли, че по същото време, през същата година, ден и час Блок е написал „Клетва с огън и мрак“, а Бели — „Злато сред лазур“...

Завидях на щастието на барона — че може да се разсее, да избяга, да се скрие в стиховете. Не умеех да правя това.

Нищо не беше забравено. И бяха минали много години. Пристигнах в Магадан след като ме освободиха, опитвайки се да се освободя истински, да преплавам това страшно море, по което преди дванадесет години ме бяха докарали в Колима. И макар да знаех колко трудно ще ми бъде в безкрайните скитания — не исках дори за час да остана по своя воля на проклетата колимска земя.

Парите едва щяха да ми стигнат. Попътен камион — по рубла за километър — ме докара вечерта в Магадан. Градът бе потънал в бял мрак. Имах познати тук. Би трябвало да имам. Но в Колима познатите се търсят денем, а не през нощта. Нощем никой няма да отвори дори ако чуе познат глас. Имах нужда от покрив, от одър, от сън.

Стоях на автогарата и гледах пода, целият покрит с тела, багаж, чували, сандъци. В краен случай... Само че тук бе студено като навън, около минус петдесет. Ламаринената печка не се палеше, а вратата непрекъснато се отваряше и затваряше.

— Май се познаваме?

Зарадвах се дори на Скоросеев в този страшен студ. Стиснахме си ръцете, без да сваляме ръкавиците си.

— Да вървим, ще пренощуваш при мен — имам си своя къща. Нали отдавна ме освободиха. Построих я на кредит. Дори се ожених — Скоросеев се разсмя с цяло гърло. — Ще пийнем чай...

И беше толкова студено, че се съгласих. Дълго се влачихме нагоре-надолу из среднощния Магадан, потънал в студена мътно-бяла мъгla.

— Да, построих си къща — разправяше Скоросеев, докато пушех и си почивах, — с кредит. Държавен кредит. Реших да свия гнездо. Северно гнездо.

Напих се с чай. Легнах и заспах. Но спах лошо въпреки многото път, който бях изминал. Нещо не беше наред във вчерашния ден.

Когато се събудих и след като се измиха запалих цигара — разбрах с какво не ми харесваше вчерашният ден.

— Е, ще тръгвам. В града живее един мой познат.

— Оставете тук куфара. Когато намерите познатия си — ще се върнете да си го вземете.

— Не, не си заслужава втори път да се катеря дотук.

— Да бяхте останали при мен. Все пак сме стари приятели.

— Да — рекох. — Довиждане.

Закопчах късия си кожух, взех куфара и вече бях хванал дръжката на вратата.

— Ами парите? — рече Скоросеев.

— Какви пари?

— За леглото, за нощувката. Това не е безплатно.

— Моля да ме извините. Забравих — казах, оставил куфара на пода, разкопчах кожуха си, напипах парите в джоба, платих и излязох в жълто-бялата дневна мъгла.

[1] Народен комисариат на земеделието. — Б.пр. ↑

СПЕЦИАЛНА ПОРЪЧКА

След 1938 година Павлов получи орден и ново назначение — народен комисар на вътрешните работи в Татарската република. Пътят вече бе показан — цели бригади се занимаваха с копаене на гробове. Пелаграта и апашите, конвойт и алиментарната дистрофия правеха каквото можеха. Закъснялата намеса на медицината спасяваше когото можеше или по-точно каквото можеше — оцелелите завинаги преставаха да бъдат хора. По това време в лагера Джелгала от три хиляди души „списъчен състав“ на работа излизаха 98 — останалите бяха напълно освободени от труд или се числяха в безкрайни „оздравителни пунктове“, „оздравителни групи“ или сред временно освободените.

В големите болници започнаха да хранят по-добре и думите на Траут — „за да бъде лечението успешно, болните трябва да се хранят и мият“ — станаха много популярни. Пак там бе въведено диетично хранене — няколко различни „менюта“. Наистина, продуктите не бяха кой знае колко разнообразни и често пъти „менютата“ почти по нищо не се различаваха едно от друго, но все пак...

На болничната администрация бе разрешено за особено тежките случаи да се приготвя храна по „специална поръчка“ — извън болничното меню. Лимитът на тези „специални поръчки“ беше малък — една-две на триста болнични легла.

Лошото бе там, че болният, на когото се изписваше „специалната поръчка“ — палачинки, кюфтета от месо или нещо също толкова приказно, — вече се намираше в такова състояние, че не можеше да проглътне каквото и да било, и след като опиташе с лъжицата едно или друго „блюдо“, извръщаше глава, обзет от предсмъртно изтощение.

По традиция тези царски остатъци се дояждаха От съседа по легло или от онзи болен-доброволец, който се грижеше за тежко болния и помагаше на санитаря.

Това бе парадокс, антитеза на диалектическата тирада. Специалната поръчка се даваше тогава, когато болният вече не беше в

състояние да яде каквото и да било. Единствено възможният принцип, заложен в основата на практиката на „специалните поръчки“, бе следният: на най-изтощения човек, на най-тежкия случай.

Затова изписването на „специалната поръчка“ стана предзнаменование, символ на приближаваща смърт. Болните би трябвало да се страхуват от „специалните поръчки“, но съзнанието им по това време вече биваше помрачено и се ужасяваха не те, а онези около тях, които все още бяха със запазен разсъдък и чувства, обладателите на „първото“ меню от диетичната скала.

Пред завеждащия отделението на болницата ежедневно стоеше този неприятен въпрос, всички отговори на който изглеждаха нечестни — на кого да изпише днес „специалните поръчки“.

До мен лежеше момче на двадесет години — умираше от алиментарна дистрофия, която през онези години се наричаше „полиавитаминоза“.

„Специалната поръчка“ се превръщаше в блюдо, което можеше да си поръча осъденият на смърт в деня на екзекуцията, последно желание, което администрацията на затвора бе длъжна да изпълни.

Момчето отказваше да яде — овесена супа, супа от булгур, овесена и булгурена каша. Когато отказа каша от грис, прехвърлиха го на „специална поръчка“.

— Всичко, разбиращ ли, Миша, всичко, каквото пожелаеш, ще ти го сгответят. Разбра ли? — лекарят беше седнал на леглото на болния.

Миша се усмихваше — едва-едва, щастливо.

— Е, какво искаш? Супа с месо?

— Нее... — поклати той глава.

— Кюфтета от месо? Пирожки с месо? Палачинки със сладко?

Миша въртеше глава.

— Е, тогава ти кажи, ти...

Миша изхриптя нещо.

— Какво? Какво рече?

— Галушки.

— Галушки ли?

Миша закима утвърдително с глава и усмихнат, се отпусна на възглавницата. От нея се посипа ситно сено.

На другия ден му свариха „галушки“.

Миша се оживи, взе лъжицата, гребна една галушка от паницата с димяща супа, облиза я.

— Не, не искам, не е вкусна.

Привечер умря.

Вторият болен със „специална поръчка“ беше Викторов — лекарите имаха съмнение, че е с рак на стомаха. Цял месец му изписваха „специални поръчки“ и другите болни започнаха да се сърдят, че не умира — тогава биха дали скъпоценната порция на някой друг. Викторов не ядеше нищо и в края на краишата умря. Okаза се, че няма рак на стомаха, а най-обикновено изтощение — алиментарна дистрофия.

Когато на инженер Демидов след операция на мастоидита му изписаха „специална поръчка“, той отказа:

— Не съм аз най-тежкият случай.

Отказа категорично и не защото „специалната поръчка“ бе нещо страшно. Не, Демидов смяташе, че няма право на такава дажба, която би могла да помогне на някой друг болен.

Лекарите искаха да му направят добро по официален път.

Това беше то „специалната поръчка“.

ПОСЛЕДНИЯТ БОЙ НА МАЙОР ПУГАЧОВ

От началото до края на тези събития трябва да бе минало доста време: та нали в Крайния север месеците се броят за години — толкова е голям опитът, човешкият опит, който се придобива там. Признава го и държавата, затова увеличава заплатите и привилегиите на работещите там. В тази страна на надеждите, а значи и на слуховете, догадките, предположенията и хипотезите, за всяко събитие се създава легенда още преди докладът-рапорт на местния началник за същото събитие да успее да стигне по куриер до „висшите инстанции“.

Започнаха да разправят: когато пристигнало някакво голямо началство и се възмутило, че културната дейност в лагера куца и с двата крака, култоргът майор Пугачов казал на госта:

— Не се беспокойте, гражданино началник, подгответяме такъв концерт, че цяла Колима ще заговори за него.

Може да се започне направо с донесението на хирурга Брауде, командирован от централната болница в района на бойните действия.

Също така може да се започне с писмото на Яшка Кучен, санитарят от затворниците, който лежеше в болницата. Писмото беше написано с лявата ръка — дясното рамо на Кучен бе простреляно.

Или с разказа на доктор Потанина, която нищо не беше видяла и нищо не беше чула — била в отпуск, когато станали тези неочекувани събития. Именно това нейно отсъствие бе определено от следователя като фалшиво алиби, престъпно бездействие, както се нарича на езика на юристите.

Арестите през тридесетте години бяха аести на случайни хора. Това бяха жертви на измислената и страшна теория за разгарящата се класова борба в процеса на укрепването на социализма. Професорите, партийните кадри, военните, инженерите, селяните и трудещите се, с които бяха препълнени затворите по онова време, не притежаваха нищо положително освен може би личната си порядъчност, дори наивност — с една дума, такива качества, които по-скоро улесняваха работата на тогавашното „правосъдие“, отколкото я затрудняваха.

Липсата на обща, обединяваща идея много отслабваше моралната устойчивост на арестантите. Те не бяха нито врагове на властта, нито държавни престъпници и когато умираха, така и не разбираха защо е трябало да умрат. Самолюбието им, злобата им нямаше на какво да се опрат. Разединени, те умираха в бялата колимска пустиня — от глада, от студа, от многочасовата работа, от побоите и от болестите. Те веднага се научиха да не се застъпват един за друг, да не се поддържат. Точно към това се стремеше началството. Душите на оцелелите напълно се разлагаха, а телата им не притежаваха качествата, необходими за физическа работа.

След края на войната на тяхно място парадите един след друг докарваха репатриирани — от Италия, Франция, Германия направо към далечните североизточни земи.

След тях имаше много хора с други навици, придобити по време на войната — смели, способни да рискуват, вярващи единствено в оръжието. Командири и войници, летци и разузнавачи...

Лагерната администрация, свикнала с ангелското търпение и робската покорност на „троцкистите“, никак не се тревожеше и не очакваше нищо ново.

Новаците питаха оцелелите „аборигени“:

— Защо в стола си изяждате само чорбата и кашата, а хляба го занасяте в бараката? Защо не го ядете с чорбата, както се прави по цял свят?

Като се усмихваха с процепите на посинелите си усти и показваха разклатените си от скорбута зъби, местните жители отвръщаха на наивните новации:

— След две седмици всеки от вас ще го разбере и ще прави същото.

Как да им разкажат, че те никога през живота си не са изпитвали истински глад, дългогодишен глад, който прекършва волята, и че не можеш да се преобориш със страстното желание, което те обзema — да продължиш процеса на хранене колкото може повече: да доядеш, да досмучеш с огромно блаженство своята дажба хляб в бараката с чаша гореща, безвкусна вода от разтопен сняг.

Ала не всички новаци поклащаха презрително глави и се отдалечаваха.

Майор Пугачов разбираше и нещо друго. Беше му ясно, че са ги докарали тук на смърт — да сменят тези живи трупове. Докараха ги през есента — зиме не могат да избягат; но през лятото дори и да не успеят да избягат, ще умрат поне свободни.

Мрежата на този едва ли не единствен за двадесет години заговор, се плетеши цяла зима.

Пугачов беше разбрал, че да оцелеят през зимата и след това да избягат ще могат само онези, които няма да работят на обща работа, в забоя. След няколко седмици труд в бригадата никой никъде не ще може да бяга.

Бавно, един след друг, участниците на заговора се уреждаха да работят вътре в лагера. Солдатов стана готвач, самият Пугачов — култорг, имаше фелдшер, двама бригадири, а опитният механик Ивашченко поправяше оръжието на охраната.

Но без конвой не пускаха нито един от тях отвъд телената ограда.

Започна ослепителната колимска пролет — без капка дъжд, без топене на ледове, без птичи песни. Бавно изчезна снегът, изгорен от слънцето. Там, където лъчите не можеха да достигнат, по клисурите и доловете снегът си оставаше като слитъци сребърна руда до идната година.

И набелязаният ден настана.

На вратата на малкото помещение на дежурните до лагерния портал, което имаше две врати — откъм лагера и извън него, там, където по устав винаги дежурят двама надзиратели, се почука. Дежурният се прозина и погледна стенния часовник с топузи. Беше пет сутринта. „Още е пет“ — помисли си той.

Дежурният махна резето и пусна човека да влезе. Това беше лагерният готвач, арестантът Солдатов, дошъл за ключовете от склада с продуктите. Ключовете се пазеха в стаята на дежурните и готвачът Солдатов три пъти дневно идваше за тях. Всеки път ги връщаше.

Дежурният би трябвало лично да отключва шкафа в кухнята, ала той знаеше, че е празна работа да се контролира готвачът, че никакви катинари няма да помогнат, ако той поискан да открадне, затова направо му даваше ключовете. Още повече в пет сутринта.

Дежурният работеше в Колима вече над десет години, отдавна получаваше двойна заплата и хиляди пъти бе давал ключа на готвачите.

— Вземи го. — Дежурният хвана линийката и се наведе да разграфява ведомостта за сутринта.

Солдатов мина зад гърба му, откачи ключа от гвоздея, пъхна го в джоба си и сграбчи дежурния изотзад за гърлото. В същия миг вратата откъм лагера се отвори и влезе Ивашченко, механикът. Той помогна на Солдатов да удуши надзирателя и замъкна трупа му зад шкафа. Сетне пъхна в джоба си револвера му. През прозореца, който гледаше навън, се виждаше как по пътеката се връща вторият дежурен. Ивашченко бързо навлече шинела на убития, сложи си фуражката му, препаса се с колана и седна на масата, както седеше надзирателят. Вторият дежурен отвори вратата и прекрачи прага на тъмната дежурна стая. На часа го хванаха, удушиха и него и го захвърлиха зад шкафа.

Солдатов облече дрехите му. Вече двама от заговорниците имаха оръжие и военна униформа. Всичко вървеше като по вода, точно според плана на майор Пугачов. Внезапно в дежурната стая се появи жената на втория надзирател — да вземе ключовете, които мъжът ѝ случайно бил отнесъл.

— Нея няма да я убиваме — рече Солдатов. Вързаха я, запушиха ѝ устата с една кърпа и я сложиха вътре вътре.

Върна се от работа една от бригадите. Такъв вариант бе предвиден. Конвойният, който влезе в дежурната стая, веднага бе обезоръжен и вързан от двамата „надзиратели“. Бегълците му взеха пушката. От този момент нататък командването пое майор Пугачов.

Пространството пред портала се простреляваше от двете ъглови караулни кули, където имаше часови. Те не забелязаха нищо особено.

Една бригада се бе строила за работа малко по-рано, отколкото трябва, но кой на Север може да каже кое е рано и кое — късно. Като че ли малко по-рано. А може би малко по-късно.

Бригадата — десет души — тръгна в колона по двама към забоя. Отпред и отзад, на по шест метра от строя на затворниците, както трябва да е по устав, крачеха двама конвойни, облечени с шинели, единият — с пушка в ръцете.

Часовият от караулната кула видя, че бригадата сви от пътя по пътеката, която минаваше край помещението на охраната. Там живееха войниците от конвойната служба — целият отряд наброяваше шестдесет души.

Спалното помещение беше в дъното, а непосредствено пред вратата бе стаята на дежурния по отряд и пирамидата с оръжието. Дежурният дремеше на масата и в полуслън видя, че някакъв от конвоя води бригада затворници по пътеката покрай прозорците на охраната.

„Това сигурно е Черненко — помисли си дежурният, тъй като не можа да познае войника от конвоя. — Непременно ще напиша рапорт срещу него.“ Дежурният беше майстор на подлите номера и не би пропуснал възможността да натопи на законно основание някого.

Това бе последната му мисъл. Вратата се отвори широко и в казармата се втурнаха трима войници. Двама от тях се спуснаха към вратата на спалнята, а третият от упор застреля дежурния. Подир войниците нахлуха арестантите, всички се хвърлиха към пирамидата — пушките и автоматите се озоваха в ръцете им. Майор Пугачов бълсна вратата на спалното помещение. Войниците, още по долни дрехи, боси, понечиха да се втурнат навън, но двата автоматни откоса към тавана ги спряха.

— Лягай — изкомандва Пугачов и войниците се навряха под леглата.

Един от арестантите остана да пази на вратата с автомат в ръце.

Бригадата, без да бърза, започна да се преоблича във военни униформи, да се запасява с продукти, с оръжие и с патрони.

Пугачов нареди за ядене да вземат само галети и шоколад. За сметка на това се натовариха с толкова оръжие и патрони, колкото можеха да носят.

Фелдшерът преметна през рамо чантата с аптечката за оказване на първа помощ.

Бегълците отново се почувствуваха войници.

Пред тях беше тайгата, ала нима тя е по-страшна от блатата на Стоход?

Стигнаха до шосето, Пугачов вдигна ръка и спря един камион.

— Слизай! — той отвори вратата на кабината.

— Ама аз...

— Слизай, ти казвам.

Шофьорът слезе. Зад волана седна лейтенантът от танковите войски Георгадзе, до него — Пугачов. Бегълците-войници се качиха отзад и камионът полетя.

— Тук като че ли имаше завой.

— Бензинът свърши!...

Пугачов изпсува.

Навлязоха в тайгата така, както човек се гмурка във вода — тутакси изчезнаха в огромната, мълчалива гора. Като се движеха по картата, те не губеха свидния път към свободата, крачеха напряко през повалени от бурите дървета със странна форма.

Дърветата на Север умираха легнали, като хората. Мощните им корени приличаха на исполински нокти на хищна птица, вкопчила се в камъните. От тези гигантски нокти надолу, към вечно замръзналата земя, се разклоняваха хиляди малки пипалца-израстъци. Всяко лято още малко вкочанена земя се размразяваше и във всеки сантиметър размекната пръст незабавно плъзваше и се закрепваше кафяв корен-пипало.

Дърветата тук достигаха зрелост на триста години, като бавно изправяха тежките си мощни тела върху тези слаби корени.

Повалените от бурите дървета падаха възнак, главите им бяха обърнати в една и съща посока и те умираха, легнали върху мекия, дебел слой мъх с якорозов или зелен цвят.

Започнаха да се готвят за нощувка — бързо, привично.

Само Ашот и Малинин все не можеха да се успокоят.

— Какво има? — попита ги Пугачов.

— Абе, Ашот все се опитва да ми докаже, че Адам бил интерниран от рая в Цейлон.

— Как в Цейлон?

— Така казват при тях, при мюхамеданите — рече Ашот.

— Ти какво, да не си татарин?

— Аз не — жена ми е татарка.

— Никога не съм го чувал — рече Пугачов с усмивка.

— Тъй де, и аз никога не съм — поде Малинин.

— Хайде, време е за сън!

Беше студено и майор Пугачов се събуди. Солдатов седеше, сложил автомата на коленете си, нащрек. Пугачов легна по гръб, намери с поглед Поларната звезда — любимата звезда на пещаците. Съзвездията тук бяха разположени не както в Европа, в Русия — картата на звездното небе беше леко разкривена и Голямата мечка се съмкваше към линията на хоризонта. В тайгата цареше строго мълчание; огромните възлести лиственици стояха далеч една от друга.

Гората беше пълна с онази тревожна тишина, която е позната на всеки ловец. Този път Пугачов не беше ловец, а преследван звяр; за него горската тишина бе триж по-тревожна.

Това беше първата му нощ на свобода, първата свободна нощ след дългите страшни месеци и години, през които майор Пугачов бе носил тежкия си кръст. Лежеше и си спомняше как бе започнало онова, което сега минаваше пред очите му като криминален филм. Сякаш Пугачов така бе завъртял със собствената си ръка кинолентата на всичките си дванадесет живота, че вместо бавната, ежедневната смяна събитията се редуваха с невероятна скорост. И ето надписът „край“ — те са на свобода. Започна борбата, играта, животът...

Майор Пугачов си спомни немския лагер, откъдето бе избягал през 1944 година. Фронтът наблизаваше града. Той работеше като шофьор на камион по поддържането на чистотата в огромния лагер. Спомни си как засили камиона и събори бодливата тел, как изтръгна побитите на бърза ръка стълбове. Изстрелите на часовите, виковете, бясното каране из града в различни посоки, зарязаният камион, как се промъкваше нощем към линията на фронта и срещата-разпит в Специалния отдел. Обвинението в шпионаж, присъдата — двадесет и пет години затвор.

Спомни си как при гладните, измъчени, съсипани руски войници в лагера идваха емисарите на Власов с неговия „Манифест“.

— Вашата власт отдавна се е отрекла от вас. В нейните очи всеки пленник е предател — казваха власовците.

И вадеха московските вестници със заповедите, с речите.

Пленниците и преди бяха чували за това. Не случайно само руснаците не получаваха колети. Французите, американците, англичаните — пленниците от всички националности — получаваха колети и писма, имаха си свои землячества, другаруваха; руснаците си нямаха нищо освен глада и злобата срещу всичко на този свят. Нищо чудно, че много военнопленници от немските лагери попълваха редиците на „Руската освободителна армия“.

Майор Пугачов не вярваше на власовските офицери до момента, в който самият той не стигна до частите на Червената армия. Всичко, което бяха казвали власовците, излезе истина. Той не беше нужен на властта. Тя се страхуваше от него.

После дойде ред на товарните вагони с решетки и конвой — дългият път до Далечния изток, морето, трюмът на парахода и златните мини на Крайния север. И гладната зима.

Пугачов се надигна и седна. Солдатов му махна с ръка. Именно на Солдатов се падна честта да започне тази акция, макар да беше един от последните, въвлечени в заговора. Солдатов не се уплаши, не трепна, не ги издаде. Юнак си ти, Солдатов!

До краката му лежеше летецът капитан Хрустальов, чиято съдба беше сходна с тази на Пугачов. Сваленият от немците самолет, плънът, гладът, бягството — трибуналът и лагерът. Ето, Хрустальов се обърна на другата страна — бузата му, тази, на която беше спал, бе по-червена от другата. Най-напред с него бе заговорил преди няколко месеца майор Пугачов за бягството. За това, че е по-добре да умрат, отколкото да живеят арестантския живот, че е по-добре да умрат с оръжие в ръка, отколкото от изтощение, от глад и от работа, под прикладите, под ботушите на конвоя.

И Хрустальов, и майорът бяха хора на действието — нищожният шанс, заради който животът на тези дванадесет души сега бе заложен на карта, беше обсъден най-подробно. Планът им беше да завземат някое летище, да се доберат до самолет. Летищата бяха няколко и сега те вървяха към най-близкото направо през тайгата.

Именно Хрустальов беше бригадирът, когото бегълците отидаха да извикат след нападението срещу отряда — Пугачов не искаше да тръгне без най-близкия си приятел. Сега Хрустальов спеше спокойно и дълбоко.

До него лежеше Ивашченко, оръжейникът, който поправяше револверите и пушките на охраната. Ивашченко бе научил всичко необходимо за крайния успех: къде се пази оръжието, кий и кога е дежурен по отряд, къде са складовете с муниции. Ивашченко беше бивш разузнавач.

Дълбоко спят, свити един до друг, Левицки и Игнатович — и двамата летци, приятели на капитан Хрустальов.

Танкистът Поляков, разперил ръце върху гърбовете на съседите си — гиганта Георгадзе и плешивия веселяк Ашот, чиято фамилия майорът сега не можеше да си спомни. Сложил санитарната чанта под главата си, спеше и Саша Малинин, лагерният — преди това военен — фелдшер, собственият фелдшер на специалната пугачовска група.

Пугачов се усмихна. Сигурно всеки си е представял бягството по свой начин. Но в това, че всичко вървеше гладко, че всички се разбираха от половин дума, Пугачов виждаше не само своята правота. Всеки знаеше, че събитията се развиват както трябва. Има командир и трудна цел. Има оръжие. Има свобода. Можеше да спят дълбок войнишки сън дори в тази пуста, бледолилава полярна нощ със странна, безслънчева светлина, когато дърветата нямат сенки.

Той им бе обещал свобода и те я получиха. Водеше ги на смърт и те не се страхуваха от нея.

И до последния момент никой не ни издаде, мислеше си Пугачов. Естествено за заплануваното бягство знаеха мнозина. Подбираха хора в продължение на няколко месеца. Мнозина от тези, с които Пугачов бе говорил откровено, не приеха, но никой не хукна към стаята на дежурните да доносниччи. Този факт примиряваше Пугачов с живота.

— Браво на тях, браво на тях! — шепнеше той и се усмихваше.

Похапнаха галети и шоколад и мълком тръгнаха. Водеше ги едва забележима пътечка.

— Мечешка е — рече Селиванов, бивш сибирски ловец. Пугачов и Хрустальов се изкатериха над една седловина и загледаха с бинокъл надолу, към двете сиви ивици — реката и шосето. Реката си беше най-обикновена, ала шосето на голямо пространство от няколко десетки километра бе задръстено от камиони с хора.

— Сигурно карат затворници — предположи Хрустальов.

Пугачов се взря.

— Не, войници са. Нас търсят. Ще трябва да се разделим — рече той. — Осем души нека пренощуват в купите сено, а ние четиримата ще минем по онзи поток. Ако всичко е наред, призори ще се върнем.

Те прекосиха младата горичка и навлязоха в руслото на ручея. Време беше да се връщат.

— Я виж ти колко много били — давай нагоре по ручея.

Запъхтени, те бързо се изкачваха по коритото на ручея и камъните под краката им шумно се търкаляха към преследвачите.

Левицки се обърна, изпсува и падна. Куршумът го бе улучил право в окото.

Георгадзе се сниши до един голям камък, обърна се и с автоматен откос спря войниците, които се изкачваха по ждрелото, спря ги за кратко — автоматът му млъкна, чуваше се само пушката.

Хрустальов и майор Пугачов успяха да се изкачат доста по-нагоре, до самото било.

— Продължавай сам — рече майорът на Хрустальов. — Аз ще пострелям.

Без да бърза, катурваше всеки, който се покажеше. Хрустальов се върна, като викаше:

— Идват! — И рухна.

Иззад скалата започнаха да изскачат войници.

Пугачов рязко скочи, стреля по тях и се хвърли в тясното корито на ручея. Във въздуха се хвана за един върбов клон, задържа се и запълзя встрани. Камъните, които бе повлякъл, докато падаше, продължаваха да се търкалят с тътен надолу.

Той вървеше през тайгата без път, докато не остана без сили.

А през това време над горската поляна изгря слънцето и тези, които се криеха в сеното, съвсем ясно видяха фигураните с военна униформа, които бяха наобиколили поляната.

— Като че ли дойде краят, а? — рече Ивашченко и сръга с лакът Хачатурян.

— Защо да е краят? — каза Ашот, като се прицели.

Отекна изстрел и на пътеката падна един войник.

Веднага от всички страни откриха стрелба по купите сено.

По команда войниците се втурнаха през блатото към поляната, затрещяха изстrelи, отекнаха стонове.

Атаката бе отбита. В блатото лежаха неколцина ранени.

— Санитар, тръгвай — нареди някакъв началник.

От болницата предвидливо бяха взели един санитар от арестантите — Яшка Кучен, родом от Западна Белорусия. Без дума да продума, затворникът Кучен запълзя към един ранен, като размахваше санитарната чанта. Куршумът, който го улучи в рамото, го спря по средата на пътя.

Без да се страхува, изскочи началникът на охраната — на отряда, който бегълците бяха обезоръжили. Викаше:

— Ей, Ивашченко, Солдатов, Пугачов, предайте се, обкръжени сте. Няма къде да се денете!

— Ела да получиш оръжието! — извика му от купата Иващенко.

И Бобильов, началникът на охраната, хукна към купите, като жвакаше през блатото.

Когато бе минал половината разстояние, куршумът на Иващенко го улучи право в челото.

— Юнак — похвали другаря си Солдатов. — Началникът затуй беше толкова смел, понеже му бе все тая — заради бягството ни щяха или да го разстрелят, или да го дадат под съд. Дръж се сега!

Стреляха от всички посоки. Затракаха и картечници.

Солдатов усети как нещо парна и двата му крака, как го удари по рамото главата на убития Иващенко.

Другата купа мълчеше. В блатото лежаха десетина трупа.

Солдатов продължи да стреля, докато нещо не го халоса по главата и той загуби съзнание.

Николай Сергеевич Брауде, старши хирург на една голяма болница, със заповед по телефона внезапно бе извикан в селището Личан заедно с „двама фелдшери, превързочен материал и инструменти“, както се казваше в телефонограмата на генерал-майор Артемиев, един от четиримата колимски генерали, началник на охраната на целия Колимски лагер.

Без много да умува, Брауде бързо се приготви и малкото, очукано камионче на болницата тръгна в указаната посока. По шосето непрекъснато ги изпреварваха мощнни студебейкъри, пълни с въоръжени войници. Трябваше да изминат само четиридесет километра, ала поради честите спирания заради задръстванията някъде напред, заради непрекъснатите проверки на документите, Брауде стигна до целта чак след три часа.

Генерал-майор Артемиев чакаше хирурга в жилището на началника на местния лагер. И Брауде, и Артемиев бяха стари колимчани, съдбата ги събираще не за първи път.

— Какво става тук, война ли има? — попита Брауде, след като се здрависа с генерала.

— Война или не, но в първото сражение има двадесет и осем убити. А ранените — сам ще ги видите.

И докато Брауде си миеше ръцете с водата от казанчето, закачено до вратата, генералът му разказа за бягството.

— Ами че да бяхте извикали самолети — рече Брауде и запали цигара. — Две-три ескадрили — да напускат бомби... Или направо с една атомна...

— На вас ви е весело — каза генерал-майорът. — А аз, шегата на страна, чакам да ми дойде заповедта. Добре ще е, ако само ме уволнят от охраната — ами ако ме дадат под съд? Всичко може да се случи.

Да, Брауде знаеше, че всичко може да се случи. Преди няколко години три хиляди души бяха изпратени посред зима пеш до едно от пристанищата, където складовете на брега били унищожени от буря. Докато „етапът“ вървял, от трите хиляди души оцелели около триста. И заместник-началникът на управлението, който подписал заповедта за тръгването на „етапа“, бе принесен в жертва и даден под съд.

Брауде и фелдшерите до вечерта вадеха куршуми, ампутираха, превързваха. Ранените бяха само войници от охраната — нямаше нито един беглец.

Привечер на другия ден отново докараха ранени. Наобиколени от офицери от охраната, двама войници донесоха носилка с първия и единствен беглец, когото видя Брауде. Той беше с униформа и се различаваше от войниците само по това, че беше небръснат. И двата му крака бяха простреляни и счупени под коляното, също и лявото рамо, имаше и рана на главата с увреждане на теменната кост. Беглецът беше в безсъзнание.

Брауде му оказа първа помощ и по заповед на Артемиев закара болния под конвой в голямата болница, където разполагаха с необходимите условия за сериозна операция.

Всичко свърши. Наблизо имаше покрит с брезент военен камион, там бяха натоварени телата на убитите бегълци. До него — втора кола с телата на убитите войници.

След тази победа армията вече можеше да бъде разпусната, но още много дни нагоре-надолу по всички участъци на две хиляди километровото шосе кръстосваха камиони, пълни с войници.

Дванадесетият — майор Пугачов, го нямаше.

Дълго лекуваха Солдатов и го излекуваха — за да го разстрелят. Впрочем това беше единствената смъртна присъда от шестдесетте — такъв беше броят на приятелите и познатите на бегълците, които бяха предадени на военен съд. Началникът на лагера бе осъден на десет години. Началничката на санитарната част доктор Потанина бе оправдана от съда и веднага след процеса си смени местоработата. Генерал-майор Артемиев се оказа пророк — уволниха го от поста му и от служба в охраната.

.....

Пугачов с мъка пропълзя през тесния отвор на пещерата — това беше мечешка бърлога, зимното жилище на звяра, който отдавна вече се беше измъкнал оттам и кръстосваше тайгата. По стените на пещерата и по камъните на дъното ѝ имаше косми от козината на мечката.

„Ето колко бързо свърши всичко — мислеше си Пугачов. — Ще доведат кучета и ще ме намерят. И ще ме заловят.“

И, легнал в пещерата, си припомняше своя живот — труден, мъжки живот, който завършваше в мечешката бърлога в тайгата. Спомни си хората — всички, които бе уважавал и обичал, като се започне със собствената му майка. Спомни си учителката Мария Ивановна, която ходеше облечена с някакъв подплатен елек от избеляло, някога черно, станало вече ръждивокафяво кадифе. Спомни си и много, много други хора, с които го бе срещнала съдбата.

Ала най-добри, най-достойни от всички бяха неговите единадесет загинали другари. Никой от онези, другите хора в неговия живот, не беше преживял толкова много разочарования и лъжи. И в този северен ад те бяха намерили в себе си сила да повярват в него, в Пугачов, и да протегнат ръце към свободата. И да загинат в боя. Да, това бяха най-хубавите хора в неговия живот.

Пугачов откъсна една боровинка, която бе останала на храстчето досами входа на пещерата. Сбръчканото сиво-синьо ланшно плодче се пукна между пръстите му и той ги облиза. Беше безвкусно като снежна вода. Люспицата залепна за пресъхналия език на беглеца.

Да, това бяха най-хубавите хора. Сега вече знаеше и фамилното име на Ашот — Хачатурян.

Майор Пугачов си ги припомни всичките — един след друг — и се усмихна на всеки. Сетне налага дулото на пистолета и стреля за

последен път в живота си.

НАЧАЛНИКЪТ НА БОЛНИЦАТА

— Почакай, ще ми кацнеш ти на мене, все ще сгафиш някъде — заплашваше ме на апашки жаргон началникът на болницата, доктор Доктор — един от най-зловещите фигури в Колима... — Застани както трябва!

Стоях „както трябва“, но бях спокоен. Няма да позволят на първия срещнат звяр да види сметката на един обучен, дипломиран фелдшер я, няма да го дадат в лапите на доктор Доктор — беше четиридесет и седма, а не тридесет и седма година и аз, който бях виждал неща, които доктор Доктор дори не можеше да си представи, бях спокоен и чаках само едно — началникът да си излезе. Бях старши фелдшер в хирургичното отделение.

Бях подложен на гонения от скоро, след като доктор Доктор откри в личното ми дело присъдата за „КРТД“, а доктор Доктор беше чекист, от политотдела, изпратил на смърт мнозина с „КРТД“ — и ето че в ръцете му, в неговата болница, завършил неговите курсове, се бе появил фелдшер, подлежащ на ликвидиране.

Доктор Доктор се опита да прибегне до помощта на инспектора от НКВД. На тази длъжност тогава беше фронтовакът Бакланов, млад, дошъл веднага след войната. Машинациите на самия доктор Доктор — специални рибари му караха риба, ловци му осигуряваха дивеч, самоснабдяването на началника вървеше с пълна пара — бяха причината доктор Доктор да не намери съчувствие у Бакланов.

— Ами че нали е от вашия курс, току-що е завършил. Нали вие сте го записвали.

— Кадровиците са го изтървали. Как да му се намери сега краят?

— Е — рече следователят, — ако започне да нарушава, да извършва — с една дума, ще го разкараме. Ще ви помогнем.

Доктор Доктор се оплака от лошите времена и започна търпеливо да чака. Началниците също могат да чакат търпеливо грешките на подчинените си.

Централната лагерна болница беше голяма, с хиляди легла. Имаше лекари-затворници с всякакви специалности. Волнонаемното началство се бе примолило и получи разрешение да има към хирургичното отделение две стаи за цивилни — една мъжка и една женска, за следоперационни, които трябва да са под лекарско наблюдение. В моята стая лежеше едно момиче, което бяха докарали с апандисит, но бяха решили да не го оперират, а да проведат медикаментозно лечение. Девойката беше много оперена, струва ми се — секретар на комсомолската организация на минното управление. Когато я докараха, галантният хирург Брауде тръгна да я развежда из отделението, като й разправяше нещо за... счупвания и възпаления на гръбначния стълб, показва й всички отделения. Навън студът бе минус шестдесет градуса, а в станцията за кръвопреливане нямаше печки — целият прозорец бе покрит със скреж и металът не можеше да се докосне с гола ръка, но галантният хирург отвори широко вратата на станцията за кръвопреливане и всички се дръпнаха назад, в дъното на коридора.

— Обикновено жените ги приемаме тук.

— Вероятно без особен успех — рече гостенката, като топлеше ръце с дъха си.

Хирургът се смути.

Та тъкмо това оперено момиче започна редовно да идва при мен в дежурната стая. Имах замразени червени боровинки, паничка с боровинки, и си приказвахме до късно през нощта. Но веднъж около дванадесет часа вратата се отвори широко и влезе доктор Доктор. Без престишка, с кожено яке.

— В отделението всичко е наред.

— Виждам. Ами вие коя сте? — попита той момичето.

— Пациентка съм. От вашето женско отделение. Дойдох за термометър.

— Утре вече няма да ви има тук. Ще ликвидирам този бардак.

— Бардак ли? Кой е тоя? — попита момичето.

— Началникът на болницата.

— Аз, значи това е доктор Доктор. Чувала съм за него, чуvalа съм. Ще си изпариш ли заради мен? Заради боровинките?

— Нищо няма да ми направят.

— Е, за всеки случай утре ще отида при него. Такива ще му ги наприказвам, че ще го поставя на мястото му. А ако ти сторят нещо — обещавам ти, че...

— Нищо няма да ми направят.

Момичето не го изписаха, то се срещна с началника на болницата и всичко утихна до първото общо събрание, на което доктор Доктор изнесе доклад за падането на дисциплината.

— Ето например в хирургичното отделение фелдшерът си седи в операционната с някаква жена — доктор Доктор събрка дежурната стая с операционната — и си похапва боровинки.

— С кого е седял? — зашепнаха по редовете.

— С кого? — провикна се някой от волнонаемните.

Но доктор Доктор не каза фамилните ни имена.

Светкавицата бе проблеснала, ала аз не разбрах нищо. Старшият фелдшер отговаря за храната. — Началникът на болницата бе решил да нанесе най-простиya удар.

Претеглиха кисела и се оказа, че не достигат десет грама. С много труд успях да докажа, че той се раздава с малко черпаче, а го изсипват в голяма чиния — няма как да не изчезнат поне десет грама — „залепва за дъното“.

Светкавицата ме предупреди, макар да беше без гръм.

На другия ден удари гръм без мълния.

Един от лекуващите лекари ме помоли да оставя за някакъв от неговите болни — умиращ — една лъжица нещо по-вкусно, аз му обещах и наредих на разливащия да задели половин паница, четвърт паница от някоя диетична супа. Това беше незаконно, но се практикуваше винаги и навсякъде, във всяко отделение. По обяд в отделението нахлу тълпа началници начело с Доктор.

— А това за кого е? — На печката се подгряваше половин паница диетична супа.

— Оставил я по молба на доктор Гусев, за негов болен.

— Болният, когото той лекува, не е на диетична храна.

— Докарайте доктор Гусев.

Доктор Гусев, затворник, при това по член „58-1а“, измъни на родината, победя от страх, когато се изправи пред началството. Наскоро го бяха назначили в болницата, след дълги години на заявления и молби. И ето ти — несполучливо нареждане.

— Не съм давал такова указание, гражданино началник.

— Значи вие лъжете, господин старши фелдшер. Заблуждавате ни — вилнееше доктор Доктор. — Признай си, че сгафи. Кацна ми.

Жал ми беше за доктор Гусегов, но аз го разбирах. Мълчах. Мълчаха и останалите членове на комисията — главният лекар, началникът на лагера. Беснееше единствено доктор Доктор.

— Сваляй престилката и марш в лагера. На обща работа! Ще изгниеш в изолатора!

— Слушам, гражданино началник.

Съблякох си престилката и веднага се превърнах в обикновен арестант, когото го бълскат в гърба, когото навикват — отдавна не бях живял в лагер...

— Къде е бараката на обслужващия персонал?

— Ти не си за там, а за изолатора!

— Още няма заповед.

— Затвори го засега без заповед.

— Не, няма да го приема без заповед. Началникът на лагера не разрешава.

— Началникът на болницата комай е по-голям, отколкото началникът на лагера.

— Вярно, по-голям е, но прям началник ми е началникът на лагера.

Не останах дълго в бараката на обслужващия персонал — бързо изготвиха заповедта и влязох в лагерния изолатор, в смърдящия карцер, смърдящ също толкова, колкото и десетките други карцери, в които бях лежал по-рано.

Легнах на нара и станах чак на другата сутрин. Призори дойде нарядчикът. Познавахме се от по-рано.

— Лепнали са ти три денонощия и извеждане на обща работа. Излизай, ще получиш ръкавици и започваш да караш пяськ с ръчна количка за изкопа — ще се строи нова сграда за охраната. Голям цирк стана. Началникът на лагерния пункт ми го разправи. Доктор Доктор искал до края на живота ти да те изпрати в дисциплинарна мина... Да те прехвърли в специален лагер.

„Това е дребно нарушение — рекли другите. — Ако за такова провинение се изпраща в дисциплинарен или специален лагер, нали

всички трябва да отидат там. А ние се лишихме от един обучен фелдшер.“

Цялата комисия знаеше какъв страхливец е Гусегов, знаеше го и доктор Доктор и това го караше да беснее още повече.

„— Е, тогава две седмици обща работа.

— И това не става. Наказанието е прекалено тежко. Една седмица карцер с извеждане на работа в болницата — предложил следователят Бакланов.

— Какви ги говорите? Ако няма обща работа, ръчна количка — значи няма и никакво наказание. Ако само ще ходи да нощува в изолатора — това ще е проформа.

— Е, добре — едно дененощие с извеждане на обща работа.

— Три дененощия.

— Добре.“

И ето, че след толкова години отново хванах дръжките на ръчната количка, на машината на ОСО — две дръжки, едно колело.

Аз съм стар колимски количкаджия. Бях обучен на всички тънкости на тази работа през тридесет и осма година, в една златна мина. Знам как да държа дръжките, че тежестта да пада върху раменете ми, знам как да тикам обратно празната количка — с колелото напред, нагоре с дръжките, за да си починат ръцете ми. Знам как да я обърна с едно движение, как сетне да я изправя и да я сложа на дъската.

Аз съм професор по ръчните колички. С удоволствие тиках своята количка, демонстрирайки висока класа. С желание я обръщах и подлагах под дъската камъче. Тук нямаше норма. Просто количката бе наказание и толкоз. Тази карцерна работа не се водеше на никаква отчетност. Няколко месеца не бях излизал от огромната триетажна сграда на болницата, минавах без чист въздух — шегувах се, че в мините съм се надишал за двадесет години напред, затова не излизам навън. И ето че сега дишах чист въздух, припомнях си как се работи с количка. Две нощи и три дни прекарах на тази работа. Вечерта на третия ден ме навести началникът на лагера. За цялата си колимска лагерна практика никога не му се беше случвало да вижда за дребно нарушение такова наказание, за каквото настояваше доктор Доктор, и сега се опитваше да проумее.

Той се спря при дъската.

— Добър ден, гражданино началник.

— Днес катограта ти свършва, можеш да не се връща в изолатора.

— Благодаря, гражданино началник.

— Но си доработи докрай.

— Слушам, гражданино началник.

Малко преди отбоя — преди да ударят релсата — се появи доктор Доктор. Заедно с него бяха двамата му адютанти — комендантът на болницата Постел и Гриша Кобенко, болничният ортопед.

Постел, бивш служител в НКВД, бе сифилитик, заразил две или три медицински сестри, които се наложи да бъдат изпратени във венеричната зона, в женската венерична зона на един горски лагер, където живееха само сифилитички. Красавецът Гриша Кобенко бе доносникът на болницата, осведомител, който често пъти ставаше причина за завеждане на нови дела — компания, достойна за доктор Доктор.

Началникът на болницата се приближи до изкопа и тримата затворници с количките зарязаха работата и застанаха мирно.

Доктор Доктор ме разглеждаше с огромно задоволство.

— Ето къде си бил... Тъкмо това е работа като за теб. Разбра ли? Тъкмо това е точно като за теб работа.

Свидетели ли беше довел със себе си, за да провокира нещо, дори някое малко нарушение? Да, времената се бяха променили. Това го разбираше и доктор Доктор, разбирах го и аз. Началник и фелдшер не е като началник и обикновен работяга. Съвсем друго е.

— Аз, гражданино началник, мога да работя на всякаква длъжност. Мога да бъда дори началник на болница.

Доктор Доктор изпсува и се отдалечи към селището за волнонаемните. Удариха релсата и аз тръгнах не към лагера, не към зоната, както през двата последни дни, а към болницата.

— Гришка, вода — извиках. — И нещо за ядене след като се изкъпя.

Но лошо познавах доктор Доктор. Почти всеки ден в отделението имаше комисии и проверки.

Доктор Доктор нямаше търпение да изчака идването на най-голямото началство.

Той щеше да се справи с мен, но други началници му съсираха кариерата, подложиха му крак, изхвърлиха го от хубавата длъжност.

Неочаквано доктор Доктор бе изпратен в отпуск на „континента“, макар никога да не бе искал това. Вместо него пристигна друг началник.

Прощален обход. Новият началник бе тромав, муден, дишаше тежко. Хирургичното отделение се намираше на втория етаж — бяха вървели бързо и се бяха запъхтели. Когато ме видя, доктор Доктор не можа да се лиши от развлечението.

— Ето я същата онази контраверсия, за която ти говорих долу — високо каза той, като ме сочеше с пръст. — Все се канех да го махна, но не успях. Съветвам те да го сториш незабавно, на часа. Въздухът в болницата ще стане по-чист.

— Ще се постараю — равнодушно рече пълният началник и аз разбрах, че той мрази доктор Доктор не по-малко, отколкото аз.

АНТИКВАРЯТ

От ноцта бях прехвърлен в деня — явно повишение, утвърждаване, късмет в опасния, но спасителен път на санитар „от болните“. Не обърнах внимание кой бе заел мястото ми — по онова време нямах сили за любопитство, пазех всяко свое движение, физическо или духовно — вече бях възкръсвал и знаех колко скъпо струва излишното любопитство.

Но с крайчета на окото си видях в нощната полудрямка някакво бледо, мръсно лице, обрасло в гъста червенирова четина, с хълтнали очи, очи с неопределен цвят, с изкривени, много пъти измръзвали пръсти, вкопчени в дръжката на опушеното котле. Болничната нощ в бараката бе толкова тъмна и плътна, че пламъчето на бензиновата лампа — потрепващо, разтърсвано сякаш от вятър — не беше в състояние да освети коридора, тавана, стената, вратата, пода и изтръгваше от мрака само късче от ноцта — ъгъла на шкафчето и надвесеното над него бледо лице. Новият дежурен бе облечен със същия халат, с който дежурех и аз — мръсен, дрипав халат, който обличаха всички болни. През деня той висеше в болничната стая, а през ноцта го намъкваше направо върху ватенката си дежурният санитар „от болните“. Платът беше безкрайно тънък, чак прозираше — и все пак не се сцепваше; болните се страхуваха, не правеха резки движения, за да не се разпадне халатът.

Светлият полукургър се люлееше, движеше се, променяше се. Изглеждаше така, сякаш студът, а не вятърът, не движението на въздуха, а самият студ разклащаше тази светлина над нощното шкафче на дежурния санитар. В светлото петно се люлееше изкривеното от глад лице, мръсните, сгърчени пръсти напипваха на дъното на котлето онова, което не можеше да се изгребе с лъжица. Пръстите, дори измръзналите, безчувствени пръсти бяха по-сигурни от лъжицата — разбрах същността на това движение, езика на жеста.

Всички тези неща нямаше защо да ги знам — нали бях станал дневен санитар.

Но след няколко дни — заминаване по спешност, неочеквано ускоряване на съдбата и — каросерията на камиона, разтърсвана от всеки напън на возилото, който пълзеше по замръзналото русло на безименната река, по „зимния път“ през тайгата към Магадан, на юг. В каросерията подскачат и с дървен звук се удрят в пода двама души, търкалят се като дънери. Войникът от конвоя е в кабината, а аз не мога да разбера дали ме удря никакво дърво или човешко тяло. По време на едно от спиранията за ядене лакомото мляскане на моя съсед ми се стори познато и аз разпознах изкривените пръсти, бледото, мръсно лице.

Не си говорехме — страхувахме се да не прогоним късмета си, арестантския си късмет. Камионът бързаше — изминахме пътя за едно дененощие.

И двамата пътувахме за фелдшерските курсове, по спусната за лагера бройка. Магадан, болницата, курсовете — всичко това беше като в мъгла, като в бяла колимска мъгла. Имаше ли жалони, крайпътни жалони? Записват ли с петдесет и осми член? Само тези с десета точка. Ами спътника ми? Също е по десета — „аса“. „Буквенник“: „антисъветска агитация“. Приравнява се към десета точка.

Изпит по руски език. Диктовка. Оценките са изнесени още същия ден. Отличен. Писмена работа по математика — отличен. Устен изпит по математика — отличен. От тънкостите на „Конституцията на СССР“ бъдещите курсисти са избавени — това се знаеше предварително... Лежах на наровете — мръсен, все още подозрително въщлив — работата като санитар не унищожаваше въшките, а може и само така да ми се е струвало, въщливостта бе една от лагерните психози. Въшките отдавна вече ги няма, а все не можеш да се накараш да свикнеш не с мисълта (каква ти мисъл!), с чувството, че въшките вече ги няма; това се беше случвало в живота ми не два и не три пъти. А Конституцията, историята или политикономията — всичко това не се отнасяше за нас. В Бутирския затвор по време на следствието дежурният комендант крещеше: „Защо питате за Конституцията? Вашата Конституция е Наказателният закон.“ И беше прав. Да, нашата Конституция бе Наказателният закон. Това беше отдавна. Преди хиляди години. Четвъртият предмет бе химия. Оценка — тройка.

Ах, как се устремиха към знанията курсистите-затворници — залог беше животът. Как бившите професори от медицинските

институти настървено започнаха да набиват спасителната наука в главите на необразованите, невежи хора, които никога не се бяха интересували от медицината — от склададжията Силайкин до татарския писател Мин Шабай...

Кривейки тънките си устни, хирургът пита:

— Кой е открил пеницилина?

— Флеминг!

Отговарям не аз, а спътникът ми от районната болница. Червеникавата му четина е избръсната. Болнавите му, подпухнали бузи са си все такива („Прекалил е с чорбата“ — между другото отбелязвам аз).

Бях поразен от познанията на рижавия курсист. Хирургът разглеждаше тържествуващия „Флеминг“. Кой си ти, нощен санитарю? Кой?

.....

— Какъв си бил на свобода?

— Капитан съм. Капитан от инженерните войски. В началото на войната бях началник на един укрепен район. Спешно строяхме укрепления. През есента на четиридесет и първа година, когато мъглата се вдигна, видяхме в залива немски рейдер „Граф фон Шпее“. Рейдерът от упор срина укрепленията ни. И отплава. А на мен ми лепнаха десет години.

„Дори да те лъжат — вярвай.“ Вярвам. Познавам обичайте.

.....

Всички курсисти учеха по цели нощи, попиваха, тъпчеха се със знания като осъдени на смърт, на които изведнъж са им дали шанс да оцелеят.

Но след някаква делова среща с началството Флеминг стана повесел, домъкна по време на занятията в бараката някакъв роман и докато ядеше варена риба — остатъци от нечий чужд пир — небрежно прелистваше книгата.

Като видя ироничната ми усмивка, той рече:

— Все тая е — учим вече три месеца и всички, които сме се закрепили на курсовете, ще ни пуснат, ще ни дадат дипломи. Защо да откачам от четене? Съгласен ли си с мен?

— Не — казах. — Искам да се науча да лекувам хората. Да се науча на нещо истинско.

— Истинското нещо е да останеш жив.

Тогава стана ясно, че капитанството на Флеминг е само маска, поредната маска на това бледо затворническо лице. Впрочем именно капитанството не беше маска — маска бяха инженерните войски, Флеминг беше следовател от НКВД с чин капитан. Сведенията се процеждаха, събираха се капка по капка — няколко години. Тези капки отмерваха времето като воден часовник. Или падаха на голото теме на подследствения — водният часовник от помещението за разпити в Ленинград през тридесетте години. Пясъчните часовници отмерваха времето на арестантските разходки, водните — времето на признанието, времето на следствието. Бързането на пясъчните часовници, мъчителността на водните. Водните часовници отмерваха; ха не минутите, а човешката душа, човешката воля, разбиваха я капка след капка, рушаха я като скала — нали има такава руска пословица. Този следователски фолклор бе много популярен през тридесетте, дори още през двадесетте години.

Думите на капитан Флеминг бяха събрани капка по капка и съкровището се оказа безценно. Безценно беше и за самия Флеминг — има си хас!

— Знаеш ли коя е най-голямата тайна на нашето време?

— Коя?

— Процесите през тридесетте години. Ще ти кажа как ги подготвяха. Ами че аз тогава бях в Ленинград. При Заковски. Подготовката на процесите — това е химия, медицина, фармакология. Потискане на волята с химически средства. Такива средства има колкото щеш. И нима си мислиш, че ако има средства за потискане на волята — няма да ги използват? Заради Женевската конвенция ли, а?

Да разполагаш с химически средства за потискане на волята и да не ги прилагаш по време на следствието, на „вътрешния фронт“ — това е прекалено човечно. Невъзможно е да се повярва в този хуманизъм през двадесети век. В това и само в това е тайната на процесите от тридесетте години, на откритите процеси, открити и за чуждите кореспонденти, и за всеки Фойхтвангер^[1]. На тези процеси нямаше никакви „двойници“. Тайната на процесите беше фармакологична тайна.

Лежах на късите неудобни нарове, подредени два по два в опустялата барака на курсистите, пронизвана от край до край от слънчевите лъчи, и слушах тези признания.

Опити имаше и по-рано — в процесите срещу вредителите например. Докато Рамзинската комедия няма почти нищо общо с фармакологията.

Разказът на Флеминг сълзеше капка по капка — дали собствената му кръв не падаше капка по капка върху оголената ми памет? Що за капки бяха това — кръв, сълзи или мастило? Не мастило, не и сълзи.

— Имаше, разбира се, случаи, когато медицината беше безсилна. Или разтворите са били приготвени погрешно. Или е имало вредителство. Тогава — с двойна застраховка. Според правилата.

— Къде са тези лекари сега?

— Кой знае? Сигурно на Луната...

.....

Следственият арсенал бе по последната дума на науката, по последната дума на фармакологията.

Това не беше шкаф „А“ — Venena — отрови, не и шкаф „В“ — Heroica — „силно действащи“... Излиза, че латинската дума „герой“ се превежда на руски като „силно действащ“. А къде се пазеха медикаментите на капитан Флеминг? В шкафа „П“ — в шкафа за престъпления, или в шкафа „Ч“ — чудеса?

Човекът, който се разпореждаше с шкафовете „П“ и „Ч“ на най-големите постижения на науката, едва по време на фелдшерските лагерни курсове научи, че човек има само един черен дроб, че черният дроб не е чифтен орган. Научи за кръвообращението — триста години след Харвей.

.....

Тайната се криеше в лабораториите, в подземните кабинети, в смърдящите вивариуми, където животните миришеха досущ като арестантите от мръсния магадански транзитен затвор през тридесет и осма година. В сравнение с него Бутирският затвор блестеше с хирургична чистота, миришеше на операционна, а не на вивариум.

Всички открития на науката и техниката се проверяват най-напред с оглед на тяхното военно значение — военно — дори в

предполагаемото бъдеще. И само онова, което е отсято от генералите, от което войната няма нужда, се дава за общо ползуване.

Медицината, химията и фармакологията отдавна са под наблюдението на военните. По цял свят в институтите, изследващи мозъчната дейност, винаги се е натрупал богат експериментален и наблюдалски опит. Отровите на Борджия винаги са били оръжие на практическата политика. Двадесет век осигури небивал разцвет на фармакологичните и химическите средства, управляващи психиката.

Но ако е възможно с помощта на медикамент да бъде ликвидиран страхът, то хиляди пъти по-възможно е да се направи обратното — да бъде потисната човешката воля с помощта на инжекции, с чиста фармакология и химия, без каквато и да било „физика“ — трошене на ребра и тъпчене с ботуши, къртене на зъби и гасене на фасове в тялото на подследствения.

.....

Химици и физици — така се наречаха тези две следствени школи, физиците бяха онези, които на първо място слагаха чисто физическото действие, виждаха в побоите начин да разголят нравственото начало на света. Разголените дълбини на човешката същност — колко подла и нищожна се оказваше тя. С побои можеше не само да се получат всякакви показания. Под въздействието на тоягата хората правеха изобретения, откриваха новото в науката, пишеха стихове, романи. Страхът от побои и гладът си вършеха работата.

Побоят е достатъчно солидно психологическо оръдие, достатъчно ефективно.

Много резултатен беше и прочутият повсеместен „конвойер“, когато следователите се сменяха, а на арестанта не позволяваха да спи. Седемнадесет дененощия без сън — и човек губи разсъдъка си — дали това научно наблюдение не е почерпено от следствените кабинети?

Но и химическата школа не се предаваше.

Физиците можеха да осигурят материал за „специалните съвещания“, за разните „тройки“, но за откритите процеси школата на физическото действие не беше подходяща. Школата на физическото действие (струва ми се, така е при Станиславски) не би могла да постави открит кървав театрален спектакъл, не би могла да подготви

„откритите процеси“, които накараха цялото човечество да потръпне. Подготовката на такива зрелища бе по силата на химиците.

Двадесет години след онзи разговор вписвам в разказа редове от статия във вестник:

„Ако се използват определени психо-фармакологични агенти е възможно за определено време да се отстрани например чувството на страх у человека. При това не се нарушава ясното му съзнание, което е особено важно...“

Сетне изникват още по-неочаквани факти. При хората, чиито «Б-фази» на съня са били потискани дълго време, в случая до седемнадесет денонощия подред, започват да възникват различни нарушения на психическото състояние и на поведението.“

Какво е това? Откъси от показанията на някой бивш началник на управление на НКВД по време на съда срещу тези съдии?... Предсмъртното писмо на Вишински или на Рюмин? Не, това е цитат от научната статия на един действителен член на Академията на науките на СССР. Но всичко това — и стократно повече! — се знае, изпробвано е и е използвано по време на подготовката на „откритите процеси“ през тридесетте години.

Фармакологията не беше единственото оръжие от следствения арсенал на онези години, Флеминг спомена едно фамилно име, което ми беше добре познато.

Орналдо!

Има си хас: Орналдо беше прочут хипнотизатор, който през двадесетте години участваше в много от представленията в московските циркове, а и не само в московските. Неговата специалност беше масовата хипноза. Има снимки от прочутите му гастроли. Илюстрации в книгите по хипноза. Орналдо — това, разбира се, беше псевдоним. Истинското му име беше Н. А. Смирнов. Лекар от Москва. Афиши и снимки по цялата колона — така ги разлепваха по онова време, фотоателието на Свишчов-Паоло тогава се намираше на улица Столешников. На витрината висеше огромна снимка на човешки очи с надпис: „Очите на Орналдо“. И до днес си ги спомням, помня и душевния смут, който ме обземаше при слушането или гледането на цirkовите сеанси на Орналдо. Хипнотизаторът участваше в спектаклите до края на двадесетте години. Има снимки от

представления с участието на Орналдо в Баку през 1929 година. След това той престана да се появява.

— От началото на тридесетте Орналдо вече беше на секретна работа в НКВД.

По гърба ми пробяга хлад от разгаданата тайна.

Често пъти Флеминг се възхищаваше от Ленинград без всякакъв повод. По-точно по този начин той си призна, че не е кореняк ленинградчанин. И наистина, бил изтеглен от провинцията от естетите на НКВД през двадесетте години като достойна смяна на други естети. Насаждат му вкусове — по-обширни от обикновеното училищно образование. Не само Тургенев и Некрасов, но и Балмонт, и Сологуб, не само Пушкин, но и Гумилев.

— „А вие, кралски псета, флибустиери, на златото пазачи в тъмен порт?“ Нали не бъркам?

— Не, точно така е!

— По-нататък не го помня. Кралско псе ли съм? Държавно псе?

И като се усмихваше — на себе си и на своето минало, — ми разказа с благоговение, както би разправял някой пушкинист, че е държал в ръцете си гъшето перо, с което е била написана поемата „Полтава“ — как бил разлиствал папките на „делото Гумилев“, като го нарече заговор на лицеистите. Човек можеше да си помисли, че е докоснал камъка на Кааба^[2] — такова блаженство, такова пречистване се четеше във всяка черта на лицето му, че неволно си помислих: това също е начин за приобщаване към поезията. Учудваща, уникатна пътека към литературните ценности през следствения кабинет. Разбира се, по този начин не може да бъдат осмислени нравствените ценности на поезията.

— В книгите първо прочитам бележките, коментарите. Аз съм човек на бележките, човек на коментарите.

— Ами текста?

— Не винаги. Когато имам време.

За Флеминг и за неговите колеги приобщаването към културата — колкото и странно да звуци — можеше да стане само в следствената работа. Запознанството с хората на литературния и обществения живот — изкривено и все пак в известен смисъл истинско, действително, неприкрито зад хиляди маски.

Главен осведомител по въпросите, свързани с художествената интелигенция от онези години, постоянен, сериозен, квалифициран автор на всевъзможни „меморандуми“ и обзори на писателския живот беше — и това име звучеше неочеквано само на пръв поглед — генерал-майор Игнатиев. Петдесет години в строя. Четиридесет от тях — в съветското разузнаване.

— Прочетох книгата „Петдесет години в строя“ тогава, когато вече се бях запознал с обзорите и бях представен на самия автор. Или него ми го представиха — замислено разправяше Флеминг. — Никак не е лоша тая книга „Петдесет години в строя“.

Флеминг не обичаше много вестниците, новините в тях, радиопредаванията. Международните събития почти не го вълнуваха. Виж, събитията вътре в страната бяха друго нещо. Основното чувство на Флеминг бе мрачната обида срещу тъмната сила, която бе обещала на гимназиста, че ще обгърне необозримото, която го бе издигнала толкова високо, а сега го бе запокитила безсрочно или безследно в бездната — все не можех да запомня правилния край на популярната песен от детските ми години „Шуми, гори пожар московски“.

Приобщаване към културата — колко своеобразно. Някакъв кратък курс, екскурзия из Ермитажа. Човекът расъл и пораснал, станал следовател-естет, шокиран от грубата сила, наводнила „органите“ през тридесетте години, пометен, унищожен от „новата вълна“, изповядваща груба физическа сила, презираща не само психологическите тънкости, а дори „конвойрите“ и „стоенето“. Новата вълна просто нямала търпение за някакви си научни изследвания, за висша психология. Оказало се, че по-резултатен е обикновеният побой. Мудните естети също отишли „на Луната“, Флеминг останал жив съвсем случайно. Новата вълна нямала време за губене.

Гладният блясък в очите на Флеминг постепенно угасваще и професионалната наблюдателност отново започваше да се обажда...

— Слушай, гледах те по време на конференцията. Ти мислеше за нещо друго.

— Искам само да запомня всичко, да го запомня и да го напиша.

В мозъка на Флеминг, вече отпочинал си, успокоен, се полюшваха някакви картини.

В нервното отделение, където работеше Флеминг, имаше един гигант-латвиец, който официално получаваше тройна дажба. Всеки път, когато гигантът сядаше да яде, Флеминг се настаняваше насреща му — не можеше да сдържи възхищението си от могъщото плюскане.

Флеминг не се разделяше с котлето, същото онова котле, с което бе пристигнал от Север. Колимски талисман.

В нервното отделение криминалните бяха хванали една котка, убиха я и я свариха, дадоха и на Флеминг като на дежурен фелдшер да си хапне — традиционният колимски рушвет, колимски подкуп, Флеминг изяде месото и нищо не каза за котката. Това беше котката от хирургичното отделение.

Курсистите се страхуваха от Флеминг. Но от кого ли не се страхуваха? В болницата той работеше вече като фелдшер, като щатен „касапин“. Всички се държаха враждебно с Флеминг, бояха се от него — усещаха, че той е не само бивш служител в органите, но и че знае някаква невероятно важна, страшна тайна.

Враждебността се увеличи, тайната стана още по-конкретна след внезапното заминаване на Флеминг — да се срещне с една млада испанка. Испанката беше истинска, дъщеря на един от членовете на правителството на Испanskата република. Разузнавачка, оплела се в мрежа от провокации, осъдена и захвърлена да умира в Колима. Но се оказа, че старите далечни приятели, бившите колеги на Флеминг не са го забравили. Той трябваше да научи нещо от испанката, нещо да подтвърди. А болната испанка не чака. Оздравява и заминава с етап за женската мина. Флеминг внезапно прекъсна работата си в болницата, замина на среща с испанката, две седмици се скита по безкрайната магистрала, по която пътуват безброй коли и на всеки километър има засади на оперативните работници. На Флеминг му провървява, след срещата той се връща съвсем благополучно. Постъпката му би могла да изглежда романтична, извършена в името на лагерната любов. Уви, Флеминг не пътешествува в името на любовта, не проявява героизъм в нейно име. Тук действува сила, много по-голяма от любовта, висша страст — и тази сила щеше да го пренесе невредим през всички лагерни застави.

Флеминг много пъти си спомняше за тридесет и пета година — за внезапния поток от убийства. Смъртта на семейството на Савинков. Синът бил разстрелян, а семейството — жена му, двете деца, майката

на жена му — не пожелали да напуснат Ленинград. Всички те оставили писма — предсмъртни писма един до друг. Всички сложили край на живота си и паметта на Флеминг бе запазила редове от детската бележка: „Бабо, ние скоро ще умрем“.

През петдесета година присъдата на Флеминг по „делото на НКВД“ изтича, но той не се връща в Ленинград. Не му разрешават. Жена му, която дълги години води борба за запазване на „жилищната площ“, пристига от Ленинград в Магадан, но не успява да се устрои и се връща обратно. Преди двадесетия конгрес Флеминг се завръща в Ленинград, в същата стая, в която е живял преди катастрофата...

Развива бясна дейност. Хиляда и четиристотин рубли пенсия за прослужени години. Познавачът на фармакологията, дообогатил познанията си с фелдшерското образование, няма късмет да се уреди „по специалността“ си.

Оказалось се, что все старые „рабочие“, все ветераны по этой части, все остались живы и прекрасно пенсионированы. До последнего курьера.

Флеминг започва работа — да отбира книги за антикварната книжарница на Литейный. Смята се за плът от плътта на руската интелигенция, макар и в толкова своеобразна връзка с нея. До края Флеминг не пожела да отдели съдбата си от нейната — може би усещаше, че само общуването с книгите ще запази необходимата му квалификация, ако успее да доживее до по-добри дни.

По времето на Константин Леонтиев^[3] капитанът от инженерните войски би отишъл в някой манастир. Но и светът на книгите, този опасен и възвишен свят — в служенето на книгите има елемент на фанатизъм, — както и всяко книголюбителство съдържа в себе си нравствен елемент на пречистване. Няма да тръгне да работи като портиер бившият поклонник на Гумилев и познавач на коментарите към стиховете, към съдбата на поета, я. Или като фелдшер — по новата си специалност? Не, по-добре антиквар.

— Търча, непрекъснато търча. Ром?

— Не пия.

— Ах, колко е лошо, че не пиеш, как може! Катя, той не пие! Разбиращ ли? Търча. Един ден пак ще се заема с моята си работа.

— Ако го направиш — ще се обеся, ще се удавя още утре — изрече с посинелите си устни жена му Катя.

— Шегувам се. Непрекъснато се шегувам. Търча. Не спирам да търча. Подавам разни заявления, ходя по съдилища, пътувам до Москва. Ами че мен ме възстановиха в партията. Но как?

Флеминг вади от пазвата си тесте изпомачкани листове.

— Чети. Това е свидетелство от Драбкина. Лежеше при мен в Игарка.

Пробягах с поглед подобното свидетелстване на авторката на „Черните сухари“.

„Като началник на лагерния пункт се държеше добре със затворниците, заради което скоро бе арестуван и осъден...“

Прехвърлих мръсните, лепкави показания на Драбкина, многократно разлиствани от невнимателните пръсти на разни началници...

И Флеминг, наведен до ухoto ми и лъхайки на ром, ми обясни с пресипнал глас, че лично той в лагера е бил „човек“ — ето, дори Драбкина го потвърждава.

— Трябва ли ти всичко това?

— Трябва ми. С това си запълвам живота. Пък може би, а — всичко се случва. Да му пийнем ли?

— Не пия.

— Ех! За прослужените години. Хиляда и четиристотин. Но не това ми трябва на мене...

— Млъкни, или ще се обеся — изкрещя Катя, жена му.

— Тя ми е с болно сърце — обясни Флеминг.

— Успокой се. Пиши. Имаш дар слово. Разбрах го от писмата ти.

А един разказ, един роман — това е доверително писмо.

— Не, не съм писател. Аз търча...

И като изпръска ухoto ми със слюнка, той заломоти нещо съвсем несвързано, сякаш не беше имало никаква Колима, а като че ли самият Флеминг бе минал през тридесет и седма година по „конвейера“ на следствието и психиката му бе забележимо разстроена.

— Сега се издават много мемоари. Спомени. Например „В света на отритнатите“ на Якубович. Нека ги издадат.

— Записал си своите спомени ли?

— Не. Исках да ходатайствува да се издаде една книга — знаеш коя. Бях в „Лениздат“ — казаха ми, че не е моя работа...

— Коя е тази книга?

— Записките на Сансон, парижкия палач. Ей това щеше да е мемоар!

— На парижкия палач ли?

— Да. Спомням си — Сансон отсякъл главата на Шарлота Корде, седне започнал да ѝ удря плесници и бузите на отсечената глава се зачервили. И още: тогава е имало „балове на жертвите“. У нас имали ли сме „бал на жертвите“?

— „Бал на жертвите“ — това е от времето на термидора^[4], а не от времето след терора. А записките на Сансон са фалшификат.

— Не е там работата дали са фалшификат, или не са. Има такава книга. Да пийнем ром. Много питиета съм пил, но ромът е най-доброто. Ромът. Ямайският ром.

Жена му сложи „да хапнем“ — цяла камара от нещо мазно, което Флеминг лакомо погълъща почти мигновено. Неукротимата лакомия по време на ядене си остана у него навеки като психическа травма — остана, както и при хилядите други бивши затворници, за цял живот.

Разговорът ни някак секна и в спускащия се здрач чух до себе си познатото колимско мляскане.

Помислих си за силата на живота — скрита в здравия stomах и в червата, за способността да се погълъща — тъкмо това беше защитният рефлекс на живота на Флеминг в Колима. Това, че не подбираще и беше лаком. Душата му също не подбираще — това качество бе придобито зад следователската маса и също беше подготовка, своеобразен амортизатор в това колимско падение, където пред погледа на Флеминг не се разкри никаква бездна — той знаеше всички неща от по-рано и това го спаси, отслаби нравствените му мъки — ако е имал такива. Не беше изпитал никакви допълнителни душевни травми — беше видял най-лошото, гледаше равнодушно гибелта на всички около себе си, беше готов да се бори само за собствения си живот. Жivotът бе спасен, но в душата на Флеминг беше останала някаква горчилка, която трябваше да бъде премахната, изчистена с покаяние. Покаяние-намек, покаяние сякаш между другото, разговор на глас със самия себе си, без съжаление, без самоосъждане. „Просто не ми провървя.“ И все пак разказът на Флеминг беше покаяние.

.....

— Виждаш ли това?

— Партийна книжка ли е?

— Ъхъ. Новичка. Но стана сложно, много сложно. Преди половин година областният комитет седна да разглежда въпроса за партийната ми реабилитация. Седят, четат материалите. Секретарят на обкома, някакъв чуваш, ми казва безизразно, грубо:

„Е, всичко е ясно. Пишете решението: да се възстанови с прекъсване на стажа.“

Сякаш нещо ме жегна: „с прекъсване на стажа“. Помислих си — ако сега не възразя срещу това решение, после всички ще ми казват: „Ами че защо сте мълчали, когато са разглеждали вашия случай? Нали именно заради това ви викат да присъствувате лично, за да можете овреме да възразите, да кажете...“ Вдигам ръка.

„Е, какво има?“ — безизразно, грубо.

Казвам:

„Не съм съгласен с решението. Ами че където и да започна работа, ще искат да обяснявам причината за това прекъсване.“

„Я колко си бърз — казва ми първият секретар на обкома. — Толкова си наперен, защото имаш материална база — колко получаваш за прослужени години?“

Прав е, но го прекъсвам и казвам: „Моля за пълна реабилитация без прекъсване на стажа.“

Изведнъж секретарят на обкома ми крясва:

„Защо напираш толкова? Защо се палиш? Ами че ти целият си оцапан с кръв!“

Причерня ми.

„Ами вие — питам го, — вие не сте ли?“

Секретарят на областния комитет казва:

„Нас ни е нямало тук.“

„Ами там — викам му, — където сте били през тридесет и седма година, там не сте ли били изцапани с кръв?“

Първият секретар ми вика:

„Стига си дрънкал. Можем да гласуваме отново. Излез навън.“

Излязох в коридора и ми съобщиха решението: „Да му бъде отказана реабилитация.“

Половин година непрекъснато пътувах до Москва. Отмениха решението. Но приеха само онази, първоначалната формулировка: „Да се възстанови с прекъсване на стажа“.

Човекът, който докладва случая ми в Комисията за партиен контрол, рече, че не е трябвало да се джафкам с областния комитет.

Непрекъснато търча, водя дела, пътувам до Москва и се боря. Пий!

— Не пия.

— Това не е ром, а коняк. Коняк с пет звезди. За теб.

— Махни шишето.

— Наистина — ще го махна, ще го прибера, ще си го взема. Не се засягай.

— Не се засягам.

Мина година и получих от антикваря последното писмо: „Докато отсъствувах от Ленинград, скоропостижно си отиде жена ми. Върнах се половин година след това, видях гроба ѝ, кръста и една любителска снимка — тя в ковчега. Не ме кори за моята слабост, аз съм здравомислещ човек, но не мога да направя нищо — живея като насьн, загубих интерес към живота.“

Знам, това ще мине — но трябва време. Какво видя тя в този свой живот? Ходене по затворите за справки и колети. Обществено презрение, пътуване до Магадан, при мен, живот в мизерия, а сега — финал. Извинявай, друг път ще ти пиша по-подробно. Да, здрав съм, но здраво ли е обществото, в което живея?

Привет.“

[1] Известният немски писател е посетил СССР и е написал след посещението си книгата „Москва — 1937“ — Б.пр. ↑

[2] Мюсюлмански свещен храм в Мека. — Б.пр. ↑

[3] Константин Леонтиев (1831–1891) — руски писател и философ. Б.пр. ↑

[4] Става дума за контраволюционния преврат във Франция, извършен на 9 термидор от II година на републиката (27 юли 1794 г.), с който е свалена якобинската диктатура и е сложен край на буржоазната революция. — Б.пр. ↑

ПО ЛЕНДЛИЗ

Пресните следи от трактор в блатото приличаха на следи от доисторически звяр, а не на доставена по линията на лендлиза американска техника.

Ние, затворниците, бяхме чували за тези отвъдокеански подаръци, внесли объркане в душите на лагерното началство. Изтъркани вълнени костюми, различни модели износени пуловери, събрани отвъд океана за колимските затворници — в Магадан генералските съпруги ги разграбиха едва ли не с бой. В списъците тези вълнени съкровища бяха обозначени с думата „носени“, което, разбира се, бе много по-изразително от прилагателното „износени“ или най-различните б/у — „били в употреба, употребявани“, които са добре познати единствено на хората от лагерите. В думата „носени“ има някаква тайнствена неопределеноност, като че ли са ги носили някъде на ръце — и ето, че костюмът е станал „носен“, без да е загубил нито едно от безбройните си качества, за които изобщо не може да се мисли, ако в документа фигурира думата „износен“.

Саламът по лендлиз не беше никак „носен“, но ние виждахме тези приказни кутии само отдалеч. Свинското в собствен сос, тези тумбести консервени кутии — виж, то ни беше много добре познато. Претегленото, отмерено по много сложната таблица за замяна, свинското в собствен сос, разграбено от алчните ръце на началниците и още веднъж претеглено, отново отмерено, преди да бъде сложено в казана — сварено, превърнало се в загадъчни влакънца, мирищащи на всичко друго, но не и на месо — свинското в собствен сос по лендлиз дразнеше само нашето зрение, не и вкуса ни. Свинското в собствен сос, получено по лендлиза, сложено в лагерния казан, нямаше никакъв вкус. Стомасите на лагеристите предпочитаха нещо родно — от типа на вмирисано месо от стар елен, което е невъзможно да бъде сварено дори в седем лагерни котли. Еленското месо не изчезва, не става ефимерно като свинското в собствен сос.

Овесена каша по лендлиз — нея я одобрявахме, ядяхме я. Все едно нямаше повече от две супени лъжици на порция.

Но по лендлиз идваше и техника — техника, която не ставаше за ядене: неудобни брадвички-томахавки, много практични лопати с чуждоземски къси дръжки, които да пестят силите на работещия. Лопатите на часа биваха преправяни — слагаха им дълги дръжки родно производство, а самата лопата я сплесквала, за да поема, да загребва повече почва.

Глицерин в бъчви! Глицерин! Още първата нощ пазачът гребна с котлето си от този течен глицерин, разпродаде го на лагеристите — уж че е „американски медец“ — и забогатя.

Освен това по лендлиз имаше огромни черни петдесеттонни „даймънди“ с ремаркета и железни капаци; също и петтонни, лесно изкачващи всякакви височини „студебейкъри“ — в Колима нямаше подобри коли от тях. С тези „студебейкъри“ и „даймънди“ денем и нощем разкарвала по безкрайното колимско трасе получената по лендлиз американска пшеница в красиви бели платнени чували с американския орел. От това брашно печала пухкави, невероятно безвкусни „дажби“. Този хляб по лендлиз имаше едно чудно качество. Всички, които ядяха от него, преставала да ходят по голяма нужда — веднъж на пет денонощия стомахът изхвърляше нещо съвсем малко. Стомасите и червата на лагеристите поемаха без остатък този великолепен бял хляб с примеси от царевица, костно брашно и още нещо — струва ми се, най-обикновена човешка надежда; още не е дошло времето да бъдат преброени спасените именно от тази отвъдокеанска пшеница.

„Студебейкърите“ и „даймъндите“ гълтаха много бензин. Но и той пристигаше по лендлиз — светъл авиационен бензин. Колите родно производство, „газките“, бяха преоборудвани за отопление с дърва — при двигателите им бяха инсталирани по две кюмбета, в които горяха дървени трупчета. Появи се думата „чуканче“ и няколко комбината за чуканчета, оглавени от партийци, работещи по договор. Техническото ръководство на тези комбинати се осигуряваше от главен инженер, обикновен инженер, нормировчик, плановик, счетоводители. Колко бяха работниците, които режеха чуканчетата с циркуляр ли? Двама или трима на смяна във всеки такъв комбинат. Двама или трима — не помня точно колко. Може да са били и трима. Техниката се

получаваше по лендлиз — при нас също пристигна един трактор и внесе в езика ни новата дума „булдозер“.

Доисторическият звяр бе отвързан от веригата и запълзя на своите гъсенични вериги, този американски булдозер с проблясващ като огледало широк нож и навесен метален щит — отхвърлян. Огледало, което отразяваше небето, дърветата и звездите, също и мръсните арестантски лица. И дори войникът от конвоя се приближи до това отвъдокеанско чудо и каза, че човек може да се обръсне пред това желязно огледало. Ала ние нямахме нужда от бръснене — такава мисъл не можеше да се появи в главите ни.

В студения въздух дълго време се чуваха въздишките и пъшкането на новия американски звяр. Булдозерът кашляше на студа, сърдеше се. Ето че започна да пухти, забоботи и смело тръгна напред, като мачкаше купчините пръст и лесно преодоляваше пъновете — отвъдокеанска помощ.

Сега вече нямаше да трябва да извлечаме тежките, сякаш оловни стволове на даурските лиственици — дървеният строителен материал и просто дървата бяха разпилени из гората по планинския склон. Ръчното влачене и подреждане — наричат го с веселата думичка „трельовка“ — на Колима е непосилно, непоносимо. През купчините пръст, по тесните, лъкатушещи пътечки влаченето на ръка по планинския склон е убийствено. Едно време — преди тридесет и седма година — тази работа се е вършила от коне, но на тях Северът им понася много по-зле, отколкото на хората, те се оказаха по-слаби от човека, измряха, понеже не можеха да издържат на това извлечане. Сега на помощ (на нас ли?) бе пристигнал ножът-отхвърляч на отвъдокеанския булдозер.

Никой дори не си помисляше, че вместо непоносимо тежкото извлечане, което всички мразехме, ще ни дадат някаква по-лека работа. Просто щяха да ни увеличат нормата на сечишето — все едно ще трябва да се върши нещо друго, също толкова унизително и презряно, колкото всеки лагерен труд. Американският булдозер нямаше да излекува замръзналите ни пръсти. Но може би това щеше да стори американската грес! Ах, тази грес, тази грес! Варелът, в който я бяха докарали, на часа бе атакуван от тълпа „мърши“ — избиха дъното му с камък.

Някой беше казал на прегладнелите хора, че това е краве масло по лендлиз и когато бе поставен часови, когато началството прогони с изстрили тълпата от варела с греста, тя беше останала по-малко от половината. Щастливците гълтаха това краве масло, получено по лендлиз, и не вярваха, че е най-обикновена грес — нали целебният американски хляб също беше безвкусен, имаше същия странен метален привкус. И всички, които бяха успели да се докопат до греста, няколко часа не спряха да си облизват пръстите, гълтаха и най-малките частици от това отвъдокеанско щастие, което по вкус напомняше млад камък. Нали камъните не се раждат направо като камъни, а като меко маслоподобно същество. Същество, а не вещества. Камъкът става на вещества когато остарее. Младите течни варовикови туфи в планините пленяваха погледите на бегълците и на работниците от проучвателните експедиции. Нужно беше усилие на волята, за да се откъсне поглед от тези „реки от мед и масло“ — течащия млад камък. Но там имаше планина, скала, долчинка, а тук — доставка по лендлиз, продукт на човешките ръце...

На онези, които бяха бъркали в греста, не им се случи нищо лошо. Стомахът и червата им, тренирани в Колима, се справиха със смазката. Остатьците от нея се пазеха от часови, понеже греста беше храна за машините — същества безкрайно по-важни за държавата, отколкото хората.

И ето че едно от тези същества беше пристигнало при нас през океана — символ на победата, на дружбата и на още нещо.

Всичките триста души безкрайно завиждахме на арестанта, който караше американския трактор — Гринка Лебедев. Сред затворниците имаше и по-добри трактористи от него, но всички те бяха по петдесет и осми член, „букви“, „буквеници“ — Гринка Лебедев беше „битовак“, по-точно беше убил баща си. Всички тези триста души вече виждаха щасието му — как пърпори тракторът, как боботи през сечището, а той е зад волана на добре смазаната машина.

Сечището се отдалечаваше все по-навътре в тайгата. В Колима дървеният строителен материал се подготвя в руслата на потоците, в дълбоките клисури, където, протягайки се към слънцето, в полумрак, скрити от вятъра, дърветата израстват високи. Там, където духа, на светло, по блатистите склонове, растат джуджета — изкривени, усукани, измъчени от вечното въртене след слънцето, от вечната борба

за частица размразена почва. Дърветата по склоновете на планините приличат по-скоро на изроди, достойни да бъдат показани в някой музей. И само в тъмните клисури по теченията на планинските рекички дърветата набират височина и сила. Изсичането на дърветата е като добиването на златото — и едното, и другото става по същите тези потоци, еднакво стремително, на бърза ръка: потокът, коритото за промиване, промивъчната машина, временната барака, задъханото хищническо напредване, след което потокът и районът около него остават без гора за триста години напред и завинаги без злато.

Някъде съществуваха лесничейства, но за какво лесовъдство можеше да става дума: дърветата в Колима достигат зрелостта си на триста години — точно сега, по време на войната, когато в отговор на лендлиза златната треска правеше стремителен скок, обуздан впрочем от караулните кули за зоните.

Много дънери, дори подгответи за извозване, с отсечени клони, се търкаляха по сечищата. Доста от тях бяха потънали в снега, паднали на земята от безсилните, немощни арестантски рамене. Слабите ръце на затворниците, десетките ръце не можеха да вдигнат на нечие рамо (пък и откъде такова рамо) някое двуметрово дърво, не можеха да премъкнат няколко десетки метра през купчините пръст, по неравния терен този сякаш чугунен дънер. Много дънери бяха зарязвани заради невъзможността да бъдат „извозени“ и булдозерът трябваше да ни помогне.

Но първата му задача на колимска земя, на руска земя, бе съвсем друга.

Видяхме как боботещият булдозер зави наляво и започна да се изкачва на терасата, на гребена на скалата, откъдето минаваше старият път покрай лагерното гробище, по който стотици пъти ни бяха извеждали на работа.

Не се бях замислял защо през последните няколко седмици ни водеха на работа по друг път, а не по познатата широка пътека, утъпкана от ботушите на конвоя и от гumenите галоши на затворниците. Новият път бе двойно по-дълъг от стария. На всяка крачка имаше нанагорнища и нанадолнища. Капвахме, докато стигнем до работната площадка. Но никой не питаше защо ни водят по друг път.

Така трябва, такава е заповедта, и ние пълзяхме на четири крака, вкопчвайки се в камъните и раздирайки пръстите на ръцете си до кръв.

Едва сега видях и разбрах защо. И благодарих на Бога, че ми беше дал възможност и сили да видя всичко това.

Сечището бе навлязло навътре в гората. Склонът на планината беше оголен, снегът, все още не много дълбок, бе издухан от вятъра. Пъновете бяха изкоренени до един — под големия пъхаха фишек с амонал и те хвръкваха във въздуха. По-малките ги изкоренявахме с лостове. Най-малките — просто с ръце, като храстите на клека...

Планината бе оголена и се беше превърнала в една гигантска сцена на спектакъла, на лагерната мистерия.

Един арестантски гроб, арестантски общ гроб — каменна яма, още през тридесет и осма година натъпкана догоре с нетленни мъртвци — се бе свлякъл. Мъртвците бяха тръгнали да пълзят по склона на планината и разкриваха тази колимска тайна.

В Колима телата се погребват не в земята, а в камъка. Камъкът пази и разкрива своите тайни. Той е по-сигурен от земята. Вечно замръзналата почва пази и разкрива тайните си. Всеки един от нашите близки, загинали в Колима — всеки един от разстреляните, пребитите, от обезкръвените от глад можеше да бъде идентифициран дори след десетки години. В Колима нямаше газови камери. Труповете горяха в камъка, във вечната замръзнатост.

През тридесет и осма година цели бригади се занимаваха с копаенето на такива гробове — непрекъснато дупчеха, взривяваха, правеха по-дълбоки огромните сиви, корави, студени каменни ями. През тридесет и осма копаенето на гробове беше лека работа — там нямаше задължителна изработка, норма с цел да убие, изчислена за четиринаадесетчасов работен ден. Копаенето на гробове беше по-леко, отколкото да стоиш обут с гумени галоши на бос крак в ледената вода на златодобивния забой — „основното производство“, „метал номер едно“.

Тези гробове, тези огромни каменни ями бяха пълни догоре с мъртвци. Нетленни мъртвци, голи скелети, покрити с кожа, с мръсна, изподрана, изпохапана от въшките кожа.

Камъкът и Северът с все сила се противяха на тази човешка дейност, не искаха да пуснат мъртвците в недрата си. Камъкът — отстъпващ, победен, унижен — обещаваше да не забрави нищо,

обещаваше да чака и да пази тайната. Суровите зими, горещите лета, ветровете, дъждовете за шест години бяха успели да отнемат мъртвците от камъка. Земята се бе отворила, показвайки подземните си богатства, понеже в недрата на Колима има не само злато, не само калай, не само волфрам, не само уран, но и нетленни човешки останки.

Тези човешки тела пълзяха по склона, може би дори се канеха да възкръснат. И преди бях виждал отдалеч — от другия бряг на потока — тези движещи се, закачили се за храстите и за камъните неща, — виждах ги през рядката изсечена гора и си мислех, че са дънери, все още неизвозени дънери.

Сега склонът беше оголен и тайната на планината — открита. Гробът се беше „разтворил“ и мъртвците бяха тръгнали да пълзят по каменния склон. Близо до пътя бе изкопана, изровена — от кого ли? — никой от бараката ни не беше ходил на тази работа — нова огромна братска могила. Много голяма. И за мен, и за моите другари — ако замръзнем, ако умрем — щеше да се намери място в този нов гроб, в този нов дом за мъртвците.

Булдозерът загребваше тези вкочанени трупове, хиляди трупове, хиляди подобни на скелети мъртвци. Всичко беше нетленно: сгърчените пръсти на ръцете, гноясалите пръсти на краката — или чуканчетата след измръзванията, — раздробната до кръв суха кожа и горящите с гладен блесък очи.

С уморения си, измъчен мозък се опитвах да разбера откъде се е взел по тези места такъв огромен гроб. Ами че тук, струва ми се, не е имало златна мина — аз съм стар колимчанин. Но сетне си помислих, че познавам само едно кътче от този свят, заградено с бодлива тел с наблюдателници, които напомняха за времето, когато в Москва се е зараждало градостроителството. Високите сгради в столицата бяха като караулни кули, охраняващи московските арестанти — ето как изглеждаха тези сгради. И чий ли беше приоритетът — на кремълските караулни кули или на лагерните наблюдателници, послужили за образец на московската архитектура? Караулната кула на лагерната зона — ето главната идея на времето, прекрасно изразена с помощта на архитектурната символика.

Помислих си, че познавам само едно късче от този свят, една нищожна, малка част, че на двадесет километра оттук може да има къщурка на геологопроучвателна група, търсеща уран, или златна мина

за тридесет хиляди затворници. В гънките на планините могат да бъдат скрити много неща.

Сетне си спомних огненото цъфтене на върбовката, яростния цъфтеж на лятната тайга, която се стараеше да скрие в тревата, в листата всяка следа от човешко дело — добро или зло. Че тревата помни още по-малко, отколкото хората. И ако забравя аз — тревата също ще забрави. Но камъкът и вечно замръзналата почва няма да забравят.

Гриня Лебедев, осъден за това, че беше убил баща си, бе добър тракторист и уверено управляваше обилно смазания отвъдокеански трактор. Вършеше работата си старателно: булдозерният нож-щит изтикваше труповете към гроба, събaryaше ги в ямата и отново се връщаше.

Началството беше решило, че първият маршрут, първата работа на булдозера, получен по лендлиза, ще бъде не в гората, а на много поважно място.

Работата привърши. Булдозерът натрупа върху новия гроб купчина камъни и чакъл и мъртвците се изгубиха под нея. Но не изчезнаха.

Булдозерът се приближаваше. „Битовакът“ Гриня Лебедев дори не погледна към нас — „буквениците“ по петдесет и осми член. Беше му възложена важна държавна работа и той я бе свършил. По каменното лице на Гриня Лебедев се четеше гордост, съзнание за изпълнен дълг.

Булдозерът избоботи покрай нас — върху огледалната повърхност на ножа нямаше нито една драскотина, нито едно петънце.

СЕНТЕНЦИЯ

На Надежда Яковлевна Манделщам

Хората изникваха от небитието — един след друг. Непознатият лягаше на нара до мен, през нощта се притискаше до кокалестото ми рамо, отдавайки топлината си — капките топлина — и получавайки в замяна моята. Имаше нощи, когато до мен не стигаше никаква топлина през прокъсаната ватенка, през памуклийката, и на сутринта гледах съседа си така, сякаш е мъртвец, и намирах сила да се учудя малко, че мъртвецът е жив, че става при команда, облича се и покорно изпълнява заповедите. Имах малко топлина. По костите ми месото не беше много. Стигаше само за злоба — последното от човешките чувства, онова, което е най-близо до костите. Човекът, появил се от небитието, през деня изчезваше — въглищният геологопроучвателен обект имаше много участъци, — изчезваше завинаги. Не познавам хората, които са спали до мен. Никога не ги питах за нищо и не защото се придържах към арабската пословица: „Не питай и няма да те лъжат“. Беше ми все едно дали ще ме лъжат, или не — аз бях извън истината, извън лъжата. За такива случаи криминалните имат много категорична, образна, груба поговорка, просмукана с огромно презрение към задаващия въпроса: „Дори да те лъжат — вярвай“. Не разпитвах и не вярвах.

Какво беше останало с мен докрай? Злобата. И пазейки тази злоба, аз си правех сметката да умра. Но смъртта, доскоро толкова близка, постепенно започна да се отдръпва. На нейно място дойде не животът, а полуусъзнателното съществуване, което няма име и което не може да бъде наречено живот. Всеки ден, всеки изгрев на слънцето носеше опасност от нов, смъртоносен тласък. Но тласък нямаше. Работех като печкар — най-леката от всички работи, по-лека, отколкото да си пазач, но не смогвах да цепя дърва за титана, за апарата за варене на вода система „Титан“. Можеха да ме изгонят — но

къде? Тайгата беше далеч, лагерът ни — „командировката“, казано на колимски език — беше като остров сред безкрайната тайга. Едва влачех крака, разстоянието двеста метра от палатката до мястото, където работех, ми изглеждаше безкрайно и неведнъж сядах да си почивам. И днес помня всички неравности, всички дупки и ровове по тази пътека на обречените; ручеят, до който лягах по корем и лочех студената, вкусна, лековита вода. Трионът, който ту носех на рамо, ту го влачех за едната дръжка, ми се струваше невероятно тежък товар.

Никога не успях овреме да кипна водата, да направя така, че тя да заври за обяд.

Но нито един от работниците — от волнонаемните, а всички те до вчера също са били затворници — не обръщаше внимание ври ли водата, или не. Колима беше научила всички ни да различаваме годната за пие вода само по температурата. Гореща и студена, а не преварена и непреварена.

Не ни интересуваше резкият диалектически преход на количеството в качество. Не бяхме философи. Бяхме работяги и горещата ни вода за пие не притежаваше това важно качество на резкия преход.

Ядях, като равнодушно се стараех да изяждам всичко, което ми попаднеше пред очите — отпадъци, остатъци от храна, ланшни плодове в блатата. Вчерашна или онзи денешна чорба от казана на волнонаемните. Не, от нашите волнонаемни не оставаше вчерашна чорба.

В палатката ни имаше две пушки, две сачмалийки. Яребиците не се страхуваха от хората и отначало те ги стреляха направо от прага на палатката. Печаха ги цели в горещата пепел на огнището или ги варяха, ако преди това ги бяха оскубали. Перушината — за възглавница — това също беше бизнес, сигурна печалба за волнонаемните господари на пушките и птиците в тайгата. Изкормените, оскубани яребици се варяха в трилитрови консервени кутии, закачени над огъня. Никога не намирах нищо, което да е останало от тези тайнствени птици. Гладните stomasi на волнонаемните смилаха, стриваха, изсмукваха без остатък всички птичи кости. Това също беше едно от чудесата на тайгата.

Никога така и не опитах нито едно парченце от тези яребици. За мен оставаха дивите плодове, корените на тревите, дажбата. И — не

умирах. Все по-равнодушно, без злоба гледах студеното алено слънце, планините, голите хълмове, където всичко: скалите, извивките на ручея, листвениците, тополите, — всичко беше грозно и враждебно. Вечер от реката се вдигаше студена мъгла — и нямаше такова време през денонощието в тайгата, когато да ми е било топло.

Усещах тъпа болка в пръстите на ръцете и краката, те сякаш туптяха. Яркорозовата им кожа така си и оставаше розова, лесно ранима. Пръстите ми вечно бяха омотани в някакви мръсни парцали, които предпазваха ръцете ми от болка, но не и от инфекции. От палците на краката ми сълзеше гной, която сякаш никога нямаше да спре.

Събуждаха ме, като удряха по една релса. Пак с удари по релсата ме освобождаваха от работа. След храна веднага лягах на нара — разбира се, без да се събличам — и заспивах. В палатката, в която спях и живеех, всичко ми изглеждаше като в мъгла — някъде се движеха хора, чуваха се псуви, ставаха сбивания, преди някой опасен удар наставаше мигновено безмълвие. Сбиванията утихваха бързо — от само себе си — никой никого не възпираще, не разтърсваше, просто моторите на сбиванията загльхваха и настъпваха студена нощна тишина, в която през дупките на брезентовия покрив нахлуваше бледото високо небе, чуващо се хъркане, хриптене, стонове, кашляне и псуването в просъница на спящите.

През една нощ усетих, че чува тези стонове и хрипове. Усещането беше внезапно, като пробляськ, и не ме зарадва. По-късно, спомняйки си този миг на учудване, разбрах, че нуждата ми от сън, от унес, от забрава е намаляла — бил съм се „наспал“, както казваше Мойсей Мойсеевич, нашият ковач, изключително мъдър човек.

Появи се тъпа болка в мускулите. Не знам какви мускули съм имал тогава, но ме боляха и това ме ядосваше — не можех да престана да мисля за тялото си. Сетне в мен се появи нещо друго, различно от злобата и гнева — то съществуваше успоредно с гнева. Беше се появило равнодушието — безстрашието. Разбрах, че ми е все едно дали ще ме бият, или не, дали ще ми дадат обяд, дажбата — или не. И макар че в геологопроучвателната група, на безконвойния обект не ме биеха — бият само в мините, — аз, спомняйки си ги, мерех своето мъжество с онези мерки. С това равнодушие, с това безстрашие беше прехвърлено някакво мостче, което ме отдалечаваше от смъртта.

Мисълта, че тук няма да бият, че не бият и няма да бият, раждаше нови сили, нови чувства.

След равнодушието дойде страхът — не много силен страх, — уплахата, че мога да загубя този спасителен живот, тази спасителна работа на печкар, високото студено небе и тъпата болка в износените мускули. Разбрах, че ме е страх да не би да замина оттук за мините. Страх ме е и това си е. През целия си живот никога не бях търсил по-добро от доброто. Месото върху костите ми се увеличаваше с всеки изминат ден. Завист — ето как се наричаше следващото чувство, което се върна при мен. Завидях на мъртвите си другари — на хората, които загинаха през тридесет и осма година. Завидях и на живите си съседи, на съседите, които дъвчеха нещо, нещо припалваха. Не завиждах на началника, на техническия ръководител, на бригадира — това беше друг свят.

Любовта не ме споходи отново. Ах, колко далеч е тя от завистта, от страха, от злобата. Колко малко имат нужда хората от любовта. Любовта идва тогава, когато всички човешки чувства вече са се върнали. Любовта идва последна, връща се последна, пък и връща ли се изобщо? Но не само равнодушието, завистта и страхът бяха свидетели на завръщането ми към живота. Състраданието към животните се върна по-рано, отколкото състраданието към хората.

Като най-слаб в този свят на шурфове и проучвателни изкопи, аз работех с топографа — мъкнех след него лопатата и теодолита. Понякога, за да се движим по-бързо, топографът мяташе теодолита на гърба си и за мен оставаше само много леката, изписана с цифри лата. Топографът беше бивш затворник. За кураж — през онова лято в тайгата имаше много бегълци — топографът мъкнеше със себе си една малокалибрена пушка, която беше изпросил от началството. Но пушката само ни пречеше. И не просто защото беше излишна вещ в трудното ни пътешествие. Седнахме веднъж да си починем на една поляна и топографът, като си играеше с малокалибрената пушка, се прицели в една червеношийка, долетяла да разгледа по-отблизо опасността, да я отдалечи. Ако трябва — да пожертва и живота си. Женската червеношийка сигурно мътеше някъде наблизо — само така можеше да се обясни безумната смелост на птичето. Топографът насочи пушката, но аз бутнах цвета настрани.

— Махни тая пушка!

— Какво? Да не си полудял?
— Няма да закачаш птицата, и толкоз!
— Ще докладвам на началника.
— Я върви по дяволите с твоя началник.

Топографът не пожела да се караме и не каза нищо на началника. Разбрах, че в мен се беше върнало нещо важно.

Години наред не бях виждал вестници и книги и отдавна се бях накарал да не съжалявам за тази загуба. Всичките петдесет мои съседи по палатка, по брезентовата скъсана палатка, се чувствуваха по същия начин — под нашия покрив не се появи нито един вестник, нито една книга. Висшето началство — техническият ръководител, началникът на проучвателната група, десетникът — идваха в нашия свят без книги.

Езикът ми, грубият език на мините, беше беден — както бяха бедни и чувствата, все още живуркащи около костите. Ставане от сън, развод на работа, обяд, край на работата, отбой, гражданино началник, разрешете да попитам, лопата, шурф, слушам, сонда, кирка, навън е студено, дъжд, супата е студена, супата е гореща, хляб, дажба, остави да си дръпна — от години ми стигаха двадесетина думи. Половината от тях бяха псувни. В младежките ми години имаше един виц как руснак разправя за пътешествието си в чужбина с една-единствена дума, произнасяна с различни интонации. Богатството на руските псувни, неизчерпаемата им осърбителност се разкри пред мен не през детството ми, не и през юношеските години. Вицът с псувнята тук звучеше като на езика на някоя институтка. Но аз не търсех други думи. Бях щастлив, че не трябва да търся никакви други думи. Не знаех дали тези други думи изобщо съществуват. Не бях в състояние да отговоря на този въпрос.

Бях изплашен, зашеметен, когато в мозъка ми, ето тук — много добре си го спомням, — под дясната теменна кост, се роди дума, изобщо непригодна за тайгата, дума, която не само другарите ми, ами и аз самият не разбрах. Изкрещях тази дума изправен на нара, обръщайки се към небето, към безкрайността:

— Сентенция! Сентенция!

И се изсмях с цяло гърло.

— Сентенция! — крещях направо към северното небе, към двойната заря, крещях, без още да съм разbral значението на родилата се в мен дума.

А ако тази дума се е върнала, ако съм я преоткрил — още по-добре, още по-добре! Цялото ми същество се изпъльваше с огромна радост.

— Сентенция!

— Тоя е откачен!

— Наистина е откачен! Ти да не си чужденец бе? — язвително ме попита минният инженер Вронски, същият онзи Вронски, „трите тютюневи трошици“.

— Вронски, дай да запаля.

— Нямам, нямам никакъв тютюн.

— Дай поне три тютюневи трошици.

— Три трошици ли? Заповядай.

Измъкваше с мръсния си нокът три тютюневи трошици от пълната с махорка кесия.

— Чужденец ли си? — Въпросът прехвърляше съдбата ни в света на провокациите и доносите, на следствията и удължаването на присъдата.

Но провокационният въпрос на Вронски не ме интересуваше. Находката бе прекалено голяма.

— Сентенция!

— Наистина е откачен.

Чувството на злоба е последното чувство, с което човек отива в небитието, в света на мъртвите. На мъртвите ли? Дори камъните не ми изглеждаха мъртви, да не говорим за тревата, дърветата, реката. Реката беше не само въплъщение на живота, не само негов символ, а самият живот. Вечното ѝ движение, нестихващото боботене, никакъв неин си разговор, собствена работа, която караше водата да тича надолу по течението срещу насрещния вятър, да си проправя път през скалите, да прекосява стени и ливади. Реката, която променяше своето изсушено от слънцето, оголено русло и с едва видима водна нишка се промъкваше между камъните, подчинявайки се на вечния си дълг, ручейче, загубило надежда за помощ от небето — за спасителния дъжд. След първата буря, след първия порой водата променяше бреговете си, рушеше скали, запокитваше нагоре дървета и бясно се носеше надолу по същия си извечен път.

Сентенция! Не вярвах сам на себе си, страхувах се, като заспивах, че през нощта тази върнала се при мен дума ще изчезне. Но

тя не изчезваše.

Сентенция. Нека така да прекръстят рекичката, на брега на която бе разположено нашето селище, нашата командировка „Рио-Рита“. С какво е по-добра от „Сентенция“? Лошият вкус на стопанина на земята — картографа, беше въвела в световните карти „Рио-Рита“. И това нямаше как да се поправи.

Сентенция — в тази дума имаше нещо римско, твърдо, латинско. Древният Рим олицетворяваше в детските ми години политическите борби, борбите между хората, а Древна Гърция беше царството на изкуството. Макар че и в Древна Гърция е имало политици и убийци, а в Древен Рим — доста хора на изкуството. Но детството ми беше изострило, опростило, стеснило и разделило тези два много различни свята. Сентенция е римска дума. Цяла седмица не можех да разбера какво означава. Шепнех тази дума, крещях я, плашех и разсмивах с нея съседите си. Исках от света, от небето отговор, обяснение, превод... А след седмица разбрах — и потръпнах от страх и от радост. Страх — понеже се боях от връщането си в онзи свят, който беше затворен за мен. Радост — защото виждах, че животът се връща в мен независимо от волята ми.

Минаха много дни, преди да се науча да извиквам от дълбините на мозъка си нови и нови думи, една след друга. Всяка една идваše с усилие, изникваše внезапно и отделно. Мислите и думите не се връщаха като поток. Всяка се връщаше отделно, без конвой от други познати думи, изникваše първо като дума, сетне — в мозъка ми.

После настана денят, когато всичките петдесет работници зарязаха работата си и се втурнаха към селището, към реката, като се измъкваха от шурфовете, изкопите, изоставиха недонарязаните дървета, недоварената чорба в казана. Всички тичаха по-бързо от мен, но и аз се дотъгризах навреме, като си помагах с ръце при това спускане по склона.

От Магадан беше пристигнал някакъв началник. Денят беше ясен, горещ, сух. На огромния пън от лиственица до входа на палатката ни стоеше грамофон. Грамофонът свиреше, преодолявайки пукането на иглата, свиреше някаква симфонична музика.

И всички стояха наоколо — убийци и крадци на коне, апаши и балъци, десетници и работяги. А началникът стоеше до тях. И изразът на лицето му беше такъв, сякаш лично той бе написал тази музика

специално за нас, за нашата затънтина командировка в тайгата. Плочата се въртеше и съскаше, въртеше се самият пън, намотан с всичките си триста кръга като здрава пружина, навита за цели триста години...

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.